

55983

1-6.

1993/1

HONISMERET

A HONISMERETI SZÖVETSÉG FOLYÓIRATA XXI. ÉVFOLYAM

A bölcsőtől a sírig...

A Nógrád megyei Balassagyarmaton, a 100 éve alapított Palóc Múzeum új állandó kiállítása – *A bölcsőtől a sírig* – a paraszti ünnepeket és hétköznapokat fogja át, az elmúlt 120 év tükrében, Nógrád megyében. A kiállítás fő pillérét a születés, házasságkötés, a halál adja, mely az emberi élet három nagy fordulója.

Szabó Sándor

HONISMERET

A HONISMERETI SZÖVETSÉG FOLYÓIRATA XXI. ÉVFOLYAM

TARTALOM

ÉVFORDULÓK	<i>Halász Péter: Helytörténetírás és magyarságtudat</i>	3
	Emlékezés Karacs Terézre (<i>Karacs Zsigmond</i>)	6
HAGYOMÁNY	Hatvan éve halt meg Berecz Skolasztika (<i>Dr. Botka János</i>)	10
	Gyóni Géza emléke (<i>Dr. Kovássy Zoltán</i>)	18
	Bimbófüzér. A hajdanvolt szombathelyi diákok folyóirata (<i>Kuntár Lajos</i>)	20
	Az erdélyi Versailles romjainál. Bálint-Pataki Józseffel beszélget <i>Beke György</i>	21
TÁRLAT EMLEKEZZUNK SORSKÉRDÉSEK	Nemzetesek a nemzet múzeumaért és színházaért (<i>Lukacs László</i>)	29
	Cigányiskola Érsekújváron a XIX. században (<i>Dr. Hofer Lajos</i>)	31
	Honi gyökerek keresése – Hont megyében (<i>Dr. Kiss László</i>)	32
	Farsangtemetés Alsósófalván, 1982. <i>Bálint Zsigmond</i> felvételei	36
	Harctéri emlékeim az ukrán nemzeti partizánokkal, 1944 (<i>Hudvégi Lajos</i>)	38
	Bethlen Gábor a Nagy-Homoród mentén. Imreh István kolozsvári törté- nésszel beszélget <i>Cseke Péter</i>	41
	Kik vagyunk mi, gyimesi csángók? (<i>Tankó Gyula</i>)	45
	A debreceni Basahalom története (<i>Dankó Imre</i>)	48
	Sáros vármegye jobbágynepe Tokaj-Hegyalján Mária Terézia korában (<i>Udvari István</i>)	53
	Régi lakodalmi népszokások a kárpátaljai Szürtén (<i>Nagy Angelika</i>)	59
FÓRUM	„Magyar nemzeti színű szalagok árulása eltiltatik...” (<i>Dr. Fenyvesi László</i>)	72
	A kecskeméti közmunkajegyek (<i>Zombori Lajos</i>)	74
	Győr első vashídjának története (<i>Veszprémi György</i>)	76
	A nagyszántói ősmocsár maradvány végnapjai (<i>Dr. Kovács Lajos</i>)	79
	Királyaink nevééről (<i>Radó György</i>)	86
	Megvan-e még a középapsai kuruc zászló? (<i>Szóllósy Tibor</i>)	87
	Egy honismereti múltú polgármester – önmagáról (<i>Fodor István Ferenc</i>)	89
	Honismereti tábor Putnokon (<i>Kerekgyártó Mihály</i>)	91
	Bukovinai székely hagyományörző tábor Lengyelén (<i>Fábián Margit- Höfler Lajosné</i>)	92
	A 70 éves Gaál Károly köszöntése (<i>Csoma Zsigmond</i>)	93
KÖNYVESPOLC	Klébelsberg-napok Szegeden (ifj. <i>Lele József</i>)	95
	Hogya György helytörténész (<i>Tölgyesi József</i>)	96
	Tájház Szepsiben (<i>Remák Béla</i>)	97
	„Templomépítő” János Feldebrón (<i>Szabó Sándor</i>)	98
	Településtörténeti kalauz. Komárom-Esztergom megyéről (<i>E. Nagy Lajos</i>)	99
	Nagy Ferenc: Küzdelem a vasfüggöny mögött (<i>Oláh András</i>)	101
	Iványi István: Bács-Bodrog vármegye földrajzi és történelmi helység- névtára (<i>Mák Ferenc</i>)	102
	Kuntár Lajos: Hármaskönyv Csörötnekről (<i>Dr. Kovács Jenő</i>)	103
	Papp József: Tiszaucege történeti néprajza (<i>Balázs Géza</i>)	104
	Széchenyi és a Tisza-völgy rendezése (<i>F. L.</i>)	104
Az Erdélyi Múzeum újjászületése (<i>Udvarhelyi Nándor</i>)	105	
Bibliotheca Musei Tapolcensis (<i>Tőreky Lilla</i>)	108	
A honismeret a hazai sajtóban	110	
Az első borítón: Busók		

A KÖVETKEZŐ SZÁM TARTALMÁBÓL

Közép-Európa esélyeiről (Bél Mátyás műveiben); Bél Mátyás és Pest megye; Péczeli Józsefre emlékezünk; Ismerkedési, udvarlási és párválasztási alkalmak Visken; A barcasági magyarok; Farsangi fahúzás Alsóőrben; Nagyböjt a bukovinai székelyeknél; Karácsony Sándor és Csökmő; „11 évig távol kellett lennem a Hazától”; Tordaszentlászló; Kossuth Lajos diadalmenete Pesten; A társadalmi rétegződés tükröződése a csongrádi férfiviseletben; A selyemhernyó-tenyésztés emlékei Szedresen; Kínai és magyar dalok hasonlóságai;

A SZERKESZTŐBIZOTTSÁG TAGJAI

BARTHA ÉVA
HALÁSZ PÉTER (szerkesztő)
HAVAS GÁBORNÉ
KOVÁTS DÁNIEL
MÁNDLI GYULA

SÁRAI SZABÓ ÉVA
SELMECZI KOVÁCS ATTILA
SZÉKELY GYÖRGY (főszerkesztő)
SZIKOSSY FERENC

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

Balázs Géza dr., az ELTE BTK adjunktusa, Bp. – Bálint Zsigmond tanár, Sepsiszentgyörgy – Beke György író, Bp. – Boldizsár Zeyk Imre tanár, Tordaszentlászló – Botka János dr., Cseke Péter, szerkesztőségi főtírkár, Korunk, Kolozsvár – Csoma Zsigmond dr., a Magyar Mezőgazdasági Múzeum főosztályvezető-helyettese, Bp. – Dankó Imre dr., a KLTE ny. docense, Debrecen – E. Nagy Lajos elnöki referens, Komárom-Esztergom megyei Önkormányzati Hivatal, Tata-bánya – Fábíán Margit tanár, Erd – Fejér László, az Országos Vízügyi Főigazgatóság főosztályvezető-helyettese, Bp. – Fenyvesy László dr. történész, Bp. – Fodor István Ferenc polgármester, Jászkóhalma – Halász Péter igazgató, Magyar Művelődési Intézet, Bp. – Hidvégi Lajos ny. tanár, Cegléd – Hofer Lajos dr. ny. tanár, Érsekújvár – Höfler Lajosné tanító, Bonyhád – Karacs Zsigmond helytörténész, Bp. – Kerékgyártó Mihály műszaki oktató, Ózd – Kis László dr. orvos, Csilizradvány – Kovács Jenő dr., a Gázmű Vállalat ny. csoportvezetője, Szombathely – Kovássy Zoltán dr. ügyvéd, Bp. – Kováts Lajos dr.

nevelőtanár, Tiszadob – Kuntár Lajos tanár, Fehérgyarmat, Lele József ifj. gyűjteménykezelő, Tápé – Lukács László dr. osztályvezető, István Király Múzeum, Székesfehérvár – Mák Ferenc szerkesztő, Forrás, Kecskemét – Mokos István, a Zrínyi Nyomda ny. korrektora, Bp. – Nagy Angelika egyetemi hallgató, Szürte – Oláh András tanár, Mátészalka – Radó György író, Bp. – Renák Béla kollégiumi nevelő, Szepsi – Renák Béla ifj. grafikus, Szepsi – Szabó Sándor újságíró-fotóriporter, Hatvan – Szöllősy Tibor dr. főorvos, Técső – Tankó Gyula tanár, Gyimesközéplak – Tóth Dezső dr., az Országos Oktatástechnikai Központ ny. osztályvezetője, Veszprém – Tölgyesi József dr., a Báthory István Általános Iskola igazgatója, Veszprém – Töreky Lilla galériavezető, Városi Múzeum, Tapolca – Udvarhelyi Nándor geológus, Miskolc – Udvari István dr., a Bessenyei György Tanárképző Főiskola tanára, Nyíregyháza – Veszprémi György ny. gépészmérnök, Győr – Zombori Lajos dr. a Magyar Természettudományi Múzeum tud. főmunkatársa, Bp.

ISSN 0324-7627. A folyóirat a Művelődési és Köznevelési Minisztérium Könyv-, Lap- és Irodalmi Főosztálya támogatásával jelenik meg. Szerkesztőség 1011 Bp. Corvin tér 8. Telefon: 201-3766/21-es mellék. Szerkesztőségi nap: csütörtök. 92/2074 Veszprémi Nyomda Rt. Felelős vezető: Fekete István igazgató. Példányonkénti ára: 58 Ft. Évi előfizetési díja: 300 Ft. Előfizethető postautalványon, valamint a következő pénzforgalmi jelzőszámra: MPB-HPI Hirlapelőfizetési és Lapellátási Iroda, Bp. 021-02799-219-98636. INDEX-25387.

Helytörténetírás és magyarságtudat

„A népek emlékezete a hagyomány” – írta Németh László, s ennél szemléletesebben aligha fogalmazhatnánk meg azt a szerepet, amit az írott és a szóbeli történelem (vagyis a hagyomány) egy nép azonosságtudatának kovácsolásában betölt. Hiszen még egy családot, rokonságot is jórészt a közös emlékek tartják össze, gyermekeimmel a legmeghittebb pillanatok a közösen és azonosan megélt emlékek felidézése jelenti. A népek hagyományokra, történelmükre szakkönyvekben, regényekben, operákban, festményekben, filmekben történő átélésével emlékeznek. A mohácsi vész, az egri vár diadala, a dicsőséges tavaszi hadjárat vagy az október 23-i felvonulás emléke ma is összetartó kapcsolatot, a közös *hagyomány* kölékét jelenti mindenki számára, aki magyarnak mondhatja magát.

Nem véletlen, hogy az idegen hatalmak és az idegen érdekek első teendőik között tartják számon, hogy a leigázott vagy a leigázandó népeknek ezt a hagyományban, emlékezésben, történelmi tudatban gyökerező immunrendszerét támadják és zilálják szét. Mert ha sikerül a történelem felemelő, nemzetet kovácsoló eseményeit elszűrkiteni, kétségessé tenni, végső soron pedig a feledésbe taszítani, akkor az a nép már nem közösség, nem nemzet. Az emlékezetkihagyásokkal küszködő, gyökereitől elszakított társadalomnál pedig már könnyű elérni az identitászavart, a mának élest, az egymás iránti közömbösséget, sőt az önmaga sorsa iránti közönyt.

1. A mögöttünk lévő évtizedek szellemi környezetszennyezésének súlyos következménye, hogy a történelemtudomány és a történelemtanítás tragikus módon eltávolodott, keményebben fogalmazva *elszakadt* a nemzettől, amiből következően a nemzet is eltávolodott, elidegenedett saját történelmétől. Társadalmunk történelem iránti érdeklődése csekély, történelmi ismeretei aggasztóan hiányosak. Az ezzel kapcsolatos felmérések riasztó tudatlanságot és érdektelenséget mutatnak.

Mindéz elsősorban az iskolai történelemtanítás elsvárosodásával, hazuggá válásával függ össze. Az úgynevezett marxista történelemírás és történelemtanítás nemcsak történelmünk jelentős eseményeit, nemegyszer korszakait hallgatta el vagy hamisította meg, nemcsak jelentéktelen történelmi figurák szerepét nagyította a pártállam igényei szerint, de azáltal, hogy a történelmi események vizsgálata és minél érdekesebb formában való oktatása helyett idegen alapokra felhúzott elméletek gyártásával és diákokba sulykolásával foglalkozott, *ki is lúgozta, el is színtelenítette történelmünket*. Elhagyott, üres csigaházzal tette hasonlatossá, amelyben már nincsen élet, és semmi esetre sem alkalmas arra, hogy az ifjúság nevelője, a nemzeti összetartóerő pillére legyen.

Tudjuk, hogy nemzetünk nagy, felfelé ívelő korszakaiban, a felvilágosodás, a reformkor évtizedeiben, de még a kicgyezést követő országos fellélegzés vagy a trianoni sorscsapás utáni nemzeti eszmélés időszakában is mennyire megnőtt a történelem, különösen pedig az ország *népi történelme*, vagyis a néprajz iránti érdeklődés, s az a törekvés, hogy a múltra való emlékezésből merítsünk erőt. Most, amikor ismét kitisztult hazánk fölött az égbolt, sok egyéb mellett az a feladat áll történészeink, történelemtanáraink előtt, hogy a nemzet érdeklődésében, de különösképpen és mindenekelőtt az iskolai oktatás minden szintjén visszaállítsuk a történelemnek mint tudománynak és mint tananyagának rangját és becsületét. Ebben pedig igen nagy szerepet vállalhat a *helytörténetírás*. A történelemtudománynak ezt a sajátos ágát talán *kevésbé érintette az ideológiai fertőzés*, bár kétségtelen, hogy a napi és helyi politika keze, sőt gyakran még a lába nyoma is meglátszik sok, az elmúlt évtizedekben született helytörténeti munkán. Mégis, ha a szerzőnek nem kellett szakmai hiányosságait politikai képmutatással ellensúlyozni, és ha betartották a helytörténetírás egyik legfontosabb módszertani ismérvét – nevezetesen, hogy a helytörténet nem az országos köztörténet helyi vetülete, hanem a helyi sajátosságok tárháza –, akkor értékes, a történelemtudományt és a szülőföldhöz való érzelmi kötődést egyaránt szolgáló, a politikai körülményekhez képest színvonalas és tisztességes művek születtek.

Érdekes és tanulságos, hogy míg az országban általában hanyatlóban volt a hivatalos történelem iránti érdeklődés, egy-egy vidék, város vagy kisebb település, esetenként egy-egy népesoport múltjával, hagyományával foglalkozó művek, elsősorban természetesen ott helyben, számottevő olvasottságnak örvendhettek, igen hamar elfogytak. A történelemtudománynak ezt a műfaját nagyobb részben köztisztviselőben álló és az átlagosnál több erkölcsi tartással rendelkező szerzők művelték. S bár az elmúlt négy évtized könyvtárnyi helytörténeti irodalmának is számottevő része fog majd kihullani az utókor ítéletének rostáján, értékes művek sora született, a bennük közölt, feldolgozott anyag jó alapot nyújthat a megújuló köztörténetírás számára is.

2. A helytörténetírás nem más, mint *történettudományunk hajszálygökerzete*. Tudjuk, hogy a hosszú ideig tartó szárazság miatt már pusztulófélben lévő fa az éltető esőt követően elsősorban gyökérzetét, hajszálygökereinek rendszerét regenerálja, hogy aztán lombját is kibonthassa. Ugyanígy a megújuló helytörténeti kutatás nyújthat igényesebb történelemtanárainknak olyan municiót, tárgyi és szellemi töltést, amivel legalább részben ellensúlyozhatják a ma még jórészt deformált történelemtananyagot, tankönyveket. A jó tanárok már eddig is keresték, és többségében meg is találták azokat a lehetőségeket, amelyek a tanterv merevsége mellett lehetőséget adtak tantárgyuk „alternatív” oktatására. A helytörténeti anyag segítségével pedig, felhasználva annak földrajzi és társadalmi közelségét, még inkább felkelthetik a diákokban a történelem iránti érdeklődést. Ez pedig, állítom a legszebb, legmértöbb tanári feladatok közé tartozik, és semmivel sem nehezebb, mint a gyanús és ingatag elméletek diákfejébe sulykolása. Ifjúságom idején, mikor még nagyobb számban éltek közöttünk igazi pedagógusok, a jó történelemórákat – emlékszem – még legközönyösebb osztálytársunk is meséknek – vagy krimiknek – kijáró érdeklődéssel hallgatta. Hiszen a történelem az *elhivatott tanár* óráján minden mesénél szebbé és minden kriminél izgalmasabbá – de annál lényegesen tartalmasabbá és tanulságosabbá – válik.

Amikor pedig erre törekszik a tanár, hathatós segítséget nyújt számára a helytörténetírás azáltal, hogy táj- és emberközelié hozza a diákok számára a történelem elvont, tanártól és diáktól nem kevés képzelőerőt igénylő tantárgyát. A gyermek, különösen ha szabadideje túlnyomó részét passzív élményszerzéssel, *zenehallgatással*, televízió- vagy mozinézésessel tölti, nehezen tud térben és időben egyszerre elvonatkoztatni. Könnyítsük meg számára a történelem egy-egy témájához való kötődést azáltal, hogy a helytörténeti segítségével legalább az egyik dimenziót, a teret leszűkítjük, elérhetővé, elképzelhetővé tesszük számára. Eszembe jut egy paraszt-önéletrészlet olvasott kép. Gyermekkoráról írja a szerző, mikor kihirdették a templomban, hogy kitört a világháború, ő azt hitte, hogy az ott a templom előtti téren, a nagy tölgyfa alatt zajlik majd le.

De hiszen vannak történelmünknek olyan eseményei, amelyek valóban a templomtereken, a községházakban, a falvak határában, egy-egy település gyermekek által is ismert környéken zajlottak le. Így különösen fontos szerepet vállalhat a helytörténet a közelmúlt történelmének tanításában. Mert a mohácsi vész oktatása során a helytörténet legföljebb a mohácsi pedagógust segítheti, de már az 1918–19-es polgárháborút, a második világháborús frontot, a koalíciós küzdelmeket, a kommunista hatalomátvételt, a deportálásokat, a kitelepítéseket, a beszolgáltatásokat, a helyi szervezetek szétverését, a forradalmi eseményeket, kollektívizálást, a falvak elsorvasztását és más sorscsapásokat elsősorban a helytörténet, a helyi történelem segítségével lehet tanítani, megmagyarázni, *megértését érzelmileg is megalapozni*.

Erre pedig különösen a közelmúlt eseményeinek igaz, szinte átélészerű megismertetése érdekében van szükség. Mert a korábbi évszázadok történelmét megtalálják az érdeklődők, megtanulhatják a diákok az egykor megjelent, s mostanában újból kiadott, jól-rosszul megírt, ám a semminél mégis többet nyújtó történelemtananyagból. De vajon mikor készül el az elmúlt ötven év köztörténetének színvonalas és reális szintézise? Mikor tudnak majd történészeink időben annyira eltávolodni az eseményektől, és korábbi önmaguktól, a beléjük nevelt torzító ideológiáktól, hogy tárgyilagosan láthassák és írassák meg a magyar nemzetnek ezt a tragikus fél évszázadát? Erre, ha már történelem is próbálkozások, bizonyára sokáig kell még várunk. A hajszálygökereket azonban máris fejleszthetjük. Egy település, falu, város, tájegység vagy térség helytörténetét egy-egy alkalmas történelemtanár, a honismereti mozgalomban nevelkedett amatőr helytörténész vagy a belőlük verbuválódó munkaközösség is összeállíthatja, ha ugyan még nem készítették el eddig. *Alkalmas* történelemtanárt mondhat, mert súlyos kérdés, hogy vajon pedagógusaink hányad része lenne alkalmas erre emberileg, szakmailag? Nincsenek illúzióim! Ezért tartom halaszthatatlan feladatnak, hogy a tanító- és tanárképzőkben végre kapja meg a jelentőségének megfelelő

szerepet a *honismeret* és a *helytörténet oktatása*, hogy ismét olyan elkötelezett, korszerűen felkészült emberek kerülhessenek ki ezekből az intézményekből, mint az egykori *néptanítók* voltak. Hiszen a helytörténet csak az arra érdemes pedagógusok közvetítésével töltheti be egyik legfontosabb szerepét: a jövő nemzedéke történelmi ismereteinek, nemzeti identitásudatának erősítését.

3. A helytörténet kutatásának, írásának és oktatásának másik, az előbbinél semmivel sem csekélyebb jelentősége a határokon túl, *nemzetiségi sorban élő magyarság körében* érvényesül. Tudjuk, hogy a szomszédos államok eddig bolsevik mezbe öltöztetett, újabban pedig egyre inkább álarc nélkül megmutatózó nacionalizmusa nem tette, s jórészt még ma sem teszi lehetővé, hogy a nemzetiségi iskolákban a diákok *saját történelmüket* is tanulhassák. Arról csak a világtörténelem keretében hallhatnak, továbbá abból értesülhetnek, amit az „államalkotó” és „uralkodó” nép a magyar történelemből volt szíves magának kisajátítani. Könnyen elképzelhetjük, hogy mennyit és milyen szellemenben tanulhatnak tehát a mátyusföldi, a kalotaszegi, a tóháti vagy az al-dunai magyar gyermekek nemzetünk történelméről!

Hacsak....!

Hacsak nincs olyan szerencsénk, hogy van tanárjukban emberi tartás és valamennyi bátorság, és megkeresi a magyar történelem oktatásának *valamilyen* lehetőségét. Erre egyrészt a magyar irodalom adhat keretet, leginkább azonban a helytörténet nyújt lehetőséget, a falu vagy a város, a szűkebb táj történelmi eseményeinek föllevenítésével, a történelmi emlékhelyek fölkeresésével, a néprajzi értékek, a népelet részleteinek megismerésével. Amihez természetesen elsősorban az szükséges, hogy maguk a tanítók és a tanárok ismerjék ezeknek a helyeknek történelmi vonatkozását! De ha fölfegyverezték magukat a helytörténeti ismeretekkel, akkor a lehető leghatékonyabb módszerrel vezethetik diákjaikat a magyar történelem lelket melegítő, emberségre és magyarságra egyként nevelő ösvényein. Mert rövidlátó és elvakult tantervek, tankönyvek megakadályozhatják; gyűlölködő hivatalnokok megtilthatják, hogy a zentai, az eszéki, a gyulafehérvári, a rahói vagy a rimaszombati magyar gyermekek iskolájuk falai között megismerhessék a magyar történelem legnagyobb alakjait, főlemelő vagy torokszorító eseményeit, de azt nem tudják megakadályozni, hogy tanítójuk, városuk múltját, népének gazdasági és kulturális erőfeszítéseit, a közelben vívott csaták színhelyeit, a szomszédos várak legendáit, templomok, kastélyok, s más középületek építetőit, tervezőit és lakóit, településük egykori népének, közvetlen elődeinek életét, *megmaradásuk hőskölteményét*.

Nem véletlen, hogy az elmúlt évtizedekben a határokon kívüli magyar tudományosság – az átfogó történelmi kutatásokhoz szükséges intézményrendszer hiánya és a hivatalos történelmi rögeszmék megkerülhetősége miatt – elsősorban kiváló helytörténeti munkákat tett az egyetemes magyar művelődés asztalára. Az erdélyi, a felvidéki, a várvidéki, a muraközi, a vajdasági történészek mind-mind elsősorban a nemzeti történelmük hajszálgyökereit jelentő helytörténetet művelték az elérhető legmagasabb szinten.

4. Most, mikor honfoglalásunk 1100. évfordulójára készülünk vagy legalábbis kellenc készülnünk, érdemes visszatekintnünk a múlt század utolsó évtizedeire, amikor a millenniumot már évekkel, évtizedekkel megelőzve helytörténeti füzetek, kötetek, sorozatok tömegét kezdték írni, kiadni. Sok száz település akkor látott hozzá, hogy feldolgoztassa, megírassa történelmét, akkor indult a máig egyedülálló nagy város- és megyetörténeti sorozat. Nekünk már nincsenek évtizedeink az évfordulóig, de talán még nagyobb szükségünk van arra, hogy a nemzetpusztító viharok után mélyebbre eresszük gyökereinket, erősebben kapaszkodjunk a múltunkba itt a Kárpát-medencében.

Szülessenek hát új, tiszta szellemű, tudományos színvonalú, kérészéletű ideológiáktól mentes helytörténeti művek honfoglalásunk 1100. évfordulójának tiszteletére, most is zajló új honfoglalásunk szellemében. Ezek szolgálják majd igazán a nemzeti identitást, az összetartozás és az otthonlét régóta nélkülözött érzését határainkon innen és túl.

ÉVFORDULÓK

Emlékezés Karacs Terézsre

A demokratikus nőnevelés és a reformkor egyik legkiválóbb gondolkodója 1892. október 9-én hunyta le örökre a szemét és indult el a minden élők útján, ahogy ő maga mondta, Békésről békésen, egy munkában gazdag élet után, a megnyugvás és a feledés ösvényein. Életét felidézve próbálunk a múlt idővel dacolni.

Karacs Teréz 1808. április 18-án született Pesten. Szerény körülmények között élő, de nemzete haladásáért, kulturális felemelkedéséért minden lehetőt megtévő, az akkori Pest magyarosodásáért küzdő református nemesi családban, a későbbi életét meghatározó kivételesen szerencsés körülmények között nőtt fel. Virág Benedek közkeletűvé vált szavaival „Karacs Tuskulánium”-nak nevezték házukat. Apja, Karacs Ferenc európai hírű térképészítő és rézmetsző művész volt. Anyja, Takács Éva a nők művelődési jogáért a Tudományos Gyűjtemény hasábjain folytatott tollharcával hívta fel a figyelmet nőnevelésünk elmaradott állapotára. Széchenyi István gróf a honunk szebb asszonyainak ajánlott Hittel dedikált példányával tisztelte meg. Házuk leggyakoribb látogatói közé tartozott: Kulcsár István, Fáy András, Horvát István, Virág Benedek, Kazinczy Ferenc, Vitkovics Mihály, Cseh Szombathy János, Garay János, Vajda Péter, Vörösmarty Mihály és Kölcsey Ferenc. Hosszabb ideig lakott náluk többek között Katona József és Kisfaludy Károly. Karacsék egykori pesti Ősz utcai (ma Szentkirályi u. 23.) házának helyén emléktábla figyelmeztet valamikori lakóira.

Teréz negyedik leányként született, fiút váró anyja nagy bánatára, aki az anyakönyvbe sem engedte bejegyeztetni, pedig keresztapja a későbbi püspök, Báthory Gábor volt. A családban négy leány és két fiú ért felnőtt kora, három leány apró gyermekként halt el. Teréz születésének idején náluk lakott családjával a Napóleon elől menekülő Márton József, a bécsi egyetem magyar nyelvtanára. Teréz 8 évesen gyakran látta a Széna (ma Kálvin) téri református imaházba járó Hermina főhercegnőt, József nádor feleségét, akitől sokat reméltek a magyarok. Ő tette le a templom alapkövét, de már 1817-ben meghalt, vele egy időre ismét sirba szállt a vallásszabadság ügye. A templom melletti iskolában a segédlelkész tanított, temetés és más egyházi teendők miatt gyakorta hazaküldték a tanulókat. Pesten akkor csak ott tanítottak magyarul, a Hármaskör volt tudományuk kútforrása. A hazai történelmet és földleírást tanították, térképekkel évről évre atyja látta el az iskolát. Oszatlan, koedukált iskola lévén, Terézt a tanító sokszor felkérte a térképek magyarázására, míg ő a kisebbekkel foglalatzkodott. Karacs Teréz még idős korában is csak tisztelettel emlékezett vissza tanítóira. 1814-től 1819 húsvétjáig járt iskolába, tanulótársa volt: Csécsi Nagy Erzsébet Tóth Gáspárné, aki Petőfi első munkáinak kinyomtatását elősegítette és Somogyi Károly, a szegedi Somogyi Könyvtár alapítója. Édesanyja betegeskedése miatt kisebb testvéreit neki kellett ellátnia, Mária nővere már távol volt férjénél. Nyugtalanuló anyját az apja vigasztalta: „Többet tanul tőled Teréz, mint az iskolában tehetne!”

Édesanyja korán felkeltette az irodalom, a művészet, a tudomány iránti érdeklődését. A kislány elsajátította a házimunkát: a fehérneművarrást, a szakácművészetet. Testvéreivel együtt atyjuk térképeinek színezésében is segítettek, amiért külön fizetséget kaptak, hogy önálló gazdálkodáshoz szokjanak. Tízéves korában járt először a budai várszínházban. Seregélyesi lelkésznő nővérüket meglátogatva, útközben Fehérváron a színházi előadást is megnézték, ahol Komlóssy néval találkozott, kinek az anyja hazai szövésű vászonnal kereskedett. Vele szülei is élénk kapcsolatban álltak, mert mindenből hazai készítményeket vásároltak. Még 1819-ben, Pesten is találkozott a fehérvári színészekkel, közülük Benke

¹Bővebben lásd Honismeret 1988. 3. szám: *Karacs Zsigmond*: Karacs Ferenc és munkássága.

József, Murányiék, Kántorné és Szentpétery ebédre is hivatalos volt Karacséknál. Terézt szülei barátaikhoz is elvitték, a gyerekeket különösen szívesen látta Virág Benedek, Pethe Ferenc, Döbrentey Gábor. Gyakran részt vettek Fáy András András-napi főt szüretein. 1824-ben tíz hónapot töltött Mártonéknál Bécsben, ahol németül is megtanult.

1828-ban apja barátjánál, Szabó Pál mezőtúri lelkésznel ismerkedett meg Jakab Antallal, akinek már gazdag menyasszonyjelöltje volt. Vendéglátói útját állták vonzalmuk kiteljesedéseinek, Teréz nem is ment soha férjhez, Jakabbal haláláig leveleztek. 1829-ben Benke József Bécsbe indulva Juci lányával (Jókainé Laborfalvi Róza) Karacséknál töltött pár napot. Bejelentette, a siralmas magyar állapotok miatt leányát német színi iskolába adja. „Szülőim nem helyeselték – írja Karacs Teréz –, mi, nővérek is megforgattuk szegény Jucit, élcelve a leendő német színész nő felett. És ő jóízű kacagás közt megfogadta, hogy csak magyar marad örökre.”

Karacsék közismertek voltak a magyar színészek előtt. 1833-ban egy hajóból kiszállva Kántorné Engelhardt Anna örömmel ismerte fel a három Karacs leányt, s így biztatta a többieket: „Íme látjátok ezen fiatal magyar leányokat! A velük való találkozás kedvező jöslat, Karacsék leányai ők. A Karacs pár már e század kezdete óta jár a színházba, biztató jelül küldte az ég őket elénk!” Budán még az évben Döbrentey és Fáy igazgatásával létrejött a magyar színészet. A Karacs lányok Árpád fivérékkel gyakran jártak kirándulni a budai hegyekbe, ott ismerkedtek meg Táncsicsal is. Déryné tölgyfalevelekből font koszorút tett Teréz fejére, „Éljenek az írónők!” kiáltással.

Karacs Teréz már 1825-től forgatta a tollat, s 1830-tól írt a Regélőbe, a Rajzolatokba, az Életképekbe és a Honderűbe „beszélyeket”. Apja távolabbi kirándulásokra is elvitte, így alkalom adódott hosszabb levélírára barátainak, de vágyat is ébresztett benne, újabb és újabb vidékek megismerésére. Egy barátja által két évet tölthetett Szombathely körül nevelőként, honnan Sökútra, Tarcsára, Körmendre és Németújvárra valóságos tanulmányutakat teutek, „nemkülönbén Bécsben is volt alkalmam tanulmányozni a német nevelétséget”.

Első színdarabját 1833-ban írta I. Lajos szerelme címmel, melyet az ötvenes években Miskolcon előadtak. 1834-ben újabb két darabot írt: Játékszíni terv és a Szerelme elvet győz, ez utóbbit a Nemzeti Színház 40 Ft jutalomban részesítette. 1837 és 1845 között csak időnként tartózkodott Pesten. Az 1838-as nagy pesti árvízben Wesselényi Miklós báró segített a családot menteni. A Karacs-ház kibírta az árvizet, a családot azonban hármás tragédia sújtotta: előbb Karacs Ferenc halt meg, majd az ifjabb Ferenc, s végül az orvosnőhallgató Árpádot is elvitte az árvíz után kitört járvány. Teréz Vas megyéből, hol rengeteget írt, hazatért a szomorú szülői házhoz. Ám alig pihent meg, Kállay István, a máramarosi kincstári birtokok adminisztrátora hívta meg Máramarosra, hol hat évet töltött a szép műveltségű család körében nevelőként. „Lövey Klárát Máramarosban, Szigeten 1840-ben tanultam ismerni s újsza jelleméért barátilag szeretni, s kihez még most is, negyvenegy év után, . . . szilárd barátság köt, . . . még távolabbi Kufsteinből is megkaptam sorait.” Találkozott a Szigeten szereplő Dérynével, „Tudatám vele, hogy hiszen éppen szép, kényelmes állásom van több alkalmam írni, hogy minő élvezetesen ismeret gazdag utazásokban részesülök”. „Soha sem tartottam magamat írónőnek, én csak írogató voltam, ki a magam és nőársaim okulására és mulattatására szívem sugallata szerint írogattam.” „Elbeszéléseinek a komoly pedagógiai háttér, mely nemzeti érzés, rendkívül fejlett erkölcsi érzék, ízlés és józan életszemlélet a fő értékei” – írja róla késői méltatója, Evva Gabriella 1948-ban. Rövid idő alatt a korabeli szépirodalom legnépszerűbb művelője lett. 1843-ban a látogatáson nála lévő Róza nővérével egy talpfából összerótt tutajon még egy nyaktörő vízi útra is vállalkozott. Később Löveyt és az ugyancsak Szigeten megismert Hanák János kegyesrendi tanárt Karacs Teréz ajánlására alkalmazta Teleki Blanka nevelő intézetében.

1845-ben írta az Életképekben, hogy állítsanak magyar iskolákat a nagyobb leányok számára. A cikk hatására kereste fel De Gerando Agostonné, hogy a francia király unokája nevelésére meghívja. Ezt ugyan elutasította, de ezáltal ismerkedett meg Teleki Blankával, s ugyanakkor a miskolci református egyház is meg akarta nyerni felállítandó leánytanodája vezetésére. Ez évben édesanyja is elhunyt, s ezután Pesten marad. A megözvegyült Kállay Istvánné Benjámín fia (a későbbi pénzügyminiszter, a szerbek történetének írója) mellé a ő tanácsára fogadja nevelőnek Táncsics Mihályt. Teleki Blanka kérte, segítse őt az általa tervezett főrangú leányok nevelőintézetében, de ő már elígérkezett Miskolcra, maga helyett Lövey Klárát ajánlotta, mivel Teleki Blanka mindenképpen magyar leányt akart „fő

segédnőként". Ezek után Teleki Blanka felkérte, hogy legalább addig legyen a vendége, míg pesti lakos marad. „En 1845 év utolsó havában az Ósz utcai szülői házunkból Teleki grófnőhöz mentem, s 1846 július végéig nála laktam, . . . jeles könyvtárral ellátott szoba lévén külön használatomra . . . Brunsvik Teréz grófnőhöz (Teleki Blanka nagynénjéhez) majd minden este elmentünk teázni. . . . Ő egész lelkesedéssel ölelt fel engemet, mint leendő nevelőnőt, s egész vágygal vezetett mindenhová, hogy az elébem nyíló növeldei pályára lelki kincsekét gyűjtögessek. . . . En eddig kitünő képzettségű szeretett anyám jó irányú nevelése, oktatása által kifejtett képzetésem alapján és a külföldnek nevelészetű irodalmának olvasásából merítgetém pályámra szükséges tanulmányomat, s ebből igyekeztem a magyar leányok nevelésére alkalmazható kivonatot készíteni. Egyszóval az akkor még hiányzó képezdek helyett, magam tanítgattam magamat.” 1846 januárjában tartott Pestalozzi emlékkünnepére Brunsvik Teréz meghívott vendég volt, „s ő engemet is magával vitt, mint a már e pályára jelölt egyént”. Búcsúemlékül Teleki Blanka, De Gerando Agoston francia írónak Erdély és lakosai című németül megjelent munkáját ajándékozta: „Karacs Teréznek Blanka emlékül Pesten júl. 31-én 1846.”

Soltész Nagy János, a miskolci református egyház segédfőgondnoka azzal a kéréssel hívta meg Karacs Terézt „vezér tanítónőnek”, hogy olyan leányokat neveljen, akik majd képesek lesznek „valódi férfiakat” nevelni. Papp János, akit még Szigetről ismert, akkor a miskolci református liceum igazgatója írta neki: „mennyire tölem telhetni fog, segédkezet nyújtani mindig kész leendek. . . .” Hivatalának elfoglalása előtt Néhány szó a nőnevelésről című tanulmányában demokratikus elveiről tesz tanúbizonyságot. Nemcsak nemesi, hanem polgári, sőt országos, minden rétegre kiterjedő nőnevelési hálózatot tart ideálisnak. Később miskolci intézetében állandóan helyet adott 8–10 vagyontalan, nem nemesi származású leánynak. Egyúttal nemcsak a rendi kiváltságok ellen, hanem a nők egyenjogúsításáért is küzd, munkavállalási és hivatalviselési jogot követel számukra. Fő követelése: a tanítás nyelve magyar legyen. Három utcai és két udvari szoba az, ahol 1846. szeptember 8-án megnyitott a miskolci nőnevelő intézetet 69 növendékkel. „Az elméleti tanokat magam adám elő, mivel jövedelmemből nem lettem volna képes férfi tanárt fizetni.” Karacs Teréz azt a 400 forintnyi örökségét, amiből öreg napjaiban gondtalanul élhetett volna, mindjárt az első években ráköltötte az intézetre. Oktatási eszközökkel alig voltak ellátva, a földrajzot és a történelmet atyai öröksége által „szemléltethetően adhattam elő a jó térképek segítségével”. A növendékek előtt, mint később bevallották, mesésrűnek tűnt, hogy őket elméleti tanokban nem férfi, hanem nőoktató vezesse. 1847. július 4-én az avasi templomban volt az első évet lezáró nyilvános vizsga. Palóczy László, a református egyház segédfőgondnoka, 1848-ban miskolci követ, az ünnepélyes aktust szándékosan tűzte az „Éjszakamerika függetlensége” napjára. „Mi is leráztuk sötét előítéleteink láncait, megnyitottuk a tudás templomát leányainknak. (. . .) Csak azon nép vallhatja magát szabadnak, függetlennek, hol a nő egyenlő műveltségben részesülve a férfival, józan okoskodása vezérli női kötelességei teljesítésében.”

Lankadatlan buzgalma és hivatásérzése a szabadságharc idején sem engedte felosztalni az intézetet. Növendékei néhány nap alatt 123 pár fehérneműt varrtak meg a honvédek számára. 1848-ban egyetlenként a sok férfi közt részt vett az első egyetemes tanítógyűlésen. Kossuth és Szemere az országos nőnevelde élére ajánlják, ám e magas tisztségre nem tartja magát elfogadhatónak. Miskolcon terjeszti Tánicsics lapját, a Munkások Újságát. Amikor 1849. március elsején a sebesültek „az utcán sorba fekvő nyögtek”, Tóth János szabónővel Karacs Teréz gyűjteni indult egy kórház felszerelésére, a gyűjtőfüzet sok, íráshoz nem szokott adományozó asszonykér nyomát őrzi. Szalmazsák, derékalj, vánkos, lepedő, ing, lábravaló, paplan, nyoszolya, törülköző, pólya, tépis – olvashatjuk a rovatokat. Gyűjtéséről az országos sajtó is hírt adott. A július 4-én bevonuló oroszok ellenében is sikerült intézetét megvédenie. Könyörgésére a németül tudó orosz ezredorvos így szólt: „En is atya vagyok, ez ne történjék meg egy nőnevelő intézettel.”

Karacs Teréz miskolci intézete a szabadságharc után is fennmaradt, a pénztelen és zavaros időkben olyan hírnevet szerzett, hogy a vidéki városokból küldöttségek mentek megtekinteni. Anyagi gondjai enyhültek némileg, amikor elvei ellenére vidéki földbirtokosok lányait elfogadta bentlakónak és ezzel néhány szegény leány ingyenes oktatása is lehetővé vált. Nagy Gábor, a szabadságharc után bujdosni kényszerült sógora két gyermekét is Teréz nevelte. Takács Ádám néven beáll színésznek, miskolci szereplése alatt adták elő Karacs Teréz darabját. 1853-ban pedig sógora összes műveit is kiadta, melynek második kötetét Karacs Teréz „Hálás növendékeinek anyai szeretettel” ajánlotta. Később tovább nehezedtek az intézet fenntartásának lehetőségei, az egyház erejét a fiúliceum főgimnáziummá való

fejlesztése kötötte le, még a nőnevelő intézetnek szánt alapítvány évi 300 forintnyi kamatát is felhasználták, s csak Karacs Teréz áldozatkészsége tartotta fenn az intézetet. Örökségét teljesen elköltötte. Tizenhárom évig működött Miskolcon és ezalatt 855 növendéket nevelt és tanított. 1859. július 4-én tartotta utolsó záróvizsgáját.

Több helyre hívták, Szatmárra, Debrecenbe. Kolozsvárra 1859 januárjában hívta meg Herepei Gergely református esperes a belvárosi leányiskolába, ahová Karacs Teréz működésével kívántak felsőbb leányosztályokat szervezni. Augusztus első napjaiban érkezett meg Erdély fővárosába, hol bővülő munkakörre és nagyobb jövedelemre volt kilátása. Híre és népszerűsége már érkezése havában több mint száz növendéket vonzott, kiket három osztályra osztottak. Kézimunkára mindegyik osztályban tanították a növendékeket. Harmadikban Karacs osztályában még magyar és német nyelvtant, irodalmat, helyesírást, fogalmazást, történelmet, földrajzot, természettant, számtant, éneket és szépírást tanultak. Karacs híre az összes felekezet leányait vonzotta és előzőnlötték az intézetet, a miskolci létszámnak csaknem kétszeresével kellett foglalkozniuk. A második tanévben már negyedik osztályt nyitottak, s ugyanekkor mintegy húsz bennlakó növendéket is fogadtak. Csakhamar szűknek bizonyult az iskolának kijelölt épület. Karacs Teréz minden erőfeszítése ellenére az egyháztanács anyagi gondjai miatt nem talált megoldást, így az 1862-ik tanév végén lemondott. A maradásra biztató küldötségeknek azt mondta, nem távozik „ha olyan szállást nyer az intézet, mely a növendékek egészségét nem kockáztatja”. Nem állhatva ellen a kolozsvári szülők kérésének, magánnevelő intézetet nyitott 45 nagyobb leánynövendék részére, akiknek 1863 augusztusában tartotta „tanszemléjét”.

Kolozsvárról „1863 december elején távoztam el, hogy Kendi-Lónán gróf Teleki Miksa két leányának nevelését átvegyem, mely megtisztelő állásomra már egy év előtt meghívtak s csak oly feltétellel fogadtam azt el, hogy működésem időtartama két év legyen. A kis grófnők mellé már régebben szerződöttem volt barátnőm: Lövey Klára, ki azon időben Párisban képezte magát; mert a terv az volt, hogy a kis grófnők is nagynénjüknél: gróf Teleki Blankánál künn fognak neveltetni, de az ott – Párisban – elhalván: a terv változtatva lett; ennél fogva örömmel vállaltam át azon pár évre a kedves gyermekeket, hogy őket szeretett barátnőmnek annál későbbben adhasam át”!

1865-ben Erdélyből visszatért Pestre, ott akarván meghalni, ahol született. Alig melegeedett meg, máris több helyre hívták nevelőintézeti vezetőnek: Máramarosszigetre, Szatmárba, Győrbe. Korára tekintettel ezt már nem vállalta. Házhozjáró tanítóként magánórákon „adhattam tanítást nyelv- és irálytanból, nemkülönbén hazai történelemből és földrajzból. Növendékeim közt . . . a kedves Szél Piroska, Arany János unokája . . . 1865-től 1877-ig volt Budapesten magántanítványom talán 130”. A drága fővárosban nehezen bírta szükségleteit fedezni, ezért unokahúgai hívására 1877. május 2-án Kiskunhalasra költözött. „Itt kedves Mari nénem . . . két lánya nevelőnő volt a helvét hitvallású egyház felsőbb leányiskolájában: Hoffer Mari és Teréz. . . . Ők évek során át nálam növekedtek Miskolcon.” Arany Jánosné biztatta, tegye közkincsé emlékeit, szüleiről, a „nemzet napszámosságáról” és a saját életéről. Felfedezték az irodalomtörténészek és egyre több század eleji adatot kértek tőle. Napilapok, pedagógiai folyóiratok szívesen adtak teret írásainak. 1885. július elsején bal fele bēna lett. Utolsó éveit rokonainál, Békésen töltötte. Egészsége javultával a nyolcvanadik évébe lépő Karacs Terézt a főváros népművelőinek testülete az új városháza dísztermében ünnepelte és Karacs-alapítványt létesítettek az Eötvös Egyesületnél, melynek kamatait majd az elaggott tanítónők élvezik.

1888-ban Aradon megjelenik A régi magyar színészettről című kis kötete, 1889-ben pedig Békésen a Beszélyek első kötete, becaranyozva az agg író nő életé alkonyát. Ez évben megövegyül az unokaöccse és Kecskeméti Ferenc lelkesz veszi gondjaiba Karacs Terézt. Utolsó évét csaknem végig ágyban töltötte a békési református parókián.

1892. október 9-én újabb szélütés érte, s csendes elalvással távozott e földi világból, hol oly sokat küzdött hazája és nőtársai felemelkedéséért.

Karacs Zsigmond

Hatvan éve halt meg Berecz Skolasztika

Az alföldi nagybirtokokat a XX. század elején és az első világháborút követően sok helyen parcellázták. Elsősorban szőlőket, egész szőlőségeket telepítettek nagy kiterjedésben: vincellérek, kisbirtokosok, bérlők szállták meg a homokot. Ezek a kistanyasok, szőlőművelők túlnyomó részben feltörekvők, a zsellérsorsot elhagyó katolikusok voltak. A török idők óta fennállott települések közé ékelődtek be; ott voltak a református falvak között vagy akár a katolikus községek közelében, jobban mondva távolában. Sokáig nem is lehetett észrevenni őket.

Igy ment végbe a tiszazugi legelők, kiirtott erdőségek elfoglalása is. A XX. század elejétől valóságos kis gyarmatosítás indult e területre. A betelepülést csak fokozta, hogy a századvégi nagy filoxéra veszedelemtől ez az immunis homokterület mentes maradt. Nemcsak a környező falvak elszegényedett katolikus népe kereste itt megélhetését (Kunszentmárton, Csépa, Szelevény, Tiszakürt), hanem az Alföldet járó csoportok is lehetőséghez jutottak a tiszakürti, tiszazugi nagybirtokosok parcellázásai folytán.

Új tanyavilág keletkezett, a maga sajátos körülményeivel. Népeiségének hamarosan súlyos jellemzője lett az elzártság, a gazdasági erőtlenség, a máról holnapra élés bizonytalansága, a közegészségügy siralmas állapota, az analfabétizmus lehúzó béklyója. Mindezt csak tetézte a lelki elnyomorodás, a vallási élet teljes hiánya.

A katolikus szórványok sorsa alföldi méretű gond lett. Ennek megoldására tette föl az életét a váci püspökké 1919-ben kinevezett Hanauer Árpád István, nagyon jól tudva, hogy ehhez mindenekelőtt papokra, lelkes, buzgó misszionáriusokra van szükség. Csaknem negyedszázados püspöksége alatt igazi apostolok raja ment ki az Alföldre, a „magyar Afrikába”, a tanyák közé, s a kicsiny falvakba. A pasztorizációs helyzet az 1940-es évekre sokat veszített súlyosságából.

Az 1920-as évek elején azonban a hiányok még kiáltóak, s különösen a Tiszazugban. Mindezekről, s arról, hogy a homoki ember számára mennyire alapvető igény volt a lelki gondoskodás, a hit, a tartozni valahová s a szeretet kérdése, bizonyosságot kaphatunk egy törékeny, de hitében és elszántságában megingathatatlan hitoktatótól, Berecz Skolasztika tiszazugi munkásságából.

A tiszaújfalui zárdateplom – 1942.

Berecz Skolasztika, keresztnévén Erzsébet, alig élt 34 évet (1898–1932). Élete néhány egész rövid mondatban elmondható. Alsóságon született. Celldömölkön töltötte gyermekkorát, 24 éves, amikor elhagyja a családi otthont. Miután magánúton végezte a képzőt, egy esztendeig Pápán járta a negyedik osztályt, 1921-ben képesítőzött. 1922–1927 között Tiszaugon, Tiszakürtön, Csépan a tanyai katolikusok között működött mint hitoktató. 1927-ben többedmagával és mások segítségével egy kis szerzetet alapított Tiszaújfalun, a Steermajorban, öt évig volt ennek előjárója.

Alig hihető, mekkora gazdagság, mennyi szín tölti ki ezt a szürke életkeretet. Hanauer püspök így ír Berecz Erzsébetről 1932-ben: „Nehéz megmondani, de mindnyájan tudjuk, mi volt a kedves Skolasztika nővér. Mosolygó kedvessége a gyermekkor megőrzött ártatlanságának és a Szentlélek kegyelméből élvezett lelki békének volt tükröződése. Nem akart több lenni egy szál fehér virágnál az Isteni Szív kertjében. Napsugár volt, amely ahol csak megjelent, békét jelentett és Isten szeretetére buzdított. Tudott örülni mindennek, ami Istentől vagy jó embertől jött... Az egyszerűség, alázatosság, jóság és béke sugárzott tekintetéből és szavaiból. Isten kedvence volt, a gyermekek természetességével járta a tökéletesség útját.”

A jelen írásnak nem lehet feladata a rászorultakért szinte az önfeláldozásig fáradozó nővér életútjának még csak vázlatos bemutatása sem. Radó Polikárp a Tiszazugi történet című kiváló munkájában – hiteles források alapján – méltóan feldolgozza Berecz Skolasztika életét. Mi az akkori Tiszazug sajátos világába kívánjuk elvezetni az olvasót, elsősorban a szerzetesnő által ott tapasztaltak bemutatásával.

A szőlőség hitoktatója

A minden pasztoráció nélkül élő tiszaugi szórvány-katolikusok helyzetén először Fechtig Adél tiszaugi bárónő, Steer Ferenc felesége próbálkozott segíteni. Az ő kezdeményezésére – Kűhár Flóris pannonhalmi főapát közvetítésével – került el Berecz Erzsébet Ugra hitoktatónak. A fiatal leányt az egyre erősödő és tudatosuló apostoli lelkiülete vezette erre az

útra. Megértette és kezdettől mélységesen komolyan vette feladatát. Indulása előtt még elment Pannonhalmára, amiről így ír a főapátnak: „Szeretném, hogy az a kövekben élő lélek oly mélyen átjárna egész lényemet, hogy csodás erejével az Alföld futóhomokjában is megkövesedett, sziklaszilárd hitet teremthetnék.” Vácra is elutazott, hogy missziójára főpásztori áldást kérjen. A püspök meleg szavai és áldása már vállalkozásának kezdetét jelentették.

1922. november 10-én érkezett meg Tiszaugra. Az ugi kúriában Steerné és férje, valamint a Steerek gyerekeinek tanítónője, Hajós Ida várták. Érkezéséről Hajós Ida a következőképpen emlékezik meg:

„Vártunk valakit, nem is tudtuk, hogy kit – egy kis tanítónőt, aki valamit fog csinálni itt a tiszaujai, tiszakürti határban lakó elhagyott szegény emberek, gyermekek között – magunk sem tudtuk, hogy mit. Délelőtt tíz óra tájban befordult a hintó a veranda elé, s Balázs Benedicta nővér kíséretében két fiatal leány lépett ki belőle. Egyik szőke, göndörhajú, nevető-kék szemű, bájos kis teremtes; nagy, ragyogóan fehér homloka, rózsás arccsokaja, kedves kis alakja eleven mozdulataival rögtön beopta magát szeretetünkbe. Egy nagy nyaláb fehér krizantém volt a karján, mi olyan kedvesen keretezte az első benyomás örökké belém vésődött képét. Csengő hangján egészen elfogulatlanul rögtön a virágait mutatta meg, hogy: a kecskeméti oblaták küldték a jó Méltóságos Asszonynak... A másik kis leánya húga, Jucika volt, ki elkísérte nővérkéjét erre a nagy missziós útra. Az úgynevezett „középső vendégszobába” költöztették Bözsikét. Legelső gondja volt... a celledömölki apát úrtól kapott bronz álló feszületet elővenni, a nagy zöld íróasztalon elhelyezte, s a kecskeméti krizantémumból pár szálát egy hosszú vázában a feszület mögé illesztett, hogy a fehér virágok valósággal átkarolták... Úgy látott csak a maga dolgai után.”

Bözsike érzelmeit hamarosan megérkezése után egy kis versben rögzítette:

*Te légy a vágyam,
Te töltsd be a lelkem,
Fogadd el szívemet,
S engedd, hogy szeressen,
Te édes, Te fehér, Te csodáslelkű Mester!*

A báróékat nagyon hamar megszereti. A család mindenben segítségére van. „Valóságos öröm köztük az élet” – írja egyik levelében. Bözsi megfigyelőképpessége bámulatra méltó. Alig van ott egy-két hétig, már jól ismeri a helyzetet, és látja a teendőket. Megérkezése után egy hónappal így tájékoztatja a főapátot: „A legközelebbi falusi plébánia csak a mi lakásunktól is két órai út könnyű kocsin és jól tartott lovakkal. Hogy esőzés vagy olvadás idején meddig tart, fogalmam sincs, mert ilyenkor majdnem tengelyig süllyed a kerék. A tőlünk még 3-5 km-re fekvő községek és telepek szintén e plébániához tartoznak. Számukat biztosan nem tudom, de elég sok van. Ezen filiák lakói a nagy távolság és rossz utak miatt éveken át nem jutnak sem szentmiséhez, sem a szentségekhez, sőt még utolsó útjukra is kalvinista pap kíséri őket. Képzeltető, mily lelki nyomorban tengődik itt a katolikus nép. Vannak felnőtt férfiak, kik még a helyes keresztvetést sem tudják.”

A Mária Kongregáció című folyóirat 8. száma közli a pápai tanítóképző igazgatójához Ugról küldött levelét. Ebben az egyik első hittanóráján tapasztaltakról ezt írja: „Két óra járásnyira vannak a plébániától és papot csak nagyon ritkán látnak. Mikor először feltettem a szuggeraló kérdést: Ügye kicsikéim, ti tudjátok, ki volt a Jézuska? – hát öven gyermek közül egy sem akadt, aki meg tudta volna mondani. Csak néztek, mint a kis halak. Mikor a primitív kis szemléltető képet megmutattam nekik, a legtöbb gyermek a glóriás szalagot tartó angyalt hitte a Jézuskának.”

A felnőttek vallási tudatlanságáról is beszámol az igazgatónak: „Rettenetes e nép elhagyatottsága. Vannak megöszült emberek, akik a keresztségen kívül semmi katolikus funkcióban nem részesültek. Soknak még a keresztséget is a református pap adta fel... Évtizedeken át nem jutnak el a templomba, sem hozzájuk nem megy senki, aki a Mester boldogító tanait hirdesse nekik, és mert a lelkük jó és vágyódik valami táplálék után, hát megtanulják a református hittant... De sokan vannak olyanok is, akik bár még azt sem tudják, mit jelent, mégis büszkesen vallják, hogy katolikusok, noha kezüket, azt a munkában megkérgesedett becsültes magyar kezét a kereszttetresre is úgy kellett megtanítani, mint nálunk az óvodás gyermekekét... Őt filia tartozik hozzám, de sajnos a roppant távolság és részben az aránytalanul nagyobb református többség miatt csak háromban működhetem,

mint hitoktató. Egész napot venne igénybe, ha naponként csak egy-két órát is akarnék a távolabbi helyeken tartani... Már alig várom a tavaszt, mert akkor Isten segítségével tán itt is megkezdhetem az ugartörést és maghíntést."

A szőlőségek között, mint írja 1922 decemberében „felfedezett” egy iskolát: „A múlt héten felfedeztem egy protestáns iskolát, ahol 186 katolikus gyermek tanul, s hitoktatásban eddig nem részesült. Ez az iskola hű megtestesülése a katolikus nemtörődömségnek. 256 tanulója közül 186 katolikus, de azért kálviniista tanítónőt tartanak, dacára, hogy községi iskola. A tanítónő egyébként igen kedves és szívesen engedett heti két órát a katolikus hittanitanításra. Így most három iskolában tanítok, hol a munka mellett igen sok örömöm van."

Az említett öt filia a csépai plébánia filiai közé tartozott: a tiszzaugi Tüzes, a kürti Öreg Szőlő, Bogaras, Tópart és Priblak tapolás. A két utóbbiban még csak tájékozódni volt lehetősége Erzsikének. Közvetlenül tapasztalva azonban a „szörnyű valóságot”, egyre erősödik tenni akarása. Tanít, istentiszteletet tart, szervez. Sürgős segítségért fordul a bencésekhez: 1922 karácsonyára papokat kér Pannonhalmáról, azzal érvelve, hogy „itt a nép nem hibás! Csak foglalkozni, törődni kellene vele”.

Első iskoláját Tüzesen hozta létre egy üresen álló kis ház kibérlésével (Missziós-iskolának nevezte el). Már öt nappal megérkezése után kiszemelte magának ezt az épületet, mint erről Kúhár főapátnak beszámol: „A mai nap biródtalmam egyik felére nézve (4000 kat. hold) nagy fontosságú dátum. Csaknem a szőlőség közepén kaptam egy házacskát, melyben meglehetősen nagy szoba áll rendelkezésemre. Ez lesz a mi templomunk, iskolánk, munkatermünk, szórakozóhelyünk.” A tiszzaugi iskolában szabályszerű „beiratkozást” rendelt el. Erről Hajós Ida a következőképpen nyilatkozik: „Bözsike megkezdte a beiratást. Jöttek seregesen legények, leányok, asszonyok, férfiak, ki írni, olvasni, ki számolni, ki kézimunkázni szeretett volna. Míg egy férfi aztán kérelmével szíven találta Bözsikét: Kisasszony, a hitemre tanítson meg! Ennyire felnőttem, de a vallásomról nem tudok semmit.”

A csakhamar lázasan megindított munkáról beszámol ő maga: „Legtöbb dolgot, de egyúttal legtöbb örömet is a missziós-iskola nyújt. Tanítványaim száma ott tán a 200-at is felülhaladja. Oda legnagyobb részben felnőttek járnak. Megtörténik, hogy egyszerre három nemzedék hallgatja szavaimat: nagypapa, apa és fiú egyszerre tanulja a keresztségét, a Miatyánkot és szent hitünk főbb tanításait... A hittanon kívül persze sok mindent tanítok a missziós-iskolában. Fölváltva jönnek a gyermekek, nők és férfiak. A buzgalom határtalan! Leányaim és asszonyaim kötnek, horgolnak, hímeznek, fonnak, varrnak, s anélkül minden irányban nyújtok nekik fogalmat. Volt több analfabéta is köztük, kik már most szépen írnak, olvasnak. Mekkora öröm, ha valamit hiba nélkül ki tudnak olvasni vagy le tudnak írni! Asszonyaim néha még főzés közben is az abc-t forgatják. Nem kisebb, sőt talán még nagyobb a férfiak buzgalma, aminek roppantul örvendek, mert igen sokat lehet velük elérni. Közülük a legtöbb írni, olvasni és számolni tanul. Míg látunk, addig ilyesmit végzünk; s ha már esteledik, akkor kedves beszélgetés keretében, nyújtok nekik némi kis történelmi, földrajzi és politikai ismereteket... A bibliát mindig a fölfogásukhoz mért nyelven mondom el előttük... Legszívesebben az éneket tanulják. Egész lelkükkel énekelnek, s mélyen átérzik az ének értelmét. Olyan buzgón még sosem hallottam énekelni, mint ahogy ez az aranyos lelkű, elhagyott nép énekel. Énekórákra nemcsak a katolikusok, de igen sok református is jön.”

A tüzesi iskolába még kezdetben elhívta Erzsike Turóczy I. énekot is, aki 1922-től vezette a csépai plébániát. S hogy a pap megjelenése mennyire új dolog volt ott, jól kifejezi egy gyereke otthoni megnyilatkozása: „Máma valami furesa volt nálunk. Olyan volt, mintha asszony volna, de mégis ember volt, meg a szoknya alatt nadrág is volt rajta, de bajusza mégsem volt.” Hamarosan azonban már legtöbben tudták, hogy a tisztelendő a Jézuska helyettese.

A harmadik iskoláját a Bogarasban találjuk. Itt hitoktatásban mind a hat osztály, sőt gyakran még az ismétlősök is egyszerre vettek részt. Legtöbbször 100–120 gyerek volt jelen. „Nincs semmi alap, amire építhetnénk – írja a M. Kongregáció említett számában. Szavaim, hála Istennek, jó talajra találtak... gyermekeim jók és figyelmesek... Olyan édesek, mikor kipirult arccal, sugárzó szemmel felelik, amit megtanultak. Sohasem büntetek.” A rosszat tevőtől azonban következetesen megkövetelte a mindenkori bocsánatkérést. Tanításában a gyermekek iránti szeretet és bizalom érvényesülése volt a meghatározó.

Iskoláiban az első évtől kezdve nagy gondot fordított a karácsonyfa-ünnepélyek megrendezésére. A gyerekek részére állított fahoz az ugi kastélyban készítették a szaloncukrokat és az egyéb édességet, de a celli és pápai bártnői is mindig küldtek karácsonyra szeretetsomagot. Még az öregek sem láttak soha olyan szép karácsonyfákat, mint akkoriban.

A modern nő „licenciátus”

A szőlőségek között Bözsike „licenciátusként” is működött, helyettesítette a papot azokban a funkciókban, amelyeket világi ember is elvégezhetett.

Vasárnaponként a misszióiskolájában és a bogarasi iskolában istentiszteletet tartott. Ezekről, 1923-ból saját elbeszéléséből tájékozódhatunk: „Legboldogabb vagyok, mikor vasár- és ünnepnapokon istentiszteletet tartok. Híveim misének hívják és nagy örömmel és buzgalommal jönnek. Az Officium Divinum című imakönyvből előimádkozom a miseimákat, s a végén – prédikációt tartok nekik. Fölváltva megyek a filiákba délelőtt és délután. Néha alig férünk be. A szent ünnepek alatt gyakran 300 hallgatóm is akadt egy-egy helyen. Az iskolában szoktunk összegyűlni... A szívem és lelkem tele volt szeretettel, muzsikával, s amikor előtűk beszéltem tulajdonképpen én zengtem a Magnificatot és Te Deumot, s talán éppen ezért ragadta úgy el őket. Egyik beszéd után, mikor alig győztem menekülni a rajongó sokaságból, kik simogatták, csókolgatták még a ruhámat is, elém áll egy becsületes arcú paraszt ember, magyarosan megrázza a kezem és azt mondja: Kisasszony, református ember vagyok, de engedje meg, hogy tiszteletteljes elismerésemet nyilvánítsam, mert ilyet egyetlen református paptól sem hallottam.”

Erzsébet egyre elmélyültebb munkát végzett. 1923 tavaszára két népmissziót szervezett. A lelki gondozás teljesítését Kúhár főapát vállalta: egy napot Tiszaugon az egykori Rákóczi-kápolnában, négy napot a bogarasi iskolában. Bogarasban a misszió alkalmával az iskolát templommá avatták. Egy hónap múlva Erzsike már ennek udvarán rendezhette meg a gyerekek első áldozását: „Filiáim mindegyikében, de különösen a bogarasiban, feledhetetlenül bájos és nagyon megható volt az első szentgyónás és áldozás. Pünkösöd szombatján délután kihoztuk a Plébános urat. Gyermekeim (kik közt még 17 éves is akadt) komoly összeszedettséggel készültek... Roppant szegénységük csak most látszott igazán. Sok közülük a nagyon rongyos hétköznapi ruhát nem mervén fölvenni, a kissé tehetősebb szomszédtól kölcsönzött ruháskában volt, és fiaim között olyan is akadt, ki a bátyjától örökölt egy szál ingecskében jött, pedig bizony elég csípős szél fújt. A rettentő nyomor látása egészen lehangolt... Áldozásztal gyanánt 4 összevarrt törülközőm szolgált. Legényfiaiimnak már mise előtt megmondtam, hogy válasszanak maguk közül kettőt, kik a Jézuska angyalaiként az Úr asztalát tartják... Van igen sok gyermekem, kik a nagy szegénység miatt csak egy marék pattogatott kukoricát kapnak reggel, s mert a távolság miatt ebédre haza nem mehetnek, ezzel vannak estig, s közben nem egyszer elájulnak az éhségtől. Ezek után elképzelheti jó ft. Péter, micsoda gyönyörűséggel nézegették a gazdagon megrakott asztalt, s mily örömrivalgással fogadták a hírt, hogy ez mind az övék” – fejeződik be az elsőáldozásról szóló levél.

Szent Benedek családjában

A Steer családra Erzsike a bencés szellem irányában hatott. A bárónőt és férjét megismertette Kúhár Flóriszal is, aki Pannonhalmára is meghívta őket. 1923 nyarán már bencés oblatások: családjukban megmaradva élnek Szent Benedek szelleme szerint keresztény életet. Bözsike obláta-beöltözése 1923. október 3-án történt. Ekkor választotta a Skolasztika nevet. Az obláta-fogadalmat a jelölt év letelte után Kúhár főapát vette ki tőle, s már ekkor látható volt, hogy Bözsi nem fog megállni a világi obláta pályánál. 1924-ben Hajós Ida is obláta lett, s így az ugi házban mindnyájan Szent Benedek családjához tartoztak.

Skolasztika örömet fokozta, hogy munkatere Tiszakürttel, egy református faluval bővült, ahová azonban a környező tanyákról sok katolikus iskolás gyerek járt be. „Az idén megkapom Kürtöt is, hol csak az iskolás tanítványaim száma kb. 130” – írja 1923 őszén. Fáj neki, hogy nem tud mindenhová elmenni. Az ún. Tópartról ezt mondja: „Ott még nagyobb az elmaradottság... Roppant messze van tőlünk, kocsisom szerint az ő menésükkel is több mint 1 1/2 óráig jönnek, és mégis – mostanában különösen – aki csak teheti, eljön a misére.” Kürti működését nagyban elősegítette, hogy az elárvult katolikusok részére kápolnát építettek Bolza grófék. „Tegnap volt Tiszakürtön a kápolnaszentelés – írja október 8-án. Együttal bejelentették az ottani református papnál, hogy ezután hozzájuk is járok. Szegény öreg nem a legszívesebben fogadta a hírt, kicsit fél tőlem, de majd Isten segítségével tán' sikerül barátságban élnünk.”

Bár szorosan nem tartozott Skolasztika munkaköréhez, mégis aggodó szeretettel nézett a

távoli katolikus községre, Csépara. S 1923 végén már az a terve született meg, hogy Csépatól Tiszakürtig egy nagy átfogó népmisszióval meg kell rakni az alapot az evangéliumi építéshez. A bencésekre gondolva elszántan küzdött a megvalósításért. Hangoztatta a főapátnak is, hogy „itt egy egész kis birodalom lelkéről van szó”. Felhívta a figyelmet a szükséges felvilágosító munka legkülönbözőbb területeire, köztük a „magzatrítás bűnének égbekialtó voltára” és gyaroriságára. S akaratát keresztül vitte: egyszerre négy bencés páter jelent meg a területen, és Csépán – ahol Skolasztika két előkészítő beszédet tartott – még harangszentelésre is sor került.

A lendület tartott tovább: 1924 karácsonyán Ugon egy házikápolnát, a Tüzesben pedig egy missziós-templomkát szentelt fel Kúhár Flóris. Az utóbbit egy tanyából alakították ki – Steerék támogatásával – teremmé, melyben a templomjellegét egyedül az oltár biztosította. „Mintha a tanyavilág szíve lenne itt – írja megemlékezéseiben a főapát – vagy mintha: ez a kápolnává alakított tanyái ház volna a jel, melynél szegény napszámosok, pásztorok, szőlőművelők serege a világ ma született Megváltóját akarná megtalálni.”

Az új missziós-ház létrejötte és Berecz Skolasztika élénk tevékenysége sokfelé elég nagy feltűnést keltett. A buzgalmat a megyés püspök azzal is elismerte, hogy 1925. május 16-án a missziós-ház udvarán az eperfák alatt kiszolgáltatta a bérmálás szentségét. Skolasztika a legnagyobb gondossággal készítette elő a jelentkezőket. 276-an voltak, annak dacára, hogy Kürtön és Ugon is bérmált a püspök. „Mennyi felnőtt: öreg asszony, ósz férfi állt a bérmálkozók sorában!” – jegyezte fel Skolasztika erről az eseményről.

A missziós kis templom hamarosan igazi központtá vált, s nagy szerepe volt abban, hogy a körzetben – püspöki javaslatra – állami pap-hitoktatói állás létesülhetett. Az 1926. szeptember 1-jén odaérkezett pap székhelye azonban – érthetően – Tiszakürt lett.

1927 elején a missziós-templom – mely valójában bérlemény volt – visszakerült a tulajdonoshoz. A komoly csapás Skolasztikát új kezdeményezésre szorítja: egytanerős római katolikus iskola építéséhez kéri a püspöki támogatást. A szétszórtan élő mintegy 2800 főnyi római katolikus népesség körében égető az iskolahiány! – írja beadványában. „Így azután megtörténik, hogy 12 éves korában is első osztályba jár a külterlki gyerek.”

A környező falvakban – ahol a lakosság összesített száma erre az időre elérte a 14 ezret – az 1860-as években már mindenütt volt valamilyen színvonalú egy vagy kéttantermes iskola. Az első világháború után a kürti Bogarasban községi iskola építésével próbálták a külterületi gondokon nyhíteni: egy tanterem létesült a kb. 250 gyerek számára, akik két tanítóhoz jártak. Skolasztika javaslata – hiába tették azt Steerék és a püspök is magukévá – nem valósulhatott meg. Helyette egy olcsóbb „megoldás” született, azzal, hogy a bogarasi iskolához még egy tantermet építettek egy kis kápolnafülkével együtt. A missziós-ház pedig elárvult, de az emberek nem feledték, még a második világháború után is missziós-háznak, sőt templomnak nevezték.

Az írni-olvasni tudók száma az Alsó-Tiszaugban, %

	1880	1900	1920	1930
Csépa	37	54,5	74	87,1
Tiszakürt	51	57,1	67	85,1
Tiszasas	64	75,3	81	90,4
Tiszaug	60	62,0	69	89,3
Szelevény	19	54,1	69	85,5
Átlag	46	60,6	72	87,5
Országos átlag	-	-	-	90,4

Az alsó-tiszaugi iskolai oktatás fejlődésének szerény lépéseit az írni-olvasni tudók számának községi alakulása megfoghatóan érzékelteti. (Figyelmet érdemel Kürt és Ug.) A külterület ezen világa azonban döntően rejtve marad.

Ugyanígy ismeretlen ebből az időből a szőlőség betegellátottságának helyzete is. Skolasztika ez irányú fáradozásai kapcsán született néhány levél már a valóság sűrűjébe vezető az olvasót. Az egykori celledőmlki betegápolónő a Tiszazugban talál elegendő munkateret a felebaráti szeretet ilyen formájának gyakorlására is. Öt évig a betegek

felkutatását és kezelését végzi. A súlyos esetekhez hívták csak a csépai körorvost, aki Steerné jóvoltából juthatott el a tanyákra: „Voltunk már a betegeknel a jó Wimmer doktorral és Ida, az én kis angyali lelkületű káplánommal. Elmentünk mindenhova, ahol sikoltva kiáltott segélyért a nyomor. Micsoda szörnyű dolgokat tapasztaltunk! Ilyen körüton még soh'sem voltam. Elgennyedt testek, rothadó lábak, rongyokba burkolt gyerekek! – Szegény doktor egészen belebetegedett, s borzasztóan fáj a szíve, hogy nem segíthetett mindenhol. Jaj, de másként gondolkoznának azok a felső tízezek, ha egyszer, csak egyetlen egyszer látnák ezt . . . és látnák azt is, hogy mennyi örömet szerez az ember egy-egy meleg, testvéri szóval, egy lázas, vagy kintől hideg veritékes homlok gyengéd megsímogatásával! Milyen megnyugvás látszott a szegény szenvedőkön, mikor a szerető Jézusról beszéltünk nekik s intettük őket, hogy Érte turrék el szívesen kínjaikat.”

A közösségi élet szervezője

A hátrányos életviszonyok, életkörülmények szinte minden területén változtatni próbált a valóságot gyorsan átlátó és átérző Skolasztika nővér. Ott találjuk a társas élet, a kulturális csoportok szervezésénél is. 1924 végén már egyik régi tervének – egyesületek szervezése – megvalósításán dolgozik a tüzesi missziós házban. „Ha látta volna, milyen boldogan fogadta a nép! Ifjak és öregek egyaránt – írja lelki irányítójának, Kűhár Flórisnak. Már tartottunk is négy összejövetelt . . . Vasárnap délután jönnek a legények, kedden délelőtt a leányok, szerdán délután a férfiak és pénteken délelőtt az asszonyok.” A csépai leányok részére már az 1924. márciusi misszió alkalmával megalapította a Szent Skolasztika Kongregációt, mely a háború után is fennállott. Két év múlva Tüzesen is létrehozta a kongregációt. A tagok fölvétele a reggeli mise keretében volt, délután pedig erre az alkalomra írt szindarabját és versét adták elő. A bogarasi gyerekek részére a Szívárdát szervezte meg. Minden szombat délután maguk mentek a gyerekek a tüzesi missziós házba, ott voltak a gárdagyűlések. Többnyire ezekre az alkalmakra születtek kis gyermekversei (pl. A Jézuska napsugár és a Gyöngyvirág címűek).

1926-ban a csépai férfiak körében újjászervezte a Népszövetséget, s lelkes propagandája nyomán a 17 tag több százra szaporodott. De még ennél is nagyobb eredményt jelentett, hogy a szőlősgében a legények részére egészen szabályos egyület alapított, létrehozva ezzel a KALOT ösét, az első tanyai legényegyletet. Itt nemcsak a vallásosság, hanem a kedélyképzés s a társasjátékok elsajátítása is nagy szerepet játszott. Az egylet a Korhány-szőlőben székhelyül külön házat bérelt, ahol rendszeresen mutattak be szindarabokat s tartottak bálokat is.

Skolasztika igazi művész volt abban, hogy egymással megértesse az embereket, egymáshoz kapcsolja a lelkeket. 1927-ben azonban a már régtől érlelődő nagy tervének megvalósulása őt magát szólítja el a megpezdült Tiszazugból. Amikor oda indult, „a Nagy-Alföld portengerében picike homokszem” kívánt lenni. A szőlőség homokjában azonban csillogó aranyrögöcske lett, ahol fényével, megnyerő emberségével mutatta az éjszakai sötétséghől kivezető utat.

Szent Benedek leánya

1927 júliusában már Tiszaújfalu tanyavilágának kellős közepén „töri az ugart”. Ott, ahol az áhított kis szerzet (Szent Benedek Leányai) otthona létesült. Steerek eredeti elképzelése szerint a tiszauzi Szent Antal-tábla kis dombján építettek volna obláta-házat. A nagy költség miatt azonban erre a célra – átmenetinek gondolva a dolgot – a pusztáújfalu birtokon az ötszobás ispánházat jelölték ki. A kis fehér „kastélyt” Kűhár Flóris 1927. július 28-án már zárdaként szentelte föl. Ekkor kezdte itt meg a közös lelki gyakorlatot Skolasztika és 3 társa, hogy félévi jelöltség után fehér főkötős noviciák (újonc apácák) legyenek, megépítve ezzel egy új szerzet, a Szent Benedek Leányai első bástyáját.

Az elismert kis közösség életét és munkáját Skolasztika irányította. Tüdőbetegségének elhatalmasodása idején is elszánt hittel, tántoríthatatlan akarattal dolgozott, s a rászorulók sokaságának életét jobbító tervet foglalkoztatták. Gyors és tragikus halála 1932. október 21-én következett be. Sok elképzelése már nélküle valósult meg a Tisza menti bencés élet további 12 éve alatt.

Csépa 1798-ban épült katolikus temploma

Az már a sors ajándéka talán, hogy 1934-ben Berecz Skolasztika régi működése területén – Csépan – az általa alapított szerzetből három nővér telepedett meg; a helyi hatóságok kérésére átvették a csépai óvoda irányítását s a legkisebbek gondozását. A régi épületüket még ma is zárdának nevezik a községben . . .

Dr. Botka János

Irodalom: *Radó Polikárp:* Tiszazugi történet. Budapest, 1945 – Mária Kongregáció 1923. április (8.) sz. – *Botka János:* Egy tiszazugi falu, Csépa története. Levéltári Füzetek 3. Szolnok, 1977 – *Tóth Dezső:* A tiszakürti eklézsia története. (Kézirat, 1949. Tiszazugi Földrajzi Múzeum) – *Szállási Sándor:* A Tiszazug problémái. (Kézirat, 1935. M. Néprajzi Múzeum Adattára) Tiszakürt közgyűlési jegyzőkönyvek. 1923–26. Szolnok Megyei Levéltár.

HÍREK

Debrecenben, a Déri-múzeumban augusztus 19-én dr. Dankó Imre megnyitotta a *Debreceni sütőgető mesterségek* című kiállítást.
Almási Balogh Pál halálának 125. évforduló-

ján, szeptember 27-én emlékülést rendeztek Nagybarcán.

Gróf Esterházy János-emléktáblát avattak a főváros V. kerületében. Ünnepi beszédet mondott dr. Katona Tamás és Duray Miklós.

Gyóni Géza emléke

Hetvenöt évvel ezelőtt, 1917. június 25-én, születésnapja évfordulóján halt meg a szibériai Krasznajarszk hadifogolytáborában Gyóni Géza. Gyermekkorom óta örökségként ápolom a költő emlékét, s kutatom azokat az apró mozzanatokot, melyek érthetőbbé teszik a tragikus befejezést. Mindennek magyarázata az, hogy édesapám együtt volt Przemysl „várában” Gyónival, míg anyai nagybátyám, Bertók Barna krasznajarszki fogságuk alatt került vele közelebbi barátságba.

Ezeknek a kapcsolatoknak több tárgyi emlékét őrzöm. Sorrendben első a Przemyslben kiadott Tábori Újság 1914. dec. 12. (58.) száma, mely az alábbi magyarázattal közölte *Alexis levele Alexandrához* megható verset *Gyóni (Achim) Géza pionírtól*:

„A jelen költemény megírására a szerzőt a Tábori Újság 49. és 52. számaiban megjelent eredeti orosz levelek inspirálták. Mutatványként közöljük e verset, szerzőnknek holnap megjelenő gyönyörű verseskötetéből, amely megrendelhető 1. koronáért, Piacsek Kamill 16. népfőlkelő ezredbeli hadnagynál, Pkilicén. A verseskötet tiszta jövedelmét a költő a przemysli harcokban hősi halált halt népfőlkélok özvegyeinek és árváinak szánta.”

Ugyanez az újság *Tudakozódás* rovatában ezt olvashatjuk: „Czébán Pál főhadnagy Przemysl, XII. Werk. Kedves Pálom, ugyanaz vagyok, akit gondolsz és az öcsémmel, aki épen a Te ezreded segédtsíjtje, remélhetőleg viszontlátlak. A régi barátsággal ölel Gyóni Achim Géza, Festungsfeldbahn, I. Comp.”

Az említett lappéldány híradása után másnap valóban megjelent (második emléktárgyam) a *Lengyel mezőkön, tábortűz mellett* füzet, mely Gyóni 21 versét tartalmazza.

Harmadik – talán a legértékesebb – Gyóni Géza saját kezűleg írt és aláírt, szobámat díszítő, képkeretbe foglalt verse: *Hegyeken át*, melyet a hadifogoly költő a keltezés adata szerint 1917-ben, a halála előtti hetekben ajándékozott nagybátyámnak. A krasznajarszki orosz táborparancsnokság – már elhalványult – pecsétje hitelesíti a hadifogolyélet mozzanatait ábrázoló, színes rajzokkal díszített lapra írt verset.

A költőhöz fűződő tárgyi emlékek epizódjai újabb adatokkal gyarapodtak, amikor néhai id. Várady István bátyám – aki Gyónival és nagybátyámmal, majd édesapámmal együtt töltötte a hadifogság éveit – 1979-ben nemcsak elbeszélte élményeit, de az ezeket őrző terjedelmes hadifogolynaplóját is tanulmányozhattam. Ennek kapcsán a következőket jegyeztem le: „Gyóniról az a vélemény volt, hogy Przemyslből mindent vihetett magával, azonban elpuhult, nem volt életösztöne. »Krasznajarszk a hadifoglyok fővárosae«, így nevezték az oroszok a hősiességükért megbecsült przemysli tisztek és katonák után a tábort. Jobb ellátásuk volt, mint másoknak. Gyóni Géza lelki összeomlása oka volt, hogy talán »ridegebb körülmények között« nem foglalkozott volna annyit problémáival. A fizikai munka hiányzott neki. Már tisztgyűlés is tárgyalta helyzetét, hogy megoldást keressen. A költő rengeteg altatót szedett, de aludni ettől sem tudott. Önmarcangolása és aggodása az otthoni állapotok miatt, az összeomlásba vitte.” Így őrizte meg emlékét az egykori fogolytárs, akinek néha zord megállapításai nem mellőzhetők Gyóni sorsának elemzésénél.

Fiatalkori romantikus élményeim indítottak évtizedek múltán is arra, hogy a tragikus sorsú költőről mind többet és többet megtudjak. Ebben a közelmúltban nagy segítségemre volt Sárospatak neves tudósa, dr. Ujszászy Kálmán, aki felhívta figyelmemet, hogy a sárospataki *Tudományos Gyűjtemények Múzeuma* több hadifogoly feljegyzéseit és rajzait őrzi a krasznajarszki táborból. Köztük Bálint József rajztanár rajzait, aki többek között a fogolytábor kvartettjét is megörökítette. Ennek a kis zenekarnak (később a sárospataki kvartettnek) tagja volt Kolozs Richárd, akinek hadifogolytársai egy – ma is Sárospatakon őrzött – hegedűt készítettek, melynek belsejébe (ezért nem fényképezhető le) Gyóni ismeretlen (!) versét ragasztották.

*Krasznajarszk. 1916. szeptember.
Barna fiúk elő a brácsát!
Ott künn a halál hegedül...
Sírunk a varjak meg nem ássák,
Míg él a dal:
„Hazádnak rendületlenül.”*

Gyóni Géza Kolozs Richardnak

Gyóni Géza összes verseit 1941-ben dr. Gyóni Ferenc rendezte sajtó alá. Ez a legteljesebb kötet, de a hegedűbe ragasztott vers itt sem található. Érdekessége ennek a pár sornak a „barna fiúk”-ra utalás. Úgy látszik, Gyóninak ez a szín különleges emléket jelentett, aminek előzményét a Przemysl erődjéből megkísérelt utolsó kirohanás történetében kell keresnünk. Gyónit (aki Zrínyihez hasonlóan ekkor pénzt tett zsebeibe) egy lövedék rombolása eltemette, s ennek megrázó élményét *A barna ágyúk felugattak* kezdetű versében örökítette meg.

A krasznnojarszki hegedűbe rejtett és így feléledt verset most a költő és a háború áldozatai emlékére idézem.

Dr. Kovássy Zoltán

Lepedővég, Kalotaszeg (Székely Judit rajza)

HAGYOMÁNY

Bimbófüzér

A hajdanvolt szombathelyi diákok folyóirata

A premonstreiek Mária Terézia által 1772-ben alapított szombathelyi (1948 óta: Nagy Lajos) gimnáziuma könyvtárának van egy különleges, hetvenkét kötetes folyóirata: a *Bimbófüzér*. Az első száma 1856-ban készült. Ekkor még egyedi maradt, folyamatosan 1870-től 1948-ig – a premonstreiek kiűzetéséig – tanévenként íródott és vált jelentős folyóíráttá.

A premonstreai atyák iskolájában nagy hangsúllyal folyt a tanulóifjúság vallásos és hazafias szellemű nevelése. Az utóbbiba a múlt század második felétől nem titkolt Habsburg-elleneséget is vegyítettek. A premonstreai tanárok és diákjaik közül többen tevélegesen részt vettek az 1848-as eseményekben, majd pedig a szabadságharcban. A megtorlás idején Sebesy Kálmán és Laky Demeter szerzetes tanárok évekig raboskodtak Kufstein várbörtönében. Nevüket az iskola régi épületén (ma: Smidt Múzeum) emléktábla örökíti. Az aradi vértanúk emlékének ébren tartására művészi hatású szoborkompozíciót készítettek és helyeztek el az emeleti feljáró fordulójában. A Zala György alkotta *Hősök faláról* letekintő mártírok szabadságunk eltiprására, a Habsburg elnyomókra emlékeztetik az iskola tanárait, tanulóit és a falai közt megfordulókat.

A hazafias nevelésnek jól szervezett eszköze volt az önképzőkör. Szombathelyen nagy hagyománya volt a tanulók öntevékeny művelődésének. A Bitmitz Lajos országos nevű nyelvész által kezdeményezett s 1823-ban megalakított *Szombathelyi Magyar Társaságot* 1836-ban a hatóságok feloszlatták. A nyomába lépő *Önképzőegyletet* (későbbi elnevezéssel: önképzőkör) 1855-ben hozták létre. A tagokat pályadíjakkal is ösztönözték szellemi termékek készítésére. Az írásokat a tagság köréből választott bírálók értékelték. Az előbb csak nyolcadikosok, idővel valamennyi felsős osztályba járók közül kikerülő önképzőköri tagok az arra méltónak talált szellemi termékeiket saját kézírással megörökítették, s szellemi termékeiket tanévenként összeálló kötetekben *Bimbófüzér* névvel helyezték el a könyvtárban.

A kézirat nagyságú, díszes kötésű *Bimbófüzér* kötetek változatos témájú és formájú írásokat tartalmaznak. Szombathely neves gimnáziumában a bimbófüzéri időszakban is sok, később híressé vált diák tanult. Mivel az íráskészség és közlési vágy már a tehetség bimbózása idején jelentkezik, a vaskos kötetek számos, a társadalom- és természettudomány területein marandóit alkotó személy zsenje írásait tartalmazzák.

Az iskolai könyvtárak szakfelügyelőjeként gyakran megfordultam a gimnázium könyvtárában. A *Bimbófüzér* köteteit előbb csak kíváncsiságból lapozgattam, később kutatás céljából is forgattam a kézírás helyét vonalazással kijelölt, jó minőségű lapokat. Eddig két vasi származású személy írásait tártam fel. Elsőként *Pável Agoston* sokoldalú tudós szombathelyi szárnypróbálgatásait kutattam. Az 1903–1904. tanévi kötetben talákoztam első ízben a műveivel és mindjárt bő termésben. Epigrammák, balladák, aeposusi mesék, történelmi tárgyú elégiák és tanulmányok olvashatók egymás után. Kutatásom eredményét *Pável Agoston diákévei* címmel az *Életünk* folyóirat 1976. 5–6. számában tettem közzé. Pável zsenje írásaiban is nyomom követhető a premonstreiek hazafias nevelésének eredménye. A szlovén (vend) származású és anyanyelvű diák írásaiban a történelem, különösen Rákóczi és szabadságharca több versének, tanulmányának a témája.

A Vasi-Hegyhát kis falujában, Mindszenten 1892. március 27-én született *Mindszenty József* szombathelyi diákéveit a közelmúltban kutattam. VIII. osztályos – akkor még Pehm

József – tanuló szárnypróbálgatásának nyomát a Bimbófűzér 1910–1911. tanévi kötetben találtam: négy tanulmányt és öt bírálatot. Értekezéseinek címei: Faji vonások a Rakóczi-kor költészetében, A Mária-kongregáció az ifjúság életében, Turnus az Aeneisben, Az alkohol barátai.

Pehm József a négy tanulmány elkészítése mellett, mint megválasztott bíráló, öt társa írásával is behatóan foglalkozott: a margókon megjegyzéseket tett és stílusos javításokat is végzett. Szabó János: A mondai anyag költői feldolgozása című dolgozatnál is ezt tette, s végül így összegezte véleményét: „Kévszónálkülönlegesen megírt, világtörténelmi és irodalomtörténeti tankönyvekből összeszedett munka, mely értékét erősen csökkenti még egy súlyos évszámhiba, s még jókorábbi íráshiba. De azért szorgalmát méltányolva elfogadom.”

A középiskolát 1911-ben befejező Pehm József szeptembertől kispapként folytatta tanulmányait Szombathelyen. A gimnáziumban szerzett tudását és gyakorlatát jól gyümölcsöztette a papnevelő intézetben. A szombathelyi kispapok Szent Ágoston Egyesülete Munkálatai című, tanévenkénti kötetei gazdag tárházai Pehm József 19 évesként kezdett újabb korszaka szellemi termékeinek.

Pehm Józsefet 1915. június 12-én szentelték pappá a szombathelyi székesegyházban. Nevét szülőfalujából eredeztetve, az 1940-es évek elején változtatta Mindszentyre. Születése centenáriuma alkalmából is emlékeztünk az ő ifjúkori írásait is tartalmazó Bimbófűzérre.

Kuntár Lajos

Az erdélyi Versailles romjainál

Bálint-Pataki Józseffel beszélget Beke György

Eszteendővel ezelőtt készült ez a beszélgetés. Erdélyi barangoló könyveim sorozatának egyik darabjába akartam beleilleszteni. Csakhogy időközben a román hatalom az egész sorozatot betiltotta, az interjú tetszhalálra ítélte. Mind a kettőnknek, a kérdezőnek és válaszolónak, aki valamikor történelemtanár volt Erdélyben, azóta el kellett hagynunk szülőföldünket. Bálint-Pataki József jelenleg kormányfőtanácsosként tevékenykedik a Határon Túli Magyarok Hivatalában.

Mivel az 1986-os beszélgetés szövegét változtatás nélkül adom közre, az interjú nyilván nem érinti Bálint-Pataki József mostani tevékenységét.

• *Bonchidán ismertelek meg, Kolozs megyében, a Bánffy-kastély szomszédságában, a református parókián, vagyis édesapádnál. Apai ágon elődeid származása is ehhez a tájhoz köt, mivel Bálint tiszteletes úr a közeli Válaszúton született. Mit jelentett neked gyermekkorodban, eszmélésed idején Bonchida, a maga híres kastélyával, illetve akkor már csak a kastély romjával?*

Életem nagy szerencséjének tartom, hogy Bonchidán születtem. A középiskola, majd az egyetem Kolozsvárra költöztetett, s a családalapítás után végképp városlakó lettem, de csak annyi változott, hogy egy helyett két otthonom van. Hazamenésen mindmáig a Bochidára utazást értem.

Hogy mit is jelent nekem Bonchida? Elsősorban a *házat*, ahol szüleim laknak négy évtizede, a kétszáz évnél idősebb, méteres vastagságú falakat, a gerendás mennyezetű, hatalmas parókiát, amely sohasem volt csak egyszerűen lakás, hanem egy család és sok-sok családtagként kezelt jó barát otthona. Közel ezer bejegyzést őriz a családi vendégekönnyv, melyet azok írtak, kiket a kastély, a műemlék templom vagy éppen csak a véletlen hozott ide. E bejegyzések bizonyítják, hogy a vendéget itt mindig mint családtagot fogadták (nagyon sokan a véletlenül idekerülők közül immár csak a vendégszerető parókia kedvéért térnek vissza), s így azután nem érzem túlzásnak azt, amit az egyik gyakran visszatérő családi jó

barát, Gy. Szabó Béla írt még az ötvenes években: „Mindenütt jó, de a legjobb Bonchidán.” Megfordult itt az évek során mindenféle nyelvű, foglalkozású és érdeklődésű ember, s az ismeretkötéseknek barátságokká átalakulása számomra nagyon sokat jelentett. Azóta, hogy ezt láttam, s ebben a légkörben nőtem fel, hiszem és vallom, hogy az embernek a közvetlen kapcsolattartás, a beszélgetések, a vélemények cseréje nyújthat a legtöbbet. Persze, a rosszindulat nemegyszer kellemetlen következményeket hozott a bonchidai papra és családtagjaira, éppen az önzetlen vendégszeretet miatt, de a hit az emberekben soha sem ingott meg, s az évek múlva is visszatérő közeli és távoli barátok szeretete és tisztelete feledtetni tudták a megannyi okvetetlenkedést.

Továbbá Bonchida az a hely, ahol tudatom, értelmem alakult, s ehhez – az elmondottakon kívül – a közvetlen környezet és a környék egyaránt döntően hozzájárult. Gyermekkorom óta a történelemmel jegyeztem el magam, s ebben meghatározó szerepe volt annak, hogy a história valósággal házhoz jött. Elhozta egyrészt édesapám mesélő kedve és csodálatos könyvtára, ahol főleg történelmi tárgyú művek vannak (ő maga a teológia mellett elvégezte a történelem szakot, sőt, egy időben tanított is), és elhozta az a sok idegenvezetésnek induló, kastély körüli beszélgetés, melyeknek előbb csak hallgatója, majd pedig aktív résztvevője voltam. Bonchidán a parókia körül is mindenütt a történelemmel lehet találkozni. A ház falán az épület kőbefaragott, latin nyelvű adománylevelét sillabizálhattam gyerekkorommal, mellette van Erdély egyik legrégebbi, román stílusú temploma, a kőfallal kerített cinterem, s a sejtelmesnek tűnő templomépület alatti kriptával meg a haranglábbal. Átellenben pedig csak az út meg a malomárokka minősült egykori várak választott el a Bánffy-kastély romjaitól. Zegét-zugát alaposan ismertem, hiszen itt volt a bonchidai gyerekek „játszótere”.

S a múltat idézte a távolabbi környék is. A kastély mögötti, romlásában is impozáns parkból látni lehetett a választói kastélyt, míg másik irányban a széki „helyet”, melyen egykor Nagy Lajos király személyesen döntött el egy Bonchida és Szék közötti határviszályt, s ahol még a XVIII. században is járt a tatár. Itt van Bonchida szomszédságában Kendilóna, a nevezetes Teleki-kastélyal, s rögtön mellette Doboka várával. Szülőfalum szomszédos Visával is, ahol a hagyomány szerint a mai Duzsárdi család őseit a napóleoni időkben kell keresni. Ezekről a helyekről, s nevezetességekről édesapám és mások is sokat meséltek, lehetett volna-e indításnak ennél kedvezőbb? S nem feledkezhetem meg arról sem, hogy találkozhattam a múlt más emlékeivel is, kéznyújtásnyira voltak az egyházi levéltár iratai, az anyakönyvek, kelyhek, kancsók – szakemberek által is elismert több száz éves remekek – meg a régi címerképek, melyeket egykor a templom falán őriztek. Ezek fordítottak engem a történelem irányába.

Bonchida, múltja révén, s ezt lokálpatrióta elfogultság nélkül állíthatom, jelentős szerepet töltött be Erdély történetében. Az írásos emlékek nem kényeztetnek el bőségükkel, a múlt inkább a műemlékeken keresztül beszélgethet. A Kis-Szamos melletti település jelentőségét elsősorban azzal vívta ki, hogy a XV. század végétől a Bánffy családhoz kapcsolódott, és ez az összefüggés a múlt századok során mind szorosabbá vált.

A község múltja a XII. századig tekint vissza, s eleinte a szomszédos Székkel együtt említi, mint királyi birtokot, s a széki sóbányák tartozékát. A tatárjárás idején Bonchida elpusztul, ekkor égett le a feltehetően 1160 körül épült templomának egy része is. A XIII. század közepén megindult telepítések alkalmával új lakosokat (hospesek) kap, s újjáépül a leégett templom, mely magába foglalja az előző században már álló falakat. Erről, a mai református templomról röviden csak annyit, hogy kéthajós elrendezésé folytán ritka különlegesség: szentélye aszimmetrikus, ami rendhagyó jelenség, s építéstörténete jó néhány mindmáig vitatott kérdést vet fel.

Bonchida 1321-ben már Doboka vármegye jelentős központja (Villa Bonchyda), vámszedő hely és malma van, sőt itt tartják Kolozs, Belső-Szolnok és Doboka vármegyék gyűléseit is 1334-ben, 1340-ben, 1347-ben. Nagy Lajos király 1366-ban a helyszínen dönt, mint említettem, egy határperben. 1369-ben a kolozsmonostori konvent törvényesíti az erdélyi vajda határozatát egy hasonló határkiigazítás kérdésében. Az utóbbira vonatkozó oklevél Bonchidát mint „villa regalist” és „possessio regalist” említi. Zsigmond király 1387. június 3-án a helységet Tamás székely ispán fiának, Dénesnek (losonci) adományozza, s ettől kezdve kisebb-nagyobb megszakításokkal Bonchida a losonci Bánffy család birtoka. Nemcsak lakják, hanem a történelemben játszott szerepük révén nevezetessé is teszik. A XV. század folyamán Doboka vármegye minden gyűlését itt tartják. Az erdélyi alvajda 1487-ben már „oppidiumnak” nevezi. Kelemen Lajos, a tudós, levéltáros és történész feltételezése

szerint, az 1437-es parasztfelkelés után a Bánffyok jogot nyerne (nevezetesen László fia, István) várépítésre. A XV. század második felében a mai kastély helyén már kisebb udvarház vagy kúria állhatott, bár írásos emlékek csak 1536-ban említik Bonchidát, mint „cum curia nobilitari”. Ennek a helyén épült a XVII. század ötvenes éveiben a négyszögű, zárt, sarokbástyákkal ellátott, kaputornyos kastély. Építtetője a tragikus sorsú Bánffy Dénes erdélyi fővezér, akit sógora, Apafi fejedelem lefejeztetett. Bánffy Dénes Kolozs és Doboka vármegyék főispánja és Kolozsvár főkapitánya volt. Apafi bosszúja Bonchidát sem kímélte. A falut és a kastélyt teljes leváltárával együtt a felbőszített székely katonák kirabolták, illetve felpredálták, ahogyan erről az 1674-es eseményről oly szemléletesen beszámol Cseresy.

Jelentős dátum a település életében 1705 is; itt aratnak győzelmet II. Rákóczi Ferenc csapatai a császáriak felett. A Széket elpusztító – s a fekete kendővel és a „Birtalan”-nappal máig gyászolt – 1716. augusztusi tatárjárás Bonchidát sem kerüli el. Ezt követően nemcsak a helység, hanem a kastély is újjáépül. A század elején a fejedelemség első főkörmányzója, Bánffy György által megkezdett felújítási munkákat fia, Bánffy Dénes – Mária Terézia bizalmi embere – folytatja. Maga a község ezután már csak kastélya révén lesz nevezetes, de nem akármilyen módon, hiszen magáénak mondhatja Erdély legszebb barokk kastélyát, ahogyan a szakirodalomban olvasható: Versailles és Schönbrunn legkeletibb rokonát. Helyesebb lett volna úgy fogalmaznom, hogy *mondhatta*, hiszen a második világháborús pusztítás óta ez az egykor gyönyörű épület lassan de biztosan fogyó rom.

• *Bonchidáról mindenkinek, ha csak egy kicsit is jartas az irodalomban, azon nyomban Bánffy Miklós gróf, az író, mecénás és államférfi jut az eszébe. Mit jelenthetett a nevezetes Bánffy család otthon, Bonchidán a falusiaknak?*

A Bánffy család két utolsó tagjának, Györgynek és fiának, Miklósnak emléke máig jelen van a bonchidai köztudatban, s ez az emlékkép eléggé ellentmondásos. Györgyöt, az „öreg grófort” nem szerették, és különcnek tartották. Hatalmas birtoka ellenére életmódja alig különbözött az egyszerű emberekéétől. Fősvénységét, zsugoriságát még a falusiak is megmosolyogták, hiszen aligha tarthaták természetesnek, hogy a zsebkendőjét és fehérneműjét – nem is egyszer – foltoztatja, s egyszer ajándékként valakinek egy marék mogyorót adott, hangsúlyozva, hogy ez nagy dolog, mert saját kezűleg szedte. Nem érintkezett a faluból senkivel – mint ahogy a szomszéd faluban, Kendilonán a Telekiek tették –, magányos, befele forduló ember volt, s mindennél jobban féltette a kastély parkját, annyira, hogy sóspuskával lövöldözött az illetéktelen betolakodókra, akik persze főleg a falusi gyerekek voltak. Hogy ezek az anekdotikus ízű történetek mennyire helytállóak, arra a legjobb bizonyíték az apa és a fiú viszonya. Miklós, az író, gyakran került konfliktusba apjával, nem utolsósorban azért, mert fiatal korától elutasította apja életmódját és főleg életszemléletét.

Persze Miklós másfajta különőségekkel tünt ki fiatal korában, de ezekről Bonchidán keveset tudtak. Bánffy Miklós 1926-ig keveset tartózkodott itt, s azok a hozzákapcsolódó pletykák, amikről Nemes Gyula, az idős Bánffy magántitkára volt szíves tájékoztatni az utókorat a Korunk 1972/6-os számában, aligha voltak ismeretesek a bonchidaiak előtt. Mindenesetre a vélemény Bánffy Miklósról sokkal jobb volt, mint az apáról, s ebben szerepe volt annak, hogy ő érdeklődött a falu problémái iránt (villanytelepet és csipkegyárat tervezett, hogy munkalehetőséget teremtsen a falusiaknak). A grófi birtok egyébként nagyon sok embernek adott munkát, s ezekhez, ahogyan egykori alkalmazottai emlékeznek, „figyelmes” volt. Azzal, hogy a királyi diktatúra idején elvállalta a Magyar Népközösség vezetését – osztályos társai sokan haragudtak is rá ezért –, közéleti ember lett, s így már kötelességszerűen foglalkozott a helyi problémákkal. Bonchidán tudtak az 1944 őszi kockázatokat is vállaló németellenes tevékenységéről, így nincs miért meglepődni azon, hogy mikor 1945 áprilisában hazatért, a falu új, demokratikus vezetői (pl. Muresán és Suciú bírók) tisztelettel kezelték, s a már kisajátított birtokból 50 hektár általa kiválasztott földet visszaadtak. A bonchidaiak máig megvetik azt az embert, aki a hazatérő Bánffyt leköpte, annál is inkább, mert a közvélemény szerint erre semmi oka nem volt. Magát a kastélyt sem a falusiak rabolták ki 1944 őszén (kivételek azért akadt; éppen az lopott a legtöbbet, akire – bizalmi ember lévén – Bánffy Miklós a kastély őrzését bízta!), s ami talán még jellemzőbb: a háborús zűrzavar ellenére az uradalmi raktárban lévő 20 vagon búzából és 14 vagonnyi egyéb gabonából semmi se tűnt el. Bánffy Miklós nem volt népszerűtlen ember Bonchidán.

• *Előbbi kérdéséhez kapcsolódóan egy személyes élményem: 1956-ban jártam először Bonchidán, riportúton. Pezsgő magyar művelődési életet találtam mint jelent, és balosan eltorzított emlékeket a grófi uradalom életéről, mint múltat. (Valaki azt erősítgette, hogy Bánffy Miklós apja idején itt meg a deres járta!). Mi a történelmileg igazolható népi hiedelem?*

Illetve „rétegződik-e” ez a népi emlékezet hajdani belső cselédek, zsellérek, a kastélyon kívüli megélt kisparasztok vagy módosabb gazdák szerint? Hát magyarok és románok szerint?

Azt hiszem, az eddig elmondottak igazolják, hogy az általam hallottak csak balos túlzások; egykori beszélgetőpartnered a korszellemhez híven „átértékelte” emlékeit. Jőmagam is emlékszem egy nem sokkal későbbi cikkre, amelyben egy grafomán önkéntes sajtólevelező arról értekezett, mennyire dicséretes dolog, hogy végre mindenki használhatja azt a kutat, amely egykor csak a grófé volt. Lelkes cikkecske volt, csak éppen az maradt ki belőle, hogy az a bonchidai, aki kútvizet akart inni, nemigen értékelte ezt a „vívmányt”, annál is inkább, mert minék gyalogolni vederral 2–3–4 kilométert, amikor saját kútjában is jó ivóvíz volt. Mikor előbb azt állítottam, hogy az utolsó Bánffy-t a bonchidaiak tisztelték, az éppúgy vonatkozott az egykori belső cselédre, mint a módos gazdára, akár magyar volt, akár román.

• *Milyen a te képed Bánffy Miklósról? Ki volt, mi volt – túl a legendákon és túl azon, amit az irodalomtörténetből tudhatunk róla?*

Bánffy (Kisbán) Miklóst én ellentmondásosságában is olyan erdélyi személyiségnek érzem, aki joggal érdemelne meg az utókor tiszteletét. Meggyőződésem, hogy el is nyeri ezt a tiszteletet, ha a grófodat megismeri őt. Azt írta róla a közelmúltban egyik hazai méltatója, hogy „alkortól munkája is szokatlanul sokréttű; a reneszánsz mestereire emlékeztetően polivalens: kiterjed a zene, a festészet, díszlettervezés és rendezés, a grafika és az irodalom területére”. Ezenkívül politikus és közigazdász is volt, s e területeken felelős beosztásokat is vállalt. Ez lenne a valósághoz közel álló Bánffy-kép, persze tömören. A problémám viszont az, hogy ez a tételszerű felsorolás így a levegőben lóg; Bánffy Miklósról még mindig csak *olvasunk*, de nem *olvassuk* Bánffy-t. Az 1950-es években, ha nem is mindenki jó szándékkal, de „szembenéztek” műveivel az Utunkban; születésének centenáriuma eltérő véleményeket tükröző értékelések jelentek meg róla, 1981-ben pedig megjelent két kisregénye (vajon a legjobb választás volt-e?), Sóni Pál tartalmas bevezetőjével. Eppen ez utóbbi gondolkoztat meg. Ki tudja, hányadszor – Sóni bevezető tanulmányának érdemi része is e szellemben íródott – igényeljük Bánffy értékes műveinek újrakiadását, mert a ma nemzedéke számára hozzáférhetetlenek mind drámái, mind főműve, az *Erdélyi történet*. 1985-ben egy érettségire tisztessegesen felkészült középiskolás diák tudja, hogy annak idején a drámaíró Bánffy-t Ády lelkesen üdvözölte, csak éppen a megdicséret *Naplegendát* nem tudja előkeríteni, gondolom, tanárai közül sem sokan; tudja azt – ha már az érdeklődőbb fajtából való –, hogy az *Erdélyi történetet* Móricz Zsigmond és Nagy Lajos elismerte nagy műnek, Gaál Gábor pedig keményen megbírált, de hogy mi is ez a „Bánffy saga”-nak is nevezett trilógia, azt ugyan honnan tudhatná. S az íráság Bánffy sokrétségének is csak egyik vetülete...

• *Kós Károly mindig tisztelettel, sőt szeretettel beszélt – ő, a plebejus – az arisztokrata Bánffy-ról. Milyen volt kapcsolatuk?*

Nem a grófot, az embert ismertem, mondta Kós Károly a román televízió magyar nyelvű adásának riportfilmjében, s ezt ismételte meg az 1969-es *Utunk Évkönyvében*. Hogy milyen személyes kapcsolatban álltak, arról már sok helyen írtak, és Bonchidán is ismert volt „Kós mérnök úr”, mint Bánffy Miklós barátja. Ami számomra jellemzőnek tűnik e viszonyban az, hogy Kós Károly sohasem tartozott azok közé, akik Bánffy-t „nagyúrnak” vagy „dilettáns írónak” tartották, s hajlamosak voltak – hogy éppen Kós Károlyt idézzem – „halott oroszlánba rügni”. Minden nyilatkozatnál többet mondott számomra egy személyes élmény, Bánffy Miklós hamvainak elhelyezése a Házsongárdi temetőben. 1976 decemberében különös gyülekezet állta körül a már negyedszázada halott Bánffy Miklós hamvait tartalmazó urnát. Néhány bonchidai parasztember és a két temető papon kívül csak a megfogyatkozott kor- és sorstársak álltak a ravatallá minősült egyszerű konyhaszék körül, amelyen a halotti urna állott. Már megkezdődött a szertartás, mikor segítő kezekre és botra támaszkodva megérkezett Kós Károly. Az addig számomra meglehetősen bizarrnak tűnő jelképes temetés egy csapásra meghatározó végtisztességgé változott. A 93 éves, könnyező Kós Károly látva – ha jól tudom, hosszú idő óta akkor és egyben utóljára mutatkozott a nyilvánosság előtt –, aki ott volt, felmérhette, hogy valójában milyen is volt a viszony a két ember között.

• *Bonchida kastélyát Mikó Imre A bércre esett fa című, Bölöni Farkas Sándorról írt regényében Erdélyi Versailles-ának nevezte. Te már így ismerted meg – romjaiban. Mi pusztulásának valóságos története? Ugyanis ebben is kísértetek legendák: hogy Bánffy ismeretes 1944 őszi szereplése – az erdélyi baloldali ellenállás és a kormányzó közötti közvetítése – miatt gyűjtötták fel a német csapatok a kastélyt?*

Bonchidán 1944 őszén a 25-ös magyar tábori honvédkórház működött, melyet június

lyamán helyezték ide Vorotkáról. A német és magyar csapatok visszavonulását megelőzően a kórházat október 9-én evakuálták; a sebesülteket és az egészségügyi személyzetet elszállították, maga a kórházi felszerelés itt maradt. Bánffy Miklós ekkor még Bonchidán tartózkodott. A következő napon indult Budapestre sofőrje, Rigó György kíséretében, hogy személyes befolyását ismét latba vesse a kormányzónál a háborúból való kiugrás érdekében. Ez az utolsó próbálkozás már az események váratlan fordulata miatt sem járhatott sikerrel. Borsajúfaluban nyílt parancsot szerzett Dálnoki Veress Lajos hadseregpáncsnoktól, de útjuk a változó fronthelyzet miatt egy hétig tartott. Bánffy gépkocsija csak a Szilágyság, Szatmár és a Nyírség érintésével, óriási kerülővel érhetett Budapestre, ahol már bekövetkezett a nyilas hatalomátvétel.

A bonchidai kastélyban október 10. után csak egy kis létszámú német utóvédegyeség maradt, melynek tagjai október 10-én és 11-én egyfajta minden mindegy hangulatban, a pincében lévő borshordókat csapra verve valóságos orgiát rendeztek. Közben a hadikórház által itt hagyott matracokat behordták a középső traktusban levő legnagyobb terembe (a kastély ebédlőjébe), benzinnel meglocsolták és felgyújtották. A tűz áterjedt az épület többi részére is, leégett a tetőszerkezet nagy része, s ekkor semmisült meg a Bánffyak páratlan értékű könyvtára is. Szemtanúk mesélik, hogy 1945 áprilisában a hazatérő Bánffy Miklós fásultan szemlélte a romokat, az egyetlen dolog, amit megkönnyezett, a könyvtár volt. Három napig (október 11., 12. és 13-án) égett a kastély, s ilyen állapotban találták 13-án a bevonuló román csapatok. Sajnos, meg nem bocsátható módon senki sem akadt a németek elmenekülése után, aki a tüzet bár megpróbálta volna eloltani, így a kiégett részek hetek múlva is füstöltek.

Nem tartom kizártnak, hogy, ismerve Bánffy Miklós 1943-as és 1944-es politikai kezdeményezéseit – bukaresti tárgyalásai Maniuval a román–magyar viszony javítása érdekében, tájékozódása a szervezett baloldal irányába, illetve a háborúból való kiugrás sürgetése több ízben is Horthynál – a kastély, mely stratégiai szempontból semmiféle jelentőséggel sem bírt, végül is a tulajdonos iránti ellenszenvnek köszönheti pusztulását. E feltételezésre megbízható adatot mindmáig nem kaptam. Azok, akik itt átéltek az eseményeket, egyszerűbb és nyilvánvalóbb okra vezetik vissza az ekkor már kétségbeesetten menekülő németek galád tettetét. Szerintük ez az értelmetlen rombolás egy olyan cselekedet volt, mely nem logikával, hanem a kétségbeesett háborús vesztes barbárságával magyarázható. Az itt maradt kórházfelszerelést nem akarták az ellenségnek épségben hátrahagyni, s ezektől az alkoholmámoros, emberségükből kivetkőzött menekülőktől aligha lehetett elvárni, hogy valamire is tekintettel legyenek.

• *Mikor 1936-ban először jártam Bonchidán, a kastély kőkerterjén, kapuján álló szobrok egy része töredezett volt már. A falusiak arról meséltek, hogy a helyi csendőr őrmester czeken a szobrokon gyakorolta a célba lövést. Lehet, hogy mások is kedvet kaptak erre a „sport”-ra, mert legutóbb már romjaikban is alig láttam e szobrokat. Mi lett velük? Kinek az alkotásai voltak? Egyáltalán, mit jelentett az erdélyi építészet történetében Bonchida?*

A szobrok pusztulásának története 1944 őszén kezdődött. A célba lövés eme sajátos változata azonban nem a helyi csendőr őrmester nevéhez fűződik, ő inkább magyarokra szeretett volna lődözni – Maniu-gárdista volt –, de a bonchidai magyarság szerencséjére szándéka nem valósult meg. A kastély istállója, a főkapu és a lovarda fölötti harminckét mitológiai alakot ábrázoló szoborra viszont célba lőttek, ez tény: 1945 telén és 1946 tavaszán Beszterce környéki száz parasztokat hoztak ide kényszermunkára, s az őket őrző román katonák nevéhez fűződik ez a „fegyvertény”. Amit pedig ők nem tettek tönkre, azt elpusztította a nemtörődömség, meg az idő. Az immár töredezett és lefejezett szobrokból alig néhányat tudtak megmenteni a később ébredő műemlékvédő szakemberek. Ezeket most a kolozsvári Történelmi Múzeum kőtárában őrzik.

Hogy Bonchida mit jelentett az erdélyi építészet történetében, arról többször cikkeztek a szakirodalomban. A kérdés legalaposabb ismerője, s máig az egyetlen alapos szaktanulmány szerzője a tragikus sorsú Bíró József volt, aki az Erdélyi Múzeumban tette közzé 1935-ben kutatási eredményeit. E szerint a kastély mai képe a XVIII. század barokk szellemét idézi, de úgy, hogy megőrizte az előző stílusirányzatok ismertetőjegyeit. Alapjaiban egyaránt megtalálni a római korból és a korai középkorból származó kőveket. A XVI–XVII században a kései reneszánsz stílusában négy sarokbástya, tágas belső udvarú, négyszög várkastéllá fejlesztik. A XVIII. században korszerűsítették: a keleti szárny helyére istállót és lovardát, illetve főbejáratot építettek patkó alakban, s így hatalmas előudv: bővítették az addig zárt épülettömböt. A barokk és részben rokokó jellegű épületegy

megkapó térhatású – az előudvar a gyönyörű díszkapuval, faragott lovarda- és istállóbejártaival és a homlokzaton végigvonuló szoborgalériával fejedelmi külsőt kölcsönöz a főépületnek. A szoborgaléria mestere a neves Johann Nachtigall, míg a XVIII. századi átépítési terv a nem kevésbé neves Fischer von Erlach és Balumann munkája. Nekik köszönhető elsősorban az, hogy Bíró József Bonchidát Versailles-jal és Schönbrunnal hasonlította össze.

• *Eljutott-e a füledbe, hogy 1956-ban az egyik roskadozó fal éppen akkor omlott le, mikor alatta az egyik falubei besúgó árulkodott a városból jött tisztnek a bonchidaiakról, és a fal agyonütötte az illetőt? Ezt akkor csak félszájjal mesélték nekem. Volt-e valami igazság benne?*

A kissé meszeszerűen hangzó történetnek valóságos alapja van, csak az időpontban van eltérés. A kastély lovardája 1944 őszén alig károsult, s alkalmasnak látszott arra, hogy itt üzlethelyiséget rendezzenek be. 1952 május elsején itt „majálisozott” egy kolozsvári főhadnagy és választói származású informátora. Egy hatalmas mennydörgés után a lovarda fala lezuhant, s maga alá temette a két embert. Eleinte merénylőre gyanakodtak, de a vizsgálat kénytelen volt beletörödni abba, hogy ezúttal nem lesznek bűnbakok. Édesapámat megdöbbentette a tragédia, de román szomszédai nyugtatgatták, hogy a „párinte” (tiszteletes úr) csak ne bánja olyan nagyon a dolgot, hisz sokszor látták a besúgót estéknként ólálkodni az ablaka alatt.

• *Milyen a bonchidai kastély mai állapota, miután tudomásom szerint legutóbb a bukaresti filmek ott forgattak egy filmet, s utána valóban hadszíntér képét mutatta a környék?*

1984 tavaszán és nyarán az *Adás folytatódik* című második világháborús film kedvéért a bonchidai kastélyt valósággal átépítették, hogy a maszkírozás után a bodfalusi rádióállomás legyen belőle. A rádióadó birtoklásáért annak idején kemény harcok folytak román és német csapatok között, s ezt az ostromot kellett átélnie az amúgy is alaposan megrongált épületegyüttesnek. A filmek nem spóroltak a robbanóanyaggal, s aki látta a filmet és élethűnek érezte a robbanásokat, a becsapódásokat és a pergőtűzet, nem tévedett. Egy becsapódás például, mely a filmen felgyújtja az egyik (’44-ben éppen maradt) fedélszerkezetet, nem trükkfelvétel volt. Bárki a helyszínen meggyőződhet róla, hogy a felelőtlenség hogyan pusztítja el még azt is, ami átvészelte negyven év megpróbáltatásait.

A bonchidai kastély már eddig is volt filmhelyszín. Liviu Ciulei, román rendező itt forgatta az *Akasztottak erdejének* legnagyobb részét, filmezett itt Petringanaru is – csak hogy ez alkalmakkor a felvételek után a műszakiak mindent visszaállítottak eredeti állapotába. De most, a műemlék-felügyelés mindent tiltakozása ellenére, minden úgy van, ahogyan a film érdekében átváltoztatták: (légvédelmi állások, felrobbant épületrészek, vízgyűjtő tó, deszkából készült loggiák stb.) Talán nem túlzok, ha azt állítom, hogy ez a három és fél hónapi filmezés majdnem annyit ártott a kastélynak, mint az elmúlt évtizedek gondatlansága és az időjárás viszonytalanságai.

• *Édesapád évtizedek óta a falu református lelkésze, édesanyád nemzedékeket tanított Bonchidán a magyar elemi iskolában. Mint említettem, mikor 1956-ban ott jártam, eleven magyar művelődési élet folyt, még éltek a Magyar Népi Szövetség hagyományai. Milyen a bonchidai magyarság mai művelődési élete? Egyáltalán mennyi a számuk, miből élnek, hol dolgoznak? Milyen a népszaporulat Bonchidán, van-e még magyar iskola?*

Bonchida összlakosságának mintegy harmada magyar, csaknem háromszáz család. Lakói a nagyváros közeli településeinek jellegzetessé váló életformáját élik (Kolozsvár 30 kilométerre van); egyre többen ingáznak. Munkalehetőséget csak részben kínál a termelősövetkezet, a gépállomás és újabban a dísnóhizlalda, de az ingázás és az ezzel járó kétlakiság lett a kényszerű „divat”. Sokan végérvényesen a városi életet választották, végleg elköltöztek, ki Kolozsvárra, ki Szamosújvárra, Désre vagy akár távolabbi városokba. Nem is olyan régen csak a férfiakra volt jellemző az ingázás, most már sok nő is bejár dolgozni.

Szervezett művelődési életről nemcsak a magyarság, hanem az egész falu viszonylatában nem lehet beszélni; a közösségi művelődés szórványosan, komoly támogatás nélkül zajlik. A község művelődési othona csak moziként működik (pedig milyen gazdag könyvtár van itt!), egyébként kihasználatlan. Egy kis túlzással állíthatom, hogy hivatása – különösen az utóbbi években – az lett, hogy kibéreljek falusi esküvők alkalmával. Pedig igény lenne, hisz egy-egy vendéjárték (pl. a Maros művészegyüttesé vagy a csíkszeredai művelődési házé) mindig megtölti a termet. Említést érdemel azonban az a hivatalos patrónust nélkülöző magyar inátszócsoport, mely tizen- és huszonevécekből áll, s amelyet három és fél évtized után is már nyugdíjas édesanyám irányít. Bizonyos időközökben népszínműveket mutatnak be ők a környékbeli falvakat, Visát, Ördöngösfüzeset, Szépkényerüszentmártont, Széket,

Búzát és más helységeket. Az előadások bevételeiből pedig a „tanítónéni”-vel sajátos hangulatú, közös kirándulásokat szerveznek az ország minden tájára.

A magyar tannyelvű általános iskola létszámbiány miatt több mint tíz éve megszűnt, csak az I-IV. osztály maradt két tanítónővel. Akiik magyarul akarnak tanulni, kénytelenek már 10-11 éves gyermekfővel ingázást vállalni Szamosújvárra vagy Kolozsvárra. Így aztán nem egy helyen ingázik egyfelé az édesanya és édesapa, más irányba pedig a gyerek. Hogy ez mennyire áldatlan állapot, ahhoz – gondolom – nincs mit hozzáfűzni.

• *Milyen a bonchidai magyarság kapcsolata a többségi románsággal?*

Az együttélés milyenségét, azt hiszem, a következő példa nyilvánlová teszi. Az 1930-as évek végén a már említett, messziről idekerült csendőr őrmester magyarygölöletéről volt ismert. A bécsi döntés után sietve követte a Dél-Erdélybe vonuló román adminisztrációt. 1944 őszén visszatért egykori állomáshelyére, s lelkes Maniu-párti lévén – mint tették azt máshol is a hasonzóru elemek – feketelistát készített, mely negyvenkét magyar férfi nevét tartalmazta. Könnyű kitalálni, hogy milyen szándékkal tette, hisz akkoriban napirenden voltak a Maniu-gárdisták garázdálkodásai. Csakhogy Ursu őrmester úr tervei megbuktak a bonchidai románság ellenállásán. Egy Chiorcan nevű módos gazda járta le a falut többedmagával a hírrel, hogy mi van készülöben a magyar falustársak ellen. Az egész falu románsága olyan határozottsággal foglalt állást a tervezett akció ellen, hogy a hatalom e rossz emlékü képviselője senkit sem mert bántani. A demokratizálódással egy időben el is távolították Bonchidáról.

Annál inkább is elismeréssel adózhatunk e kollektív fellépésnek a brutalitás ellen, mert ugyanekkor a szomszéd falvakban a mesterségesen felszított nacionalizmus és sovinizmus emberleleteket is követelt (Kendilónán például négy magyar embert gyilkoltak meg – a református papot és idős családtagjait).

• *Bonchida múltja leginkább a református templomban él. Meddig nyúlik vissza a története, miként jellemznéd?*

Idegenforgalmi leírásokban Bonchidát kastélya miatt tartják számon, pedig református temploma régisége és építészeti különlegességei révén ritka műemlékeink közé tartozik.

A templom a XII. század második felében épült, a déli és nyugati oldal pörkölt kövei az első tatárjárás pusztításaira emlékeztetnek. A XIII. század második felében épült újjá a megfelelő falak felhasználásával, ekkor cserélik fel a félköríves mennyezetet kazettással. Eredeti román kori alakját és stílusjegyeit mindmáig megörizte, de a későbbi korok építészete is hagyott rajta nyomokat.

A templom belseje igen érdekes. A szimmetrikus, kéthajós templom, a két hajót boltívsor választja el, két különböző alakú tartóoszlopra támaszkodva. A főhajó mintegy hét méterrel hosszabb, mint a mellékhajó és szentélyben végződik. A szentély kezdeti részén illetve a szöszék feletti diadalíven egyszerű középkori rajzok – emberi alakok láthatók. A különlegeséget fokozza néhány oszlopkindulást jelző beépített oszlopfő érdekes elhelyezése, amelyre szaktekintélyek se tudtak magyarázattal szolgálni, valamint – s ez nevezetesség is – a Sipos Dávid által faragott gazdag díszítésű kő szöszék, amely Kós Károly véleménye szerint a kidei kőfaragómeister legjobb sikerült alkotása.

• *Bonchida nevezetes volt zenészeiről. Más népművészet nem nagyon volt itt, de zenészeik, táncosaik híresek. A szomszédos Válaszúton született Kallós Zoltán – aki egyébként szegről-végről tudtommal rokonod – Bonchidán is gyűjtött. Él-e ma is a magyar népdal, népi tánc a faluban, s kik éltetik? Művelődési otthonban? Lakodalmakkor?*

A kérdésben rejő volt nagyon igaznak tűnik. A bonchidai cigányzenészek a néprajzi szakkiadványok gyakran idézett adatközlői, de egy-két kivételt leszámítva, kihaltak. Kallós Zoltán és mások is, így Martin György az utolsó pillanatokban gyűjtöttek. A megoldás persze nem az lenne, hogy csak hangszalagok örizzék, amit a messze földön ismert bonchidai cigányprimások és brácsások tudtak, de sajnos a leszármazottak nem vitték tovább az évszázados hagyományt.

A népi tánc is hosszú időn át úgy tűnt, hogy halódik. Újabbban viszont a táncházmozgalomnak köszönhetően az egész fiatalok is tanulják a nagyapáktól a „bonchidai ritka magyar”-t és más itteni sajátos táncrendet. A táncház megteremtésére itt a faluban egyelőre nem mutatkozik lehetőség, s így a lakodalom az egyetlen alkalom, ahol táncolni lehet. Pedig ezelőtt húsz-huszonöt évvel is, magam is emlékszem, gyakran volt fonótánc, s voltak különböző alkalmakhoz kapcsolódó bálók, ahol feléledtek a helyi szokások. Sajnos mindez már a múlté.

• *Válaszút közel esik Bonchidához. Nagyon keveset tudunk Válaszút, egyáltalán a*

Kis-Szamos mente magyarságáról. Hány magyar lebet Válaszúton, és hol vagyunk még jelen a völgyben?

A Kis-Szamos völgyének e része és környéke olyan vidék, amely kicsiben mutatja Erdély nagy részének etnikai eloszlását. Megbízható új statisztikai adatok nem állnak rendelkezésünkre, ezért óvakodnék a számszerű adatoktól, de tény, hogy a völgy legtöbb települése vegyes lakosságú. Ezek mellett vannak magyar többségű falvak, illetve olyanok, melyek egész lakossága román. A vegyes lakosságú falvakban (Válaszút, Bonchida, Kendilóna, Esztény, Iklód, Kérő, Ördöngösfüzes stb.) az arány általában 2:1 sőt 3:1 a román többség javára, míg szigetszerűen vannak mindmáig magyar többségű települések (Visa, Kide, Szék, Váralja). Elvértve élnek magyarok Borsán, Dobokán, Dengelegen, Szamosújvárnémetiben és máshol is, de számuk az asszimiláció megállíthatatlannak tűnő folyamatában rohamosan fogy. Konkrétan Válaszúton az a helyzet, hogy az elmúlt 50–70 évben a 3:1 arány tovább tolodott el a románság javára. 1927-ben Válaszút 1600 lakosából 598 volt a magyar: ma már egy elemi iskola eltartására sem telik az itteni magyarságból.

• *Nyilván el kellett érkeznünk Szentbenedekre, Dés közvetlen közelébe, ott is a Korniskastélyhoz, melyet Erdély egyetlen reneszánsz műemlékének nevezett egy 1947-es riport, amelyik azt panaszolta fel, hogy a falusiak rendre elhordják a kastély köveit. „Hol van már a világszerte ismert és megcsodált faragott tiszafa lépcső, a rajzos padlója, festett, gerendás nagyterem?... És hová lett a kapu fölül a czestochowai világbíró Fekete Madonna-domborművű kegyképe?” – kérdezte szomorúan és vádlón a riportter 1947-ben. Azóta már nem is tesznek fel ilyen kérdéseket. A kastély körül gyom, teljes elhagyatottság, csak a bejáratnál látni még az örökdő egyszerűen ló szoboralakját, úgy látszik, ezzel nem volt mit kezdeniük a szentbenedekieknek. Igaz-e, hogy ez volt Erdély egyetlen reneszánsz műemléke? Milyen volt a hajdani kastély?*

A szentbenedeki kastély sorsa szomorúbb a bonchidaiénál. A Bánffy-kastély a háború viszontagságainak, egy megszálló hadsereg dühének esett áldozatul, de a szentbenedeki Kornisok reneszánsz palotáját a háború után a szentbenedekiek tették tönkre. 1948-ban még lakták! Az említett riportoknak csak egyik állítása téves: Erdélyben több reneszánsz kastélyt tart nyilván az építészettörténet. A többi, amit leírt: szomorú tény.

A kastély helyén egykor kolostor volt, mint erre a helységnév is utal. Ennek anyagát is felhasználták a várkastély építésére, ez szolgál magyarázattal arra, hogy miért találunk a XVI. század legvégén épült kastélyban gótikus kő ajtókereteket. A négy hatszögletű alaprajzú sarokbástya várkastély (a bástyákból már csak kettőnek a maradványai vannak meg, ugyanis a másik kettőt lebontották!) az erdélyi reneszánsz virágzása idején, 1592-ben épült. Készítői, az itáliai reneszánsz építészeti kitűnő ismerői sikerrel ötvözték egybe a klasszikus lombard formákat a helyi népi elemekkel. A XVII. század második felében alakították ki pompás belső berendezését, a díszes lépcsőházban tiszafából készült gazdagon faragott feljárót, a geometrikus jellegű padlókat a lakóházakban egyediként ismert virágdíszes festett mennyezetét. Utolsó átalakítása a XVIII. századhoz tűződik, ekkor fejeztek be azt a kaputornyot, melyet más faragványok mellett a pálosok czestochowai Fekete Madonnájának sikerült másolata díszít.

• *Kövári László kötetének szemelvényes kiadása után milyen új munkán dolgozik Bálint-Pataki József, a történész?*

Tisztelt tanárom, Jakó Zsigmond írta le, ha jól emlékszem Szabó T. Atila monumentális vállalkozása ürügyén egykor az *Utunk*-ban, hogy minden műltat kutatónak mindenképp szükség van egy önmaga által kidolgozott kutatóprogramra, melyhez egy életen keresztül hű marad. Jómagam évek óta ezt a megzavartató követtelményt próbálom összehétközíteni azzal, ami ebből az imperatívusból kimaradt: a körülményekkel és a lehetőségekkel, amelyek számomra különböző okok miatt nem a legkedvezőbbek. A Kövéri-kötetet megelőzően XVI–XVII. századi kolozsvári polgártársaim feljegyzései kapcsán kívántam bevezetni a kincses város múltjába. A tervezett könyv nem jelent meg, elakadt a második nyomdai korrekúra fázisában. Számomra mégis óriási nyereség volt ez a munka. Tulajdonképpen ezek a polgárok, akik az utódok okulására jegyezték fel fontos vagy csak fontosnak vélt eseményeket, készítettek arra, hogy az iránt érdeklődjem, hogy milyen is volt az elmúlt korok emberének képe a szűkebb környezetről vagy a távolabbi vidékek világáról, a

¹ A könyv azóta megjelent a Kriterion Könyvkiadónál (Bukarest, 1990.), *Kolozsvári emlékirók, 1603–1720* címmel. Demeter Zayzon Mária ismertette a *Honismeret*, 1991. 2. számában.

kortársakról, arról amit adott helyzetben tenni kellett vagy tenni lehetett. Így jutottam el a nálunk oly gazdag, de még nem eléggé ismert és hasznosított napló-, útirajz- és emlékirat-irodalomig. Azóta is ez érdekel legjobban, a céloom megismerkedni s megismertetni másokat azzal, hogy kik voltak, hogy éltek s hogyan csodálkoztak rá a világra azok a közelebbi vagy távolabbi múltban élt honfitársaim, kiket bevallottan, vagy egyszerűen tudat alatt egy dolog vezérelt: hogyan tehetnék magukat hasznossá annak a közösségnek, amelyből vétettek.

• *Beszélgetésünk végén hadd fordítsam derűsebbre a hangulatunkat. George Sbárcea román zeneszerző, aki kiválóan tud magyarul és a két háború között a kolozsvári magyar írók, művészek társaságában élt, leírt egy anekdotát az általam is emlegetett híres bonchidai cigányokról meg Bánffy Miklós grófról. Észert a bohém természetű író és politikus könnyed öltözetben utazott be Kolozsvárra a barátaihoz, de sokáig ült a kávéházban, időközben hatalmas hóvihar kerekedett. Erdélyben megesik az ilyen gyors időváltozás! Bánffy Miklós táviratot küldött haza, Bonchidára az intézőjének, hogy várja őt az állomáson a bundájával. Az időben – ez a két háború között történt – úgy látszik, hogy lehetett magyarul táviratozni Erdélyben. Ma próbálná meg valaki! A gróf tehát nyugodt lélekkel vonatra ült, és egy jó óra múlva leszállt a bonchidai állomáson. Ott a cigányzenészek vidám muzsikával fogadták. A postai távirások bunda helyett bandát írtak, véletlenül az üzenetbe. Kitalálás, vagy csakugyan így történt?*

Lehet, hogy így történt. De nekem nincs semmi kedvem anekdotázni.
(1986.)

Nemzetesek a nemzet múzeumáért és színházáért

Néprajzi gyűjtés közben a kutató sok mindennel találkozik. Gyakran a néprajz területén tulmutató régi tárgyakra, iratokra, fényképekre bukkan. Ezek közé tartozik a köveskáli kisenemesi eredetű családok levelesládáiban őrzött XVIII–XIX. századi iratok egy része is. Köveskálón (Veszprém m.) Györfly Kálmán és felesége, Kenessey Kornélia őrzi a Kenessey család levelesládáját. A sötétzöldre festett ládán a készítője neve és a készítés évszáma olvasható: N. SOMOGYI GERGŐL 1797. Átvizsgálva számtalan fontos történeti és néprajzi adatot tartalmazó iratra bukkantunk. Ezek közül mutatok be kettőt. Mindegyik egészen kicsi, kétujjnyi széles papíresík a XIX. század első feléből. Méretük arról árulkodik, hogy keletkezésük idején még igencsak takarékosan bántak a papírral. Tartalmukat tekintve mindkét irat pénzbefizetésről kiállított nyugta.

A korábbi ez olvasható: „1809-ik Eszt. N. Somodi István fizet Subsidiumot 6 Frt 16 kr. Museumra 18 kr. Segedelmet fizetett 3 f 8 xr. Museumra való Seged. 18 xr.”

A napóleoni háborúk korában vagyunk. Nemes Somodi Istvánnak is ezért kellett fizetnie az országgyűlés által megszavazott hadiadót (subsidium). Az 1807. évi országgyűlés nemcsak hadiadót szavazott meg, hanem az 1802-ben gróf Széchényi Ferenc által alapított Magyar Nemzeti Múzeum támogatására „museumra való seged(elmet)” is.

A múzeum alapításáról, szervezéséről így emlékezett meg a kortárs, Budai Ézsaiás Magyarország történelme című, 1812-ben, Debrecenben kiadott könyvében: „1802-benn November 26-dikán Királyi Fő Komornyik Mester, Sárvári Felső Vidéki Gróf Széchényi Ferentz Ó Excellentiája, nagy gondal, fáradságtalan szorgalmatossággal, és tömöntelen költséggel összeveszedett Bibliothecáját, régi pénzekből, ritka Kézirásokból, Familiai Czimerékből 's a' t. álló Betset Gyűjteményével együtt, az Országának aján-dékotta; mely nagy Lélekből származott iselékedetnek emlékezete, hogy annál inkább fenn maradna: azt, az 1807-dik esztendőben Budánn tartott Ország Gyűlése, Ó Felsője jóváhagyásából, Végzéseinek 24-dik Czikkelyébe foglalni, illendőnek esmérte. Így vetődött meg, a' Magyar Országai Nemzeti Bibliothekának és Muzeumnak fundam-entoma... Mely időtől fogva, azon Muzeum, a' buzgó Hazafiak adakozásából szépen fejlődik.”

N y u g t a.

Életem ———— *Strul es tizenkét* król
ezüstben, melyeket az alólírottak kezére a „Monoszloi Kö-
nyves Társaság ———— mint az 1840-ik
esztendői Ország gyűlési költségekből, és azon évi 44-ik törvény cik-
kely által a' Nemzeti játékszinre országosan ajánlott Sommából ezen
Tekintetes Nemes Zala Vármegyének *Tapolcai* Járásában
fekvő birtokaira esendőket minden hijánosság nélkül lefizetett.

Kelt *Monoszloi Apukörmű* 1841-ik esztendőben.
az az *9.* for. *16.* kr. ezüstben.

Hagyományok Társaságának
Elnöke

A ránk maradt nyugta tanúsága szerint Somodi István nemzetes úr is e buzgó hazafiak sorába tartozott a múzeum javára befizetett 18 krajcárjával. Múzeumi „segedelmé” a hadiadóként befizetett összegnek csak elenyésző töredéke.

A másik iraton ez áll: „Nyugta Kétt strul tizenkilentz król ezüstben, melyeket az alólírottak kezére N. Györfi Adámné Asszonyság maradéki a sármelléki birtoktól mint az 1840-ik esztendői Ország gyűlési költségekből, és azon évi 44-ik törvény cikkely által a' Nemzeti játékszinre országosan ajánlott Sommából ezen tekintetes Nemes Zala Vármegyének Szántói Járásában fekvő birtokaira esendőket minden hijánosság nélkül lefizetett. Kelt Sármelléken april hó 21-én 1841-ik esztendőben.”

A Zala Megyei Levéltárban található monoszloi bíróláda egy nyomdai úton sokszorosított nyugtát őriz az előbbivel azonos szöveggel. Ebből az derül ki, hogy a „Monoszloi Nemes Közönség” 1841. április 20-án 9 forint 16 krajcár adót fizetett be az előző évi országgyűlés költségeire és a „Nemzeti játékszinre”.

E nyugták tartalma összecseng az új Nemzeti Színház központi forrásokból és közadakozásból történő felépítését szorgalmazó szervek hazánk népéhez és a külföldön élő magyarsághoz intézett felhívásának soraival: „Az első Nemzeti Színházat a reformkor hozta létre, hogy a nemzeti újjászületést, a társadalmi haladást vállaló eszmék harcosa, a nemzeti drámairodalom és színjátszás, a magyar nyelv ápolásának messzesugárzó központja legyen. Első otthonának létrehozásához a korabeli magyar társadalom minden rétege hozzájárult...”

A magyarok III. világtalálkozója javaslatának sorában ott találjuk azt a jogos igényt, hogy a Nemzeti Színház épüljön fel 1996-ra, a magyar honfoglalás 1100. évfordulójára. Amikor a Nemzeti Színház új otthonának felépítéséhez ismét a közadakozás módozatait, formáit keressük, ne csak a nemzetünk közművelődési intézményeit létrehozó nagy mecénásokra, Széchényi Ferencre, vagy a Nemzeti Színház számára telket ajándékozó Grassalkovich Antalra gondoljunk. Emlékezzünk azokra a százazrekre, a sármelléki nemzetes Györfi Adámné asszonyság maradékaira vagy a monoszloi kisnemesekre, akik forintjaikkal, krajcárjaikkal a nemzeti közadakozást teljessé tették. Az ő adományaikkal sáfarkodtak rosszul azok, akik a Nemzeti Színház első épületét lebontották, s az ő emlékük előtt is tisztelgünk az új Nemzeti Színház felépítésével.

Lukács László

Cigányiskola Érsekújváron a XIX. században

A maga nemében nemcsak a történelmi Magyarországon, de Európában, sőt az egész világon egyedülálló az érsekújvári egykori cigányiskola. Rövid története nem mindennapi. Kétszer alapították. Először, nagy áldozatkészséggel Kopácsny József hercegprímás 1838-ban létesítette Érsekújvárott a cigányiskolát. Az iskola azonban kétévi fennállása után megszűnt. Az iskolába járó cigány gyermekek új ruhát, könyveket és kétgarasos cipőt és itt-ott még apróbb ajándékokat is kaptak. A cipőt a gyermekek szüleiknek hazavihették, az új ruhát azonban gyorsan elnyűtték, a tanulásra pedig a legkisebb figyelmet sem fordították. Ilyen körülmények között ez az intézmény nem tudott meghonosodni a Péróban, s a hercegprímás pedig, látva az eredménytelenséget, az iskolát megszüntette. A hercegprímásnak ez a fáradozása több mint 1600 forintba került.

Az iskola történetében az 1856. év fordulópontot jelentett, amikor Farkas Nándor, aki 1851-ben került Érsekújvárhoz mint római katolikus káplán. Az iskolabarát káplán nem nézhetett sokáig Érsekújvárott a Péró negyedének elhagyatottságát. Kiértékelte az első cigányiskola alapításának sikertelenségét, és Mennyei József pedagógussal új elképzelések alapján hozzáálltak a cigányiskola megszervezéséhez. Ők is adtak a gyermekeknek Csernák József bőkezűsége folytán piros nadrágot. Ezt azonban csak az iskolában hordhatták. Ennek az iskolának a tantervébe bevették még a zenét és az éneket, azzal az indoklással, hogy ez iránt a gyermekeknek különösen nagy a fogékonyságuk. Ugy gondolták, hogy a zene és a dal nemesítő hatással lesz a gyermekek kedélyére, és így az iskolai fegyelmet könnyebben fogják megszokni.

Az iskolának az első évben 43 növendéke volt. Ezt a számot jóval meghaladta azon gyermekek száma, akik jó idő esetén az iskola nyitott ablakain át hallgatták a tanítást. Sőt, még be is kapcsolódtak a tanításba, éspedig olyképpen, hogy a tanteremben a gyermekeknek felteht kérdésekre a választ a nyitott ablakon át bekiabálták.

Az érseki iskolai biztos és tanácsos 1856. április 15–17. között hivatalosan ellátogatott a cigányiskolába. Érdemes ezen iskolalátogatás beszámolójából kiemelni, hogy áprilisban az iskolának 43 növendéke volt. Az iskolát Farkas Nándor 1856-ban, húsvét előtt saját költségén felszerelte, amíg a város ígérete szerint saját kezelésbe nem veszi az iskolát. Sajnos ezt az ígéretet a város vezetősége sohasem váltotta be.

A tanterv szerint a tanulókat az íráson és olvasáson kívül számvetésre és zenére is tanították. A zenét a helybeli tanítóképző három jelesebb növendéke, a katekizmust és a bibliát a helybeli káplánok: Farkas Nándor és Bachtá János tanították.

Az iskola jegyzőkönyveiből még azt is megtudhatjuk, hogy a szülők azon félelme, hogy ha a gyermekeik tanulnak, katonasághoz kell bevonulniuk megszűnt, mert időközben bevezették az általános katonakötelezettséget, ezáltal az írás-olvasás tudása nagyobb előmenetelt biztosított számukra. A gyermekek azonban továbbra is legnagyobb részt atyjuk mesterségét választották: kovácsnak vagy muzsikuskak tanultak.

Az 1856. szeptember 26-án megtartott vizsga alkalmából a tanulók a jelenlévők minden várakozását felülmúlták, sőt túl is szárnyalták. A vizsga alkalmával Kozács József iskolai felügyelő és Farkas Nándor káplán szép ajándékokkal jutalmazták nemcsak a tanulókat, hanem azok tanítóit is. A vizsgán megjelentek a tanulók tudását illetőleg a legnagyobb meglepéssel távoztak.

Az 1856. szeptember 26-a különösen nagy nap volt az iskola történetében: I. Ferenc József Magyarország apostoli királya udvari vonata a délutáni órákban megállt az érsekújvári állomáson. Az ünnepélyes fogadtatásra a cigányiskola is kivonult. Erről az eseményről a napisajtó hasábjain a következőket olvashatjuk: „Többek között megjelentek a cigányiskola tanulói is, a körülállók legnagyobb bámulatára. A leányok tiszta fehér öltözékben, megkoszorúzott fejfel, a fiúk pedig jó posztóruhában. Az egyik lányka kezében egy díszesen nyomtatott írás volt. Ezt Farkas Nándor káplán írta. Szövege a következő: „Fölséges Ferenc József császár és apostoli király legkegyelmesebb urunknak magas átkelése alkalmából, legmélyebb alázattal hódolva tisztelg az érsekújvári cigány iskola növendéksége és Farkas Nándor érsekújvári káplán, úgymint a cigány iskola létesítője.” Ebből mintegy ezer példányt osztottak szét a jelenlévők között, melyből öfélége szárnysegédje húsz példányt vitt el.

A cigányiskola az 1855/1856. tanév második felében az érsekújvári tanítóképzőnek gyakorló iskolája lett. Sajnos, Farkas Nándor káplánnak minden igyekezte, anyagi és erkölcsi támogatása ellenére 1868-ban az iskola végleg megszűnt.

Dr. Hofer Lajos

Honi gyökerek keresése – Hont megyében

Az 1867-es osztrák–magyar kiegyezés megtöretmerte a feltételeket a társadalmi szervezetek működéséhez is. A kedvező légkörben megalakuló szervezetek egyik legtekintélyesebbje a *Magyar Történelmi Társulat* volt, amely 1867. május 15-én tartotta első közgyűlését. Az alakuló közgyűlésen másodelnöknök válaszott Horváth Mihály így körvonalazta a Társulat céljait: „...a még rejtekben lévő történelmi emlékeinket napvilágra hozni...ezzel párhuzamosan, s tán még inkább a hazai történet iránt részvétet, érdekeltséget ébreszteni a nagyközönségben...” E kettős célt szolgálták a Társulat vidéki gyűlései is.

A vidéki összejövetelek szervezésében valószínűleg a *Magyar Orvosok és Természettudományi Vándorgyűlései* szolgáltak példaképül. A vándorgyűlések – mint az elnevezés is utal rá – helyszíne évről évre változott, s így a folyamatosan részt vevők pár év leforgása alatt szinte az ország valamennyi tájegységébe eljutottak. A Magyar Történelmi Társulat első vidéki gyűlését Erdélyben, *Kolozsvárott* tartotta. A fényes múltú, patinás Szamos-parti városban tartott sikeres gyűlés után sokakat meglepetésként ért a döntés, hogy a következő összejövetel színhelye a felvidéki *Ipolyság* lesz. Az alig pár ezer lakosú Ipoly-parti kisváros csak 1806-ban lett Hont megye székhelye. Megfelelő forrásanyag hiányában – Hont megye ipolysági levéltára a második világháború során szinte teljesen megsemmisült – nem deríthető ki e döntés indítéka. Csupán feltételezzük, hogy megkönnyítette Ipolyság választását a Társulat mozgatórugóinak, Horváth Mihálynak s Ipolyi Arnoldnak a városhoz s a megyéhez fűződő kapcsolata. Horváth testvéröccse, József, a megye mérnökéként 1842-től haláláig, 1866-ig Ipolyságon lakott, Ipolyi Arnold pedig a megye szülőtte volt.

Maga a gyűlés 1869. szeptember 19-től 28-ig tartott s lefolyásáról a Magyar Történelmi Társulat közlönye, a *Századok* október havi, nyolcadik füzeté közölt részletes beszámolót. Az összejövetel fő eseménye a szeptember 20-án, az ipolysági vármegyeház Koháryaknak, Hont volt főispánjainak „olajba festett arcképeivel” díszített főtermében megtartott ünnepi nagygyűlése volt. Az elnöki megnyitóbeszédet Horváth Mihály tartotta. Három fő irányát szabta meg a Társulat tevékenységének. A történetbúvárlás és -írás ne csak a „politikai és harci” eseményekkel foglalkozzon, hanem „az élet mindennapias, zajtalan” oldalával, tehát például az oktatás, a művészet, a kereskedelem, „az erkölcsök és szokások” történelmével is. A történelmi személyiségekről eddig kialakított kép meglehetősen egysíkú: ismerjük retteiket, de nem azok mozgatórugóit. Ezért össze kell gyűjteni s feldolgozni a múlt neves szereplőinek korabeli levelezését is, amelyből kiderülhet „az elfogulatlan s jól értesült kortársak” véleménye. Harmadikként Horváth a *helyi monográfiák* szaporítását javasolta. Ezek „az egyéni és helyi viszonyok érdekes apró részleteivel” gazdagíthatják történetírásunkat. E célok hozták a Társulatot Hont megyébe is – szögezte le az ünnepi szónok –, amely több olyan magánlevéltárat foglal kebelében, melyek jobbára kiaknázatlanok s kutatásuk bő eredménnyel kecsegtet.

„E bő eredménnyek” mintegy előlegezése volt az a négy értekezés, amely az elnöki megnyitóbeszédet követte. Elsőként a balassagyarmati születésű – tehát a szomszédos Nógrád megyéből származó – Nagy Iván értekezett *Hont vármegye Árpád-kori birtokosairól*. Az a Nagy Iván, kinek ekkor már neve s tekintélye volt a történészek s főleg a genealógusok (származásian-kutatók) közt. Az ötvenes évek végétől 13 vaskos kötetben jelent meg főműve, a *Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal*. Nagy Ivánt a szónoki emelvényen a mindössze 26. évét taposó veszprémi Vég helyi Dezső váltotta fel egy XVI. század eleji témával: *Korothnay Katalin*. Vég helyi a későbbiek során sem lett hűtlen a történetkutatáshoz; egyebek mellett részt vett a honti kirándulás legfontosabb tudományos eredményének, a *Zichy-okmánytár* négy kötetének szerkesztésében. Hont

megyei volt a harmadik s negyedik munka előadója. A bagonyai (ma Bakabánya, azaz Pukanec része) születésű Nyári Jenő az *obásti* (ma Stará Bašta) „*pogányvárról*” értekezett; a felsőszeleányi (Selany) Gyürki Antal a *bazai borászat történetéről* tartott érdekes összefoglalót. Az ekkor már bárói ranggal büszkélkedhető Nyári Jenő azon kevés főúr közé tartozott, aki vagyont a tudomány szolgálatába állította. Bátyjával, Alberttel együtt a múlt század második felének jelentős történészei, ősrégészei közt tartja őt számon a tudománytörténet. Ipolysági szereplését követően rövidesen a Magyar Történelmi Társulat igazgatóválasztmányi tagja lett. Gyürky Antalt elsősorban mint a borászat szakértőjét, több széleszeti-borászati szakkönyv szerzőjét ismerték országszerte. Am a történelmi témák iránti érdeklődése sem volt szalmaláng természetű – néhány év múlva Horváth által is sürgetett helyi monográfiát tett le a hontiak asztalára (*Ötvennégy év Hontvármegye történetéből 1820-tól 1874-ig*, – az I. kötet 1875-ben jelent meg Vácott, a II. „az újabb események toldalékával” 1882-ben, ugyancsak Vácott).

Az ünnepi nagygyűlést száz terítékű „fényes lakoma” követte, melyet Ipolyság intelligenciája adott a Társulat tiszteletére. A napot a Pongrácz Lajos főszolgabíró által rendezett hangverseny zárta, melynek fénypontja Stéger Ferenc dalművész fellépése volt. Stéger Ferenc (1824–1911) a múlt század egyik leghíresebb magyar operaéneke, ekkortájt már Európa-hírű tenorista volt: Ipolyságról például egyenesen Lisszabonba utazott vendégszereplésre. Ipolysági fellépése a városhoz fűződő kapcsolatának köszönhető: rokona, Stéger János ugyanis az 1810-es évek végéről több évtizeden át volt Hont megye „fizikusa”, azaz megyei főorvosa. Az est rendezője, Pongrácz Lajos (1815–1899) is megérdemel pár méltató sort. Pongrácz a reformkori Hont egyik legjelesebb szereplője: 1839 s 1840-ben *Honti Literaturai Füzet* névvel irodalmi lapot ad ki, 1841-ben röpiratával aktív résztvevője a *Kelet népe* kapcsán kiobbant Széchenyi–Kossuth vitának, a Pesti Hírlap honti levelezője, majd 1848-ban Kossuth pénzügy-minisztériumának titkára. Irodalmi jártasságát 1869-ben is kamatoztatta: az ipolysági vándorgyűlés nyitónapjáról színes tudósítást jelentetett meg a Hon című lap szeptember 20-i számában.

Az ünnepi hangulat csillapodtával, szeptember 21-én három „kutatóbizottság” kezdte meg munkáját a megye s szomszédságának levéltáraiban. A *zsély-kékkői* bizottság Horváth Mihály, Ipolyi Arnold, Nagy Imre, Nagy Iván, Véghelyi Dezső összetételben elsősorban a zsélyi (Želovce) Zichy grófok levéltárába szállásolta be magát, ahol „roppant mennyiségű nevezetes okmányra” akadt. Munkájuk gyümölcse lesz majd, mint utaltunk rá, a négykötetes Zichy-okmánytár. A *szentantál-selmec-korponai* bizottság tagjai Dessewfy Gyula, Frankl (Fraknoi) Vilmos, Haán Lajos, Supala Ferenc és Thaly Kálmán voltak. A Botka Tivadar, Géresy Kálmán, ifj. Kubinyi Ferenc, Nyári Albert és Rainer Gyula alkotta *kér-bagonyai* bizottság tagjai magánlevéltárakban kutattak – s körmöltek látástól vakulásig. Munkájuk ugyanis a korabeli, többnyire latin nyelvű, sokszor nehezen olvasható, fakult írások másolásából állt. A szöveghű másolatok a Magyar Történelmi Társulat birtokába kerültek, míg az eredeti okmányok maradtak a családi illetve városi, megyei levéltárakban.

A kutatóbizottságok az Ipolyságon, 1869. szeptember 27-én megtartott záróülésein számoltak be búvárkodásuk eredményéről. Már amelyek végeztek munkájukkal – a zsély-kékkői bizottság helyett ugyanis csak távirat érkezett. Eszerint két társuk (Horváth és Ipolyi) betegség, illetve egyéb okok miatt visszatért Pestre, s a visszamaradt három tag még most is serényen dolgozik a rengeteg okmány másolásán. A városi levéltárakban kutató bizottságból Thaly Kálmán háromnegyed órás előadásban mutatta be a szent-antali (Antol) Koháry-levéltár kincseit, külön kiemelve Koháry István XVII., XVIII. századi levelezését. A bizottság másik tagja, Haán Lajos a selmeci (Banská Štiavnica) és korponai (Krupina) levéltárak anyagából hozott izelítőt. A *kér-bagonyai* bizottságból Nyári Albert a Majláth, Baross, Nyári és Sembery családok magánlevéltáraiban, illetve a báui (Bátovce) levéltárban búvárkodott. Géresy Kálmán a szüdi (Súdovce) *Géczy-Sembery*-féle okmány- s éremgyűjtemény értékes darabjait vette számba. E bizottsághoz csatlakozott utólag a „szenvedélyes és szerencsés régiségkutató” Nyári Jenő, aki Magyaradon (ma Santovka része) végzett ásatást. A feltárt kő- és bronzkori leletekből kis tárlatot rögtönzött s szakszerű magyarázattal mutatta be annak darabjait a záróülés közönségének.

Nem érzem magam elég felkészültnek, hogy értékeljem a Magyar Történelmi Társulat „honti kirándulásának” tudományos eredményeit. Csupán annak felvillantására vállalkozhattam, mit jelentett az Ipolyság s környéke számára egy országos jellegű rendezvény megrendezése. A város nevének ismertté válásán kívül a honti kiruccanás „ajándékozta meg”

a várostörténetének első összefoglalójával. Hont megye egykori levéltárosa, Hőke Lajos az Ipolyságon ülésező Magyar Történelmi Társulatnak ajánlva jelentette meg a *Hon* című lap 1869. augusztus 29-i és szeptember elsejei számában a város történetét feldolgozó értekezését. A levéltári kutatáson alapuló, tudományos igényű megírt munka mindmáig Ipolyság történetének legalaposabb feldolgozása. Időtálló értékének bizonyítéka, hogy a századunk elején kiadott Borovszky-fele Hont megye monográfiája szinte szó szerint átvette Hőke írásának szövegét. Ám nemcsak Ipolyság, a megyeszékhely történetét dolgozta fel a hangszorgalmú Hőke, hanem Hont vármegye történetét is. Kézírtos monográfiáját az ünnepi nagygyűlés előestéjén helyezte el Pongrácz Lajos, Hőke megbízásából a megye levéltárába. Sajnos, ez az alapos munka sosem került kiadásra, ma pedig holléte sem ismeretes.

A lelkes ipolysági műkedvelő régészek s múltbúvárok a Történelmi Társulat ülésének előestéjén mutatták be neves tudós kollégáiknak azt az „okmány- s műtárggyűjteményt”, amelyben például 1243-ból származó okirat, több bronzkori edény, az egykori ipolysági vár földjében talált sarkantyú hívta fel magára leginkább a „hivatásosok” figyelmét. Talán e kis „antikvitásbemutató” sikerének emléke s buzdító hatása is közrejátszott abban, hogy 1902-ben, sok nagyobb vidéki várost megelőzve, megnyílhatott Ipolyságon a *Honti Múzeum*. S ha e két esemény összekapcsolása a köztük eltelt több évtizednyi idő miatt erőltetettnek tűnik, az semmiképpen sem erőltetett, hogy éppen a honti kirándulás magyaradi ásatásának eredményei hozták el újra Hontba nemcsak az ország, hanem Európa számos régészét is! 1876-ban ugyanis a Budapesten ülésező *VIII. Nemzetközi Őstörténelmi s Embertani Kongresszus* kirándulást szervezett a magyaradi ásatások megtekintésére. A Kongresszus egyik szenczációja egyébként a Nyáry Jenő által kiállított, Hont s Nógrád megyében végzett ásatásaiból származó régészeti gyűjtemény volt, melynek egyes darabjait már az ipolysági nagygyűlés résztvevői is megcsodálhatták 1869-ben. S bizonyára nemcsak lokálpatrióta túlzás az az állítás sem, hogy az ipolysági vándorgyűlés szellemi kisugárzása fedezhető fel a Pongrácz Lajos által szorgalmazott Szondy-kultusz feléledésében is.

Ma már hiába keressük a „honti kirándulás” nyomait Ipolyságon. Sem emléktábla, sem valamelyik neves résztvevő nevét viselő utca, tér nem emlékeztet a nevezetes, országos jelentőségű eseményre. A Honti Múzeum az 1920-as évek elején bezárta kapuit; az Ipolyság s környéke gazdag régészeti anyagából a helyszínen még mutatóba sem akad egy darab. Megfeledeztünk talán Horváth Mihály szavairól: „S van-e bármi is jelenünkben, minek gyökérszálai nem letűnt nemzedék rétegeiben fogamzoztak és nőttek nagygyá, hogy örökségünké váljanak?”

Dr. Kiss László

Irodalom: *Horváth Mihály* elnöki megnyitó beszéde a Magyar Történelmi Társulat Ipoly-Ságon 1869. sept. 20-dikán tartott vidéki gyűlésén. In: *Századok*, 1869. évf. 8. füzet, 513–519. old. – *A Magyar Történelmi Társulat második vidéki gyűlése, Hontvármegyében, 1869. szeptember 19-dikétől 28-dikáig*. In: *Századok*, 1869. évf. 8. füzet, 556–565. old. – *Pongrácz Lajos: Szemelvények egy régi vármegyei táblabírónak hátrahagyott dolgozataiból*. Budapest, 1898. 94–96. old. (Pongrácz tévesen 1868-ra teszi az ipolysági vándorgyűlés dátumát!)

HÍREK

Az érsekújvári gimnáziumban, fennállásának 150. évfordulójára jubileumi ünnepségeket szerveztek szeptember 21–október 4-én. Ebből az alkalomból kiállítást nyitottak, s előadást tartott többek között dr. Turczel Lajos (Az érsekújvári gimnázium szellemi kisugárzása), dr. Dobossy László (A 400 éves Érsekújvár 150 éves gimnáziuma).

Érdi napok. A városi önkormányzat, a polgármesteri hivatal és a Magyar Földrajzi Múzeum szervezésében ünnepélyes ülést tartott, ahol fölavatták Domonkos Géza szobrát. Beke György író mondott avatóbeszédet, dr. Kubassek János múzeumigazgató, verseket szavalt Donkó Ignácné, népdalokat énekelt az Érdi Bukovinai Székely Népdalkör.

PÁLYÁZATI FELHÍVÁS

A MAGYARORSZÁGI MÚZEUMOK ÉS A HONISMERETI SZÖVETSÉG PÁLYÁZATOT HIRDET

Az 1993 és 1994 közötti évekre

Pályázni lehet az alábbi új- és legújabbkori, valamint bármilyen helytörténeti témát feldolgozó dolgozattal, amely nyomtatásban még nem jelent meg, és országos pályázaton még nem szerepelt.

A pályázaton *kiemelt* témaként ajánljuk feldolgozásra:

– A második világháború harcai, a hadifogság és a világháború következményei, (málenkij robot, gulág, áttelepitések) elbeszélések, visszaemlékezések és dokumentumok tükrében.

– A személyi kultusz hatása egy adott helység vagy személy életének tükrében (internálás, kitelepítés, börtön, belső vagy külföldi emigráció, ünnepek és hétköznapiak városon, falun egy közösségben).

– 1956 helyi eseményei elbeszélések, visszaemlékezések és dokumentumok tükrében.

– 1989-et követő rendszerváltás, a privatizáció és a kártérítés helyi és határainkon túli eseményei.

Pályázni lehet még bármely más szabadon választott témával, mely az új- és legújabb kor ipar-, gazdaság-, művelődés-, politika- és helytörténetét dolgozza fel.

Nem pályázhatnak múzeumok, illetve tudományos intézmények történész munkatársai és olyan kutatók, akik hivatásszerűen foglalkoznak történettudománnyal.

(A pályázók munkájának megkönnyítéséhez a Honismeret című lapban segédletet teszünk közzé.)

A pályázatot 1993. október 31-ig, két példányban kell megküldeni a megyei múzeumok igazgatóságához, ill. a budapesti pályázóknak a Budapesti Történeti Múzeumhoz, vagy közvetlenül a Legújabbkori Történeti Múzeumhoz (1014 Budapest, Budavári Palota A épület). A Legújabbkori Történeti Múzeumhoz beküldött pályázatok nem vesznek részt az esetleges megyei vagy fővárosi pályázaton.

A megyei múzeumigazgatóságok és a Budapesti Történeti Múzeum a beérkezett pályázatok, ill. az egyéni pályázók dolgozataikat 1994. január 31-ig küldhetik be a Legújabbkori Történeti Múzeum címére.

A pályázaton mind a felnőtt, mind az ifjúsági kategóriában elfogadunk egyéni és csoportos munkákat is. Egy pályázó több pályamunkát is beküldhet.

A pályázat díjai mindkét kategóriában azonosak.

I. díj: 20 000 Ft,

II. díj: 15 000 Ft,

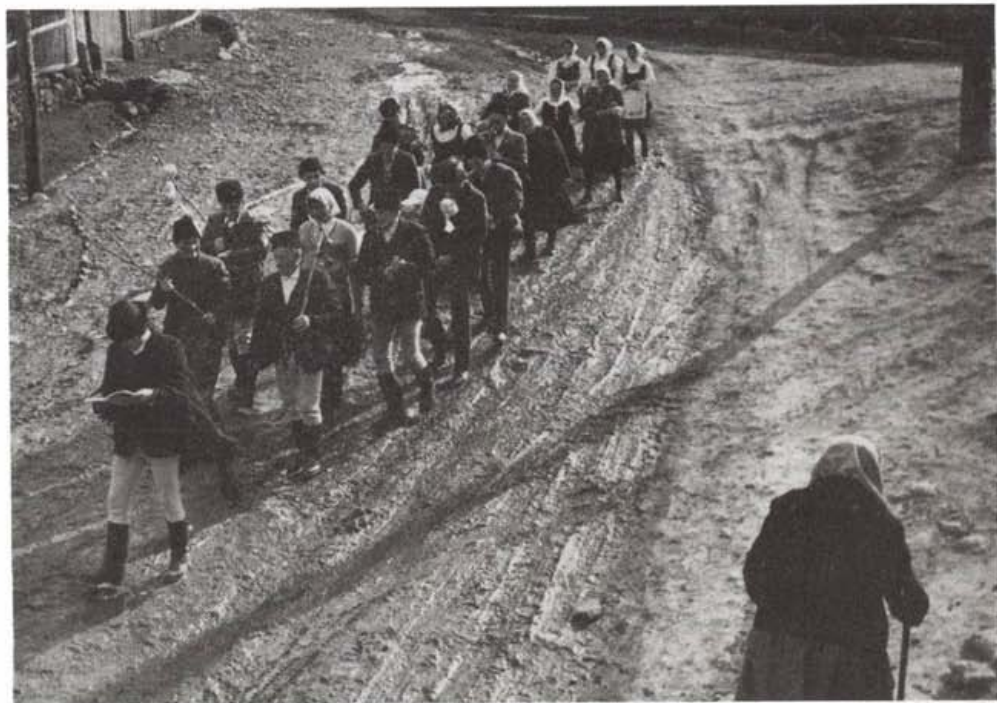
III. díj: 10 000 Ft.

A díjazásban nem részesült színvonalas dolgozatokat jutalomban vagy dicséretben részesíti a bírálóbizottság. Az elismerésben részesült dolgozatokat a Legújabbkori Történeti Múzeum adattárában megőrizzük. A bírálóbizottság a rendelkezésére álló anyagi eszközök keretei között és a beérkezett dolgozatok minősége alapján a fentiekől eltérhet.

Eredményhirdetés: 1994 júliusában

(A pályázat eredményéről egyéni értesítést csak a díjazottak kapnak.)

TÁRLAT

Farsangtemetés Alsósófalván, 1982.
Bálint Zsigmond felvételei

EMLÉKEZZÜNK

Harctéri emlékeim az ukrán nemzeti partizánokkal, 1944

*Kijevből jelenti a Reuter: Mintegy százezer diák tüntetett hétfőn este az ukrán fővárosban a kommunista kormány lemondását követelve. Követelték, hogy a parlament sürgősen dolgozza ki az új alkotmányt, amely kimondja Ukrajna függetlenségét Moszkvától.
(Magyar Nemzet, 1990. október 16.)*

A tüntetés napján Budapesten Magyar–Ukrán Társaság létrehozására előkészítő bizottság alakult. Valójában már a második, az elsőnek magam is tagja voltam Galíciában. Alapszabályunk lényege a következő volt. Az ukrán nemzeti partizánok kerületi főparancsnoka kijelentette, hogy magyar katonákra nem lönek többé, a magyar frontszakaszon nem robbantanak, ellenben továbbra is lövik és robbantják a szovjeteket és a németeket. A magyar királyi 24. gyaloghadosztály parancsnoka és katonái nem akadályozzák az általuk megszállt frontszakaszon az ukrán nemzeti partizánok mozgását, a partizánok fegyvereiket megtartják, a fegyverek viselésétől őket el nem tiltják. A hadosztály-parancsnokság ellátja fegyverrel és lőszerrel az ukrán nemzeti partizánokat, ellátja őket orvosi segéllyel, gyógyszerrel és sebesültjeiket a hadosztály táborigyógyintézetében ápolja. Kelet Ratajlowán, 1944. augusztus 20-án, vitéz Markóczy János m. kir. honvédtábornok és (név szerint) az ukrán nemzeti partizánok parancsnoka.

Az ukránok kívánságára a megegyezést csak szóban rögzítettük a bizonytalan kimenetelű jövőre való tekintettel, nehogy a szovjetek megtorlással éljenek a vidéket elhagyni nem szándékozó ukrán férfiakon.

Az első honvédhadsereg 1944. január 6-án mozgósított, három hadtesttel vonult föl Galíciába, a VI. és VII. magyar és a IX. német hadtesttel. Az én hadosztályom a XI. német Korps kötelékében harcolt. Hadosztályomnak, a magyar királyi 24. gyaloghadosztálynak parancsnoka az első időkben vitéz Pintér Aladár tábornok volt, május 25-től vitéz Markóczy János tábornok. Mindkettejük személyi segédtszjtje én voltam.

A hadsereg támadása április 17-én indult, némi tért nyertünk, ellenben egy hadosztálynyi veszteséget szenvedtünk. A korszerűen felszerelt szovjet csapatok a 2. magyar páncélos hadosztály harcokocsijainak kétharmadát kilőtték, a 2. hegyvidéki súlyos embervesztéseit után kivonták az arcvonalból. Április 30-án Lakatos Géza vezérezredes, az első hadsereg parancsnoka beszüntette a támadást. Ez időtől csak kisebb-nagyobb vállalkozás történt mind a mi részünkről, mind pedig az oroszokéról.

Az álló front balszárnyán a VII., középen a német XI., és a jobbszárnyon a VI. hadtest foglalt védelmi állást. A megmerevedett frontot mindkét oldalon összefüggő lövészárkrendszer zárta le. Légitámadás csak szórványosan ért bennünket, az is inkább felderítő jellegű volt. Tüzérségi kárt is alig szenvedtünk. Apáink első háborús orosz harctereiből hasonló, viszonylagos nyugalomban volt részünk egy ideig. Ezt a nyugalmat erősen megzavarták az ukrán partizánok akciói, akik az elől lévő ezredparancsnokságok és a hadtáptérség közötti térségben robbantottak hidakat, lőtték magányosan közlekedő gépkocsikra és gyalogosan járó katonáinkra. Gombás Ferenc hadnagyot, a kassai ezred futárát golyó érte, motorkerékpár-vezetője, Swieti Josef halálos sebet kapott a keskeny erdei úton, hazafelé menet a hadosztály-parancsnokságról. Magam is kaptam néhányszor egy-egy sorozat géppisztolytűzetet a lesben álló lövészekről, amint autóval vagy lovon az erdő alatt jártam a ziclonai úton.

A partizánok a Pruton túli fennsík erdős cserjéseiben tanyáztak, onnan keltek át a folyón akcióik lebonyolítására. Felderítőink a lakosságtól megtudták, hogy a partizánok, akik lejártak élelemért a faluba, nagyobb akcióra készülnek. Ellenük vetettük be a hadosztály-törzsszázad egy lövészszakaszát. Május elején volt, amikor katonáink átkeltek a Pruton, behatoltak a cserjésbe és meglepték őket. A tűzharcban egyik kedves emberem, Szennai Béla fejlövést kapott. Áthoztuk a vizen és az országúti kis katonatemetőben temettük el.

Ez időben a hadosztály-parancsnokság a folyóparti Sadzawskán működött, szinte látótávolságra az első vonaltól, a sok katoná közelségében nem ért bennünket partizántámadás, ellenben a szomszéd Dobrotowban lappangott egy sejt, parancsnoka a helybeli ukrán tanító volt. A tanítót lefogtuk és a falu piacán kivégeztük az összeteretelt nép szeme láttára.

A július 24-i orosz offenzíva hátravetett bennünket, föl a Kárpátokba. A hadosztály-parancsnokság a Bisztricza völgyében foglalt állást, Rafajlowán. A mély völgyek és nagy hegyek közé azonban nemcsak mi vonultunk vissza, hanem a partizánok is. Működésüket egy hadihídunk fölrobbantásával kezdték s az újjáépítésre kiszálló Martzi utász alezredes gépkocsiját géppisztollyal végigszántották.

Amit korábban nem tettünk meg, most a parancsnoksági épületeket körben lezártuk puskás és géppuskás őrszemekkel, az erdős hegyekre irányított fegyverekkel, majd lovas járőrökkel biztosítottuk a völgyek útjait. Felderítőink megállapították, hogy sokkal több partizánnal kell számolnunk, mint korábban, mert az oroszok elől ők is ide menekültek a hegyekbe, az 1530 méter magas Maximiecen van a fő fészük.

Rafajlowán a pápa kivételével egyetlen férfit sem találtunk, csak asszonyokat és gyerekeket. Mégis volt egy negyven év körüli nadwornai vasúti lakatos, aki itt rekedt a faluban és mert a városa orosz kézen volt, kénytelen volt itt élni. A lakását ellenőriztük, semmi gyanúsat nem találtunk ott. Mint később kisélt, a partizánok hírszerzője volt. A fickónak a Ribicska nevet kölcsönöztük, mert egész nap a sziklás, rohanó Bisztriczában állt gumicsizmában. Pisztrágra horgászott. Gyakran csensceltem tőle cigarettáért, gyufáért, élelemért halat, s főztem esténként szegedi módon halászlevet kettőnknek, Markóczy tábornoknak meg nekem, illetve lovászunknak és legénycinknek. Időnkint vendéget is hívtunk, a hadosztály gyalogsági parancsnokát, a tüzérparancsnokot és az utászfőnököt.

A partizánok hol itt, hol ott bukkantak föl, lőttek ránk az erdők rejtekéből. Nem voltunk biztonságban az utakon, és úgy véltük, hogy a tábornokot keresik. Ha szemlére indultunk a vonalba, a lövészárkokhoz vezetők utakon óvatosan haladtunk az erdei ösvényeken, s minden gallyreccsenésre megtorpantunk. Pedig csak őzek és mókusok voltak. Egy idő óta aztán nem talákoztunk partizánnal. Föltűnt, hogy nem lőnek ránk, valamiben törtek a fejüket.

Augusztus közepén megjelent nálam egy soha nem látott hatalmas termetű ukrán, jelentette, hogy ő a rafajlowai sztarosza, beszélni akar a tábornokkal. Először azt kérdeztem tőle, honnan tud németül? Herr Adjutant, ich war in Österreich-Ungarn Armee werden Zungsführer.

– Mit akar a generális úrtól?

– Azt nem mondhatom meg.

– No, ha nem mondja, akkor én magát ugyan be nem jelentem.

Bárki jött a tábornokhoz, kérdés nélkül mondta jövetelének célját, lett legyen ezredes vagy zászlós. Szó szót követett, a sztarosza mindenáron be akart jutni a hadosztályparancsnokhoz. – Unbedingt, unbedingt! – hangoztatta.

A hangos szóváltásra kijött a szobájából Markóczy tábornok. Az ukrán összeillesztette bocskorának sarkait és katonásan jelentkezett névvel és állásával. A tábornok behívta. Jó idő telt el, s amikor nyílt az ajtó, mind a ketten szivarozva, igen szívélyesen, mosolyogva léptek ki az ajtón. A sztarosza diadalmos pillantást vetett felem, éreztetve, hogy sikerült valami nagyon fontos dolgot elintéznie.

Másnap a sötétségben lejött néhány partizán a hegyi táborból, megegyeztek a tábornokkal és a vezérkari főnökünkkel. Ez az egyezés volt az ukrán–magyar történelemben az első, amelyben a két tragikus sorsú nép képviselői békességet és együttműködést fogadtak egymásnak.

A következő nap délelőttjén Markóczyval föllovagoltunk a Maximiecz szerpentinjén a partizánok elé. Csakhamar fölbukkant a fegyveres elővédjük, utána szakaszonként géppisztolyokkal, kézigranátokkal a többiek. Nyikorgó, tehén húzta szekereken a szénába süppedt borostás, viaszsárga arcú sebesültek. Gennyes sebciik büzfelhőt vontak utánuk. Aztán asszonyok jöttek úrias, városi ruhában a trencskós, értelmiségi férfiak oldalán. Legvégül falusi suhancok és süldő lányok teheneket hajtottak.

A partizánok állták a szavukat. Kiszabadították a Nadwornán elfogott tábori őrsünket. A mi hatalmasan kiterjedt arcvonalunkon ugyanis csak a völgyek voltak általunk elrekeszelve árkokkal és akadályokkal, a hegyek őrizetlenek maradtak, illetőleg a hegyoldalakba nagy távolságra egy-egy kihelyezett tábori őrsünk úgy vigyázta a vidéket. Egy pajtába zárták őket. A mindenütt jelenlévő partizánok kifigyelték őket, fölfeszítették a deszkákat, kihozták embereinket és hazavezették hozzánk őket.

A barátságunk nyomatékot is adtak, a tábornoknak egy szép, nagy, kikészített hiúzbőrt ajándékoztak, nékem egy nyers rókagereznát.

Egy nap a sztarosza azzal állt elő, hogy vágómarháink közül cseréljünk jó tejelőkért meddőket. Egész csorda legelt a hadtápmezőn ökörrrel, tehénnel. A partizánok látták, hogy bakáink fejk a teheneket, és azt is, hogy a magyar szarvasmarhák sok tejet adnak.

– Jó – mondja a tábornok – holnap hozzák azokat a teheneket.

– Már itt van egy, Herr Generál, kint vár a gazdájával a ház előtt.

Szolgálati jegyet írtam, a tábornok parafálta, s máris mentem a paraszttal a csordához. Mondom az őrmesternek, mutasson egy jó tejelő tehenet. Megszólal az ukrán, megsejtve a magyar beszéd tartalmát, hogy ő már kinézett egyet. Egymás mellé tereltük a két tehenet, a hegyi marha kisebb volt. Nézem, latolgom, igazságos-e ez a csere. Az őrmester ellette gondolatomat. – Kicsire ne nézzünk, hadnagy úr, hadd vigye a pógár a tehenünket.

Időnként fölmorajlottak a messzehordó ágyúk, és napnyugtakor befutott sebesültekkel a hegyi vasút. Mert háború volt, véres, megbocsáthatatlan. Ám a béke ott bujkált szíveinkben s lengett a tájon. Az erdőkből fenyőillatot hozott a szél és a falusiak köszöntek, ha elmentek mellettünk. Vasárnap a tábori pap mondott elsőnek misét az ácsremek fatemplomban, utána a pópa. A villogó szemű, fekete szakállú, aki előtt addig, ha elmentünk, kiköpött felénk gyűlöletében, most az oltár előtt megbékélt, kisimult arccal szólott népéhez és lengette a tömjénfüstölőt áldást hintve, s ez az áldás reánk is hullott, akik egyszer-egyszer részt vettünk az ukrán misén. Az istenháza megtelt falusiakkal és magyar harcosokkal, immáron partizánnal is. Kifürdötték a tábori mosdatlanságot, megborotválkozva és hazai viseletbe öltözötten énekelték szépséges egyházi énekeiket. Hétköznapokon, ha kaszálni mentek a rétre, a kasza mellé vállukra akasztották a géppisztolyokat is.

Aztán egy szép napon a városi ukránok fölkerelkedtek, a rafajlowaiak nagy sokasága kísérte föl őket a Bisztricza völgyén a Pantir-hágóra, s elindultak Nyugat felé. Hová mentek, mivé lettek, nem tudom. Fölszívta őket Európa. Ott, valahol Nyugaton talán még emlékeznek ránk, s buzdítói lehetnek az Ukrán–Magyar Társaság szervezőinek Kárpáton innen és túl.

Hidvégi Lajos

*Rafajlowai
ukrán nemzeti
partizánok a mise után.
Galícia, 1944. szeptember*

SORSKÉRDÉSEK

Bethlen Gábor a Nagy-Homoród mentén

Imreh István kolozsvári történésszel beszélget Cseke Péter

• *Előjáróban egyik közös emlékünket szeretném fölidézni: 1980 pünkösdi vasárnapjának délutáni hangulatában zsúfoltságig megtelt nagyteremben igyekszel „elhozni” a nagy fejedelmet a Homoród mentiekhez, még mielőtt a csorda hazajönne. Hadd tudják meg lehetőleg azelőtt, hogy az otthoni gondok hazaszólítanák a tizenkét falu népét: értékeinket óvni és gyarapítani – nem mai keletű igény. Már Bethlen Gábor korában is az volt. Az országépítő fejedelem ma alighanem ebben kortársunk. Hiába szabadkoztál, hogy „kicsi a krónikás és nagy a fejedelem”: szavaidat egy álló hétig izlelgették az emberek. A kapálóban az asszonyok mind azt hajtogatták: „Ó, bárcsak egy ilyen papunk lehetne...!” A történelmünk iránti érdeklődést tapasztalván, milyen gondolatokkal tértél haza annak idején Homoródszentmártonból, illetve azokból a helységekből, ahová olyan gyakran meghívtak, és ahol állandóan maguk mellett akartak tudni az embereket?*

Olyan korban éltünk, amikor csak tikkadt, csak szomjas, csak elgyötört lehetett az ember, aki szeretett volna tenni, értéket teremteni, s nem tudott és nem merhetett. Csodálatos dolog volt akkor belekapaszzkodni az egyetemen a diákokba – és ugyanakkor saját népünkbe. Nekem igen-igen sokat jelentett az, hogyha felkértek előadásra – akármilyen kis faluból jött is a meghívás –, azonnal mehettem. Az ilyen találkozókon lehetőségem támadt arra, hogy érezzem a szolgálattelvésnek, a cselekvésnek az örömét, azt, hogy nem hiabavaló a létem mint szellemi embernek; ugyanakkor jobban fel tudtam mérni ilyen alkalmakkor azt is, hogy mit várnak tőlem. S nemcsak teoretikusan állapítottam meg – magammal és esetleg másokkal is vitázva – azt, hogy mit kell cselekedni. Úgy vélem, valóban reálisabb, szilárdabb talajon állott az elképzelesem arról, hogy még mit is kellene elmondanom szellemi szolgálattelvőként népeimnek, szülőföldemnek, a ránk hallgatni akaróknak.

• *Eszembe jut, hogy Demény Lajossal (mert ő is jelen volt akkor a Homoród mentén) arról beszélgettetek előadás előtt: milyen nagy szükségetek van nektek, historikusoknak ezekre a találkozókra. Mert így jobban fel tudjátok mérni, hogy a romániai magyar történetírásnak melyek a fehér foltjai, melyek az elvégzendő kutatási feladatok. Tehát erre a szembesülésre is kiváló alkalmat nyújtott az a Bethlen Gábor évfordulós esztendő, amikor nemcsak a Homoród mentén, hanem nagyon sok helyen megfordultál akár egymagadban, akár társaidal. Szeretném, ha felidéznéd: mit tartottál szükségesnek elmondani akkor a Homoród mentieknek, és mit tennél hozzá ahhoz most?*

Azon a bizonyos Homoród menti szép találkozón Demény Lajos, mint tudod, lemondott a maga előadásáról javamra (alig öt-tíz percet vett igénybe mindössze), mert érezte, hogy akkor ott annak a Bethlen Gábornak a szavaira volt szükség, aki azt mondotta: „Ha mindnyájan csak a magunk életének nyugodalmát keressük, úgy a hazánk vesz el”. A közösséghez való kapcsolódás erős vágyát, szükségességét beszéltük meg tehát, s azt, hogy megsokszorozott erőfeszítésekkel, nyughatatlansággal nekünk is tenni, cselekedni, építkezni kell. Nagyon jó volt, hogy leginkább az „építkező” fejedelmet szerették meg a Homoród mentén. Azt, akit Móríc Zsigmond is politikai hitvallásának sugalmazójául fogadott el; azt, aki országhatárokon túlra menve, hadi úton járva is az itthon félbe-szerbe hagyott építkezéseket sürgette leveleiben, a nyersanyagot rendelte meg, a szállítást szervezte, a mesterembereket „dirigálta”. A szentmártoniak és szomszédaik azt a valóság talaján álló embert fogadták el uralkodó modellként, aki jó gazdája Erdélyországnak, aki tudja a helyét a világban és Európában, aki nem feleli a vitézről rendbeli székelyek gondjait, aki törődik a

jobbágygyermeknek iskoláztatásával, aki „székely módra” készített el a fogarasi kincstári birtok istállóit; rábólintottak arra is, hogy gyűjtötte a Corvinákat és megadta a módját a külhoni követek fogadásának, pompás fejedelmi környezetet teremtve. Most már azt is elmondhatom, hogy talán így válhatott szoborból emberré, rokonná, mienkké; pajzsunkká is kissé, amikor életet, hitet, nemzetiséget, falut rombolt, pusztított szemünk láttára az önkény.

• *A hivatalos történetírással és főleg történelemtanítással párhuzamosan élt tehát (ahogy és ameddig lehetett) a mi-tudat erősítése. Az írás ellenőrzöttsége mind erőteljesebbé vált. Ezért aztán az „élő történelem”, a szavakba szüremelő história fórumai egyre fontosabbakká váltak, hiszen a diktatúra alatti szellemi ellenállás közegeiként jó ideig még lehetővé tették az ellenőrizetlenebb, a szabadabb szólast.*

Csakhogy sehonnan sem hiányzott a „szolgálatos fül”, a jelentgető ember. Amikor Homoródszentmártonban előadtam, elbeszélgettem az ottaniakkal, akkor nyilvánvalóan tudtam azt, hogy az akkori polgármestert, Nagy Attilát is ellenőrzik, téged is szemmel tartanak, engem úgyszintén. A szóbeli történelmet is úgy kellett mondanunk, hogy ne vágjuk be a kaput a holnapi szolgálattelvés lehetősége előtt. Ezért használtuk ki az évfordulók lehetőségeit, művelődéstörténeti mezbe öltöztetve a valóban *mi-tudatot* erősítő mondanót, vagy pedig szociologizáló, francia mintára alapozó (egyébként igen értékes és új utakat nyitó) múltidézés mögé rejtkezünk. (A *törvényhozó székely falu* című könyvem kéziratát például a Kriterion eleve a társadalomtudomány körébe sorolta, csakhogy kikerülhesse a történelmi szakmunkákat ellenőrző – központi bizottság melletti – fórum vétőjét.) Amíg lehetett, előadásainkban is igyekeztünk ilyenszerű spanyolfalak mögé bújni. Az 1980-as pünkösdvasárnapi találkozó során még lélektől lélekig járhatta útjait a szó, és meggyőződésem szerint értő közegbe sugárzott a gondolat.

• *Ugyancsak idetartozónak érzem annak a főlemlítését is, ami a Falvak Népe szerkesztése során kialakult együttműködésünk alatt észleltem: a paraszti múltról íróknak nem pozitívista adathalmazt nyújtottál. Értékrendet kívántunk felmutatni, neves névtelenek szép emberi életét számba venni. Mindezt ma úgy mondanók: modellt kínálni. Mennyire megbízható támaszunk manapság a Bethlen Gábor-i értékvilág, a paraszti múlt kínálta közösségi értékrend?*

A mában benne rejtkezik múltunk, bennünk pedig a „népek emlékezete, a hagyomány.” Tamási Áron mondotta: „Bizony nem egyedülvalók vagyunk, hanem valamiféle szerves egészhez tartozunk: egy családhoz, melynek a nyelven szólnak. Ennek a családnak (...) történelme van, mely gyakran szerencsétlen volt is, de hősi volt és önzetlenségében költők tollára méltó... Élő népe van, amely munkával és az erkölcsi érzék örökségével keresi a boldogulás útját.” Bethlen Gábor korában különben – úgy látom – minden szinten megsokasodnak a rendtartások: a pontokba foglalt jogok és köteleességek helyi kódexei, a korporatív privilégiumok írásba rögzítései. Ha tehetnél egy kétet a XVII-XVIII. századi szülőföldeden, és mindenik communításban kérnéd nótárius uramat, hogy mutassa meg a faluközösség törvényét, egyiküknek sem okozna gondot. Nyugodt lélekkel állíthatom ezt, miután egy csokorban, falubokorban már oddig is öt falusi statútumról találtam feljegyzést. Bethlen Gábor 1618. évbeli rendeletében szól arról, hogy „Dályán lakó híveinek... ennek előtte olyan rendtartások és egymás között való végezések lótt(ek) volna”, amelyek szabályozták a földbirtoklást. 1628-ban – még mindig az ő fősege alatt – Bágy szokásjogi határozatait írják össze. 1632-ben ugyancsak Dályában tartanak tanúvallatást Kányád falutörvényéről. 1670-ben és 1740-ben Homoródszentpál statútumát, 1808-ban Homoródszentmárton normáit újították meg. Nagyon szép és kiadatlan Szentábrahámfalva 1615. évbeli rendtartása. Ez szintén a fejedelem önagságát idézi...

• *Több ízben is írtál már arról, hogy a demokráciának megvannak a helyi hagyományai. Főleg a székely szabadparaszti közösségekben kerested és találtad meg a közakaratnak választás útján érvényesülő rendjét, a választott tisztségviselők szolgálatiételének formáit, módozatait. Szentmártonban is faggattak Nagy Attiláék ezirányú kutatásaidról...*

A szentmártoni falutörvény gépírásos másolatát vittem magammal (akkor még nem jelent meg kötetben), és átadtam kedves polgármesterünknek. Azt kínáltam benne olvasnivalóul, hogy 1808-ban „választott is a nemes közönség, mindeneknek egyenlő akarattyaóól határbíráó”. Amivel azt szerettem volna sugallni, hogy nekik is mindnyájuk megegyező akarattyaóól (unanimi consensu) kellene felelős faluvezetői posztra előljárót tenniök. A demokratikus választást igyekeztem felmutatni olyan múltbeli erkölcsi értéként, olyan csodálatos eszmeként, ami nélkül egészséges, szép, tiszta és jóvendőt hozó társas élet ma sem

lehet. És azt is, hogy a „hivatalbéli” embernek az ősi székely normák szerint is kötelessége jól elvégezni azt, amit hivatala reá ró. No persze, az emberi élet a mi drága székelyeinknél sem volt mindig hibamentes, de a követelmény, a mérce e téren is régen meghatározott volt.

• *Nemcsak az életvitelt, az egyváltás formáit kellett szabályozni a Homoród mentén abhoz, hogy népünk fennmaradhasson. Beszéltél az építkező fejedelemről, a várépítést sürgető, a katonai védelmet szervező uralkodóról. A mi vidékünkön milyen nyomait vehetjük számba Bethlen Gábor ez irányú ténykedésének?*

Azzal kezdeném, hogy az önvédelemre csakugyan nagy szükség volt. Orbán Balázs könyvét lapozgatva döbbsenten figyelhetünk fel arra, hogy milyen sűrűn jelentkeznek e völgyben a tatárpusztítás emlékei, regéi. A kelet felől fenyegető támadásokkal szembefeszülő védelmi fal elsősorban maga a vitézülő rendbéli székely nép volt. A védelmi gyűrűn belül jó néhány falu megépítette a maga erőtemplomát is. Nemcsak a leginkább fenyegetett Háromszéken, hanem Udvarhelyszéken is. Az erősségek fele részénél a kőfalat zömök bástyák teszik védhetőbbé. A belső vonulatban ílyet (Marosvásárhely és Székelyudvarhely kivételével) Csíkszentmihályon, Derzsen és Homoródszentmártonban találunk. Ismeretes lévén története, csak azt hangsúlyoznám, hogy gondolataival itt is időzött Bethlen Gábor. Hiszen az ő segítségével épült meg újra a tatárdúlta menedék, és állandó őrségül és szervezőül engedélyezett számára egy főbb székelyt és öt puskás gyalogot, akik hadba szállítás idején is otthon maradhattak. Már Apafi Mihály fejedelem idején épült meg a szentmártoni templomkastélyhoz hasonló feltételek közepette a „bágyi vár”, amelyet szintén egy nemes és öt puskás védelmezett állandó jelleggel, és szintén hat falunak (Bágy, Ege, Dálya, Lokod, Pataktalva és Recsenyéd) szolgált menedékül. Kelemen Lajos szerint feltehetőleg hat bástyáját is e közösségek építették. A népszokás évente emlékeztető ünnepség színhelyévé tette a várhelyet. Az ilyenkor behengerített tüzes kereket és a múltidéző egybeseregglést, sajnos, sohasem láthattam, de hallani annál többet hallottam róla.

• *Az ép önértéktudat forrásait kutatva hogy látod: a belső önépítést szolgáló hagyomány-ápolásra milyen szerep hárul e század- és ezredvégen? Hát Bethlen Gábor szellemének az ébrentartására?*

A nagyszógos fejedelemtől tudni, őt magunkénak érezni – mindenütt, mindenkor szükséges és illendő is, hiszen testamentumának végzásaiban igényli: „én felőlem jól emlékezni meg ne szűnjtek”. Kell tehát a hagyományápolás, még akkor is, ha tudjuk: egymagában nem elégséges; de historikusként én ezzel az erősítő- és védőanyaggal szolgálhatok. S mert ez a dolgom, hát elmondom, hogy például Gyepes nagyon-nagyon kései (1868–1876 közötti) falujegyzőkönyvét kincsként bízták rám; arról is hitet tehetek, hogy egy László nemzetség-beli ismerősömet milyen büszkeség töltötte el, amikor megtudta tőlem: a fejlett háromnyomásos forduló rendszer, amit Mária Terézia szeretett volna bevezettetni Erdélyben a kétfordulós (fele határ szántó, fele ugar) helyett, az eddig ismert adatok szerint Jánosfalván működött először, már 1592-től. Mint ahogy azt sem árt tudni, hogy a nagyon sok tisztos, harcok, nevezetesen homoródszentmártoni főrendi Bíró közül az egyik megtévelyedet, Bálintot, nyelveskedéséért, sértegetéséért országgyűlés ítéli arra, hogy pellengér alatt megveretessék, fején szalmasüveggel vonja vissza igaztalan vádjait.

• *Naponként tapasztalhatjuk, hogy a „kollektívizmus” fogalma mennyire lejáratottá vált. Nem csoda, hiszen az utóbbi hetvenéves történelmi szakutca megannyi keserűsége, kiábrándultsága tapad hozzá. A historikus azonban messzebbre tekint, messzebbre kell tekintenie, nem eshet a történelmi aránytévesztés megbocsáthatatlan vétkébe. Ezért kérdelem hát tőled: van-e okod, van-e okunk átértékelni magának a közösségnek a fogalmát?*

Hogy mi a közösség? Célok, érdekeknek az azonossága, s az értékrendek egysége, valamint a mindebből leszűrődő mi-tudat. Aminek egyik eleme a hagyomány is. Ennek a mi-tudatnak tehát az építője, egybeszerkesztője a történelem. Az volt – és az is marad. És ez hordozza, viszi, sodorja magával mindig és mindenhol a közösségi tradíciót. Hogy mi a tradíció? Azt én nem tudnám olyan szépen elmondani, mint Németh László, aki így fogalmazott: „A népek emlékezete a hagyomány. A hagyomány egy nemzet válasza életkörülményeire, a nemzet igazi személyisége, amellyel az időben önmagához és feladataihoz hű maradhat.” Az, aki önmagához és feladataihoz hű akar maradni, annak a hagyománnyal számolnia kell. A tradíció műhelyeiről tehát nem mondhat le. Kedvenc olvasmányom volt David Riesmannak a könyve, amelyben a tradicionális, a kívülről irányított és a belülről irányított emberről beszél. Már a kötetet lapozgatva olyasmire figyeltem volt fel, hogy a belülről irányított ember – jóllehet, nála csodálatosan tiszta képen bontakozik ki – nem teljes. Éppen azért, mert az első kategóriának, a tradicionális embernek

a hagyatéka hiányzik leltárából. A skatulyázás, az osztályozás szükséges a tudományépítésben. Csak éppen a megmerevítő, túlságosan elválasztó, élő kapcsolatokat szétszabdáló hatásával is számolni kell. Nincs tegnap és ma. A tegnapiam is élem a mában. És befelé hallgatózva, magam irányvételét építgetve a történetiség, a bennem élő tradicionális ember is szót kér. A történelem – mondotta volt kéthetes Kritérium-könyvismertető utunkon Mikó Imre – nem mögöttünk van, hanem a talpunk alatt, azon állunk; igazát továbbalakítva azt fejtegettem, hogy ez a kapcsolat még szorosabb: a történelem bennünk van, magunkban hordozzuk. A história, az elmúlt évtizedek, századok, évezredek egyetlen közösség és egyetlen közösségi ember felett sem múltak el nyomtalanul. A negyvenes években, amikor életemben először – falukutatói szenvedéllyel – rácsodálkoztam arra, hogy szülőfalumban, Sepsibodokon határőrkatona székelyek éltek a jobbágy székelyek mellett, akkor már nyilvánvalóan a történelmi determináltsággal is ismerkedni kezdtem. A jobbágy székelyeket ugyanis parasztnak mondták, a határőrkatonákat pedig uramnak szólították: Simon uram, Ferenc uram és így tovább. Rá kellett döbbennem arra, hogy ők valóban mások. A katonarendiek az utolsó krajcárjukon is tanítatják a gyermekeiket. A jobbágy-nemzedék pedig ugyanvalóst földet akart venni az utolsó krajcárján is. Amikor a mai forrongó politikai világban is felfedeztem ezt a történelemtől való meghatározottságot, akkor döböntem rá valójában a történelemkutatás és -tanítás súlyos felelősségére. Ezért ne akarja senki elhíttetni velem: hogyha a múltba nézek, akkor én a konzervativizmus, a reakció, az ostobaság és a maradi, öreges tehetetlenség útjára léptem. A máé akarom megélni, azt szeretném megváltoztatni, a jövőt akarom alakítani. Toynbee igazán nem vádolható székely elfogultsággal akkor, amikor világosan és határozottan megmondja: a történelem, a múlt a jövő hulláma is. Hát ez a jövő hulláma az, amit el kell fogni és hullámlovasként nyilvánvalóan meg kell nyergelni – és menni, száguldani vele.

• *Ezek után ugyancsak érdekelne, hogy Bethlen Gáborról ma is ugyanazt mondanád-e el, amit 1980-ban? Az akkori idők Bethlen Gábor-képe nem szorul-e átértékelésre?*

Vannak a hosszúra nyúlt életnek örömei. Az írástudó esetleg megérheti azt is, hogy újra kiadják korábban megjelent munkáját. És akkor vagy nagyon sokat kell változtatni a szövegen, vagy nem kell módosítani semmit. Nos, nekem megadatott az utóbbinak az öröme is, amikor a budapesti Magvetőnél 1987-ben kiadták a *Székelyek a múlt időkben* című munkámat. Hadd tegyem hozzá nyomban, hogy akkoriban nálunkfelé már több éve egyetlen sor sem jelenhetett meg az én aláírással. Gondolhatod, milyen nagy öröm volt számomra, hogy régi írásaim nem szorultak átszerkesztésre, minden úgy maradt, ahogy eredetiben megírtam. Páll Árpádnak ugyancsak a Magvetőnél nemrég megjelent interjúkötete tartalmaz egy velem való beszélgetést is 1982-ből. Ő sem kérte, de magam sem kívántam változtatni rajta. Szóba került annak a lehetősége is, hogy a Bethlen Gáborról írott mintegy másfélszáz oldalnyi tanulmányom újra megjelenik az Erdélyi Múzeum Egyesületnél. Átolvastam. Stílusosan mindig kap az ember javitanivalót, mert sohasem lehet elégedett azzal a magyarsággal, ami tőle telik. De tartalmilag, értelmileg, jelentéshűleg – változtatást nem kellett tennem.

• *Befejezésül hadd kérdezzek rá arra: miből és hogyan építhető újjá a mi mai értékvilágunk? Mire támaszkodhatunk? És hogyan?*

Mikor mondtad, hogy a Homoród mentiek esetleg megfogadtak volna tiszteletes úrnak, édesanyám jutott szembe, aki gyermekkoromban épp ezt a pályát javallotta nekem: „Édes fiam, be szép életed lenne, hogyha papnak mennél...” Hát nem a papságot választottam, de azt mindenesetre elmondhatom, hogy az erkölcsi értékrend felfedezése, a népi értékrend felszínre hozatala, követésre alkalmassá tétele érdekében munkálkodtam, amikor csak tudtam. Az erkölcsi érzék örökségével élő ember volt az álmod, írásaimmal ennek az embertípusnak a kiteljesülését szerettem volna elősegíteni. Az értékrend tudatosítására ma is szükség van, talán még inkább, mint valaha. Most tanított meg igen-igen keményen a politikai élet vihára például arra, hogy a köztörténettel is foglalkozni kell. Ha mi annak idején a francia Annales iskola nyomán azt hirdettük, hogy elég volt a fecsegésből, a személyiségek, a nagy emberek históriájából, végre a mindennapok, a szürke hétköznapok históriáját is meg kell írni, mérni és számolni kell, akkor csak önmagamhoz vagyok hű, következetes, amikor azt vallom, ebben a változott világban kell a köztörténet, kell a történelmi nagy összecsapások, átalakulások históriája is. De ha lemondunk a hétköznapok történetéről, ha nem tárjuk fel a „hátmögötti térséget”, akkor csak ködöt terjesztünk vagy ködöt tartósítunk.

• *Mire gondolsz?*

Itt van például a székelykérdés. Magyaré a székely? Amikor úgy éreztem, hogy ebben a

kérdésben szólnom kell, akkor nyilvánvalóan nem volt elég az, hogy elmondottam, amit a csíkszentmihályiak írtak 1848 márciusában a táborba szállottaknak: „Felszólítunk titeket, székely véreink, hogy a táborba *nemzetünkért*, a magatok dicsőségéért híven és igazságosan szolgáljatok... vig kedvvel, bátor lélekkel vívjatok *nemzetünk szabadságáért*. Mű is mindnyájan 18 évestől 50 évesig fegyverben és hadi gyakorlatok(ban) vagyunk, és mielőtt szólít a szükség, veletek küsdünk...” Nem volt elég. El kellett mondanom azt is, hogy a székelység milyen szerkezet, milyen képződmény; és azt is, hogy ez a képződmény – a székely náción – a történelem folyamán hogyan változott. Hogy Európának hány és hány táján volt még hasonló alakulása, formálódása az emberi csoportoknak, (kis)közösségeknek. Különbösen csak zavart keltettem volna, tartósítottam volna olyan legendákat, olyan mítoszokat vagy olyan ostobaságokat, amelyek a maguk rendjén újabb ostobaságokat szültek volna. Hogy a közösségek, a közösségi csoportosulások felől próbáltam megközelíteni a székely históriát, hogy szociológiai szemlélettel kísérletem meg a köztörténetnek, a hadtörténetnek, az eseménytörténetnek a jelenségeit felmérni, ez lehetővé tette, úgy vélem, azt, hogy megint élő, meleg kapcsolatot találhattam népemmel. Természetesen oly módon, hogy miután körülményei megváltoztak, igényeinek megfelelő anyagot szolgáltatassak, kínáljak számára. Fenntartva a belülről irányított embernek azt a jogát, hogy azt mondjam, javalljam, azt dicsérjem vagy ítéljem el, amit hitem szerint, a magam tradicionális értékrendje alapján dicsőretre méltónak vagy elítélésre kényszerítőnek vélek.

Kik vagyunk mi, gyimesi csángók?

Gyimes a Tatros felső folyásánál három községben helyezkedik el. Szépvíz az utolsó nagy csíki község Moldva felé, utána, ha megmásszuk a nagy vízválasztót, a Sermásztót, Szermásztót vagy Csermásztót, elkezdődik Gyimes-völgye. A Tatros két oldalán lakott völgyek, úgynevezett patakok vannak: Rajkók pataka, Sötétpataka, Antalok pataka stb. Némely patak neve a családi foglалás emlékét őrzi, pl. Antalok pataka, Timárok pataka, Cokányok pataka. A szájhagyomány szerint legelső település a Gyimes-völgyében Sánclóka volt. Innen a patakok fejében szóródtak, telepedtek le az első lakók. Itt erdőt irtottak, kaszálót hódítva el az erdőtől, kalibákat építettek és innen szaporodtak tovább.

A legtöbben Csíkból jöttek, főleg Felcsíkból, de a szájhagyomány szerint később a Moldvába menekültek közül is sokakat vonzott a haza, s így legalább Gyimesig visszalopakodtak, mert a gyimesi területek és erdők a csíki községek birtokai voltak.

Az 1950-es évek végén az országos hírű gyimesközépleki 100 tagú vegyes kórus Marosvásárhelyen szerepelt. A nagy izgalomban elfeledkeztek arról, hogy valakinek be kellene mutatnia a kórust. A sokat olvasott csángó mindenes, Antal János Pistit kérték meg erre. A kórus tagjai szépen gyimesi népviseletbe voltak öltözve, a férfiak patyolatfehér kieresztett ingbe, hímzett méjjes bundába, a nők színes karton fejkendőt viseltek, ízletesen, de nem túldíszített inget és karincát. Ez volt a csángó népviselet, ami külsőleg – ha azt a be nem avatott szemével nézzük – hasonlít a moldvai román népi viselethez. Persze mások a színek, a szűk posztóharisnya inkább székely mintájú, a színek is magyarosak, a hímek pedig nem túldíszítettek, mint a moldvaiak. Éppen csak az inget eresztük ki, hordják szabadon hordva kieresztették. Visszatérve a mi mindentudó csángónkra, a következőképpen mutatta be a csoportot: „Uraim, mű vagyunk a gyimesi csángók. Nézzenek meg jól! Műnköt egyesek erősen szerettek a szép beszédünkért, de untak a gunyánkért. Mások pedig kedveltek a gunyánkért, s erőst untak a beszédünkért. Na, ezek vagyunk mű, a gyimesi csángók.”

Lehet, mindenki meg se értette, amit filozofált az öreg csángó, de óriási tapsot kapott.

A gyimesi csángó népviseletet már Orbán Balázs leírta világszerte ismert könyvében, A Székelyföld leírásában. Itt csak azért ismertetjük nagy vonalakban újból ezt a viseletet, mert a „legnagyobb székely” egészen apró részeket kihagyott a leírásból, s főleg azért, mert századunk 1920–30-as éveiben némi változás történt a népviseletben. Így a karinca (lepel szoknya) színben teljesen eltávolodott moldvai elődjétől. Tudott dolog, hogy a múlt

században Moldvából is telepedtek vissza Gyimesbe, magukkal hozva népviseletüket is. Amikor a moldvai hatásról beszélünk, akkor közvetlenül a moldvai csángókra, Bákó környékére, Moinești, Comanesti és Onesti környékére gondolunk.

A gyimesi karinca legnagyobb felülete fekete, tehát sötétebb, mint a moldvai karinca és ebbe szőnek piros, zöld, sárga szálakat. A gyimesieknél sokkal gazdagabb és változatosabb mintájú a bernyócsorozat és sokmintájú övfajrát találunk. Változott a férfiviselet is: a nagy karimájú fekete kalap helyét az egészen kicsi karimájú, szájhagyomány szerint Fogarasról származó kalapok vették át, pántlika helyett fonott színes zsinór található rajta.

A csángós harisnya és „gagya” lábhoz szabott, szűkebb lett, a kieresztett ing pedig sokkal rövidebb mint a század elején, az ing ráncba szedett. A bunda mintája is más lett. Az eredeti apró, geometrikus hímzések helyét sok esetben átvette a nagyobb mintájú virágos, rózsás hímzés, amely néha giccsesen hat. Az ingek mintái, hímei is eltérnek az eredeti geometrikus fekete és piros hímeiktől és falvédőkön látható, más, virágos mintákat varrnak az ingekre. A bundát az 1950-es évek után a posztó vagy szövetszemlény is helyettesítheti. Ezek voltak a legfontosabb változások, amelyek végbementek a csángó népviseletben. De íme, az öltözet leírása az 1920-as évek után!

Férfiak. Fekete, kis karimájú kalap. Kieresztett ing gyapot, kender vagy lenvászonból, ma térden jóval felül ér. Téli a fehér posztóharisnyát hordják, amely szabásában hasonlít a székelly harisnyához. Mindkettő ugyanazon anyagból, abaposztóból készül. Régebben ehhez ünnepnapokra csizmát, ma legtöbbször bakancsot, félcipőt húznak. Mívesnapokon az 1940-es évek előtt bocskort is viseltek, amelyet kecskeszörből készült porázzal kötöttek fel. Télen fekete zekét, kivarrott „mejjesbundát”, esetleg festett „lájbibundát” viseltek, némelyek „kocsokot” hordtak, amelynek két változatát is ismerjük: rövid és hosszú.

Az 1930-as évektől „magyarosan” is járnak: szürke posztóból priccses nadrágot, mellényt és háromnegyedes kabátot készítettek a falu szabóival. A férfiöltözethez tartozott még az ujjas és a karmantyú, és az erdőbe a hosszú esteken (endetüvel) maguk horgolta kétujjas kesztyűt viseltek. Nyáron harisnya helyett „gagyát” hordtak, amely, akárcsak az ing, len, kender, később gyapot és len keverékéből készült. A len és a kender feldolgozásának nagy mesterei voltak, de kötéssel ritkán foglalkoztak. Az inget a múlt században, ahogy az az Orbán Balázs képeiről is látszik, széles bőrvével, csángós „szíjúval” kötötték le, amelyben tartották a tubákos zacskót, kovakövet és az ütőt, amellyel tüzet csiholtak, meggyújtották a taplót, majd a pipájukat.

A női viselet. A menyecskék régen kartonból készült színes csipkés főkötőt hordtak, amely igen díszes és szép ruhadarab volt, sajnos, az 1940-es évek után kimaradt. Erre nyáron fehér kendőt, télen valamilyen színes „ruhát” (kendőt) kötöttek. Az 1920-as évek előtt a lányok csak „hajadonfejt” jártak, a hajukat kétfelé választották, esetleg körbe befonva. Az 1940-es évek után, egészen napjainkig is színes rózsás karton-, mások „delénruhát” (kendőt) kötöttek, amelyre télen rájön a „nagyruha”. Ez egy bolyhos váltakáró, nagykendő. Az ing gazdagon díszített, régen mértani díszítéssel, amit inkább a fekete és vörös szín uralt. Később, mint már a férfiruházatnál is említettük, virágos díszítéssel dolgoznak. Viszont ma is tudják, hogy az igazi, az eredeti az apró, nagyon munkás mértani díszítés. Egy másik fontos ruhadarab, amely szintén sok munkát követel, a „karinca” vagy „katrinca”. Gyapjából készült, uralkodó szín a fekete, tarka szálakkal díszítve, a szélét „bátának” hívják. A karinca alá csipkés „pendejeit” öltöttek, derekukra széles övet tekernek, hogy azon jól álljon a karinca. A karincát balról jobbra csaptatják és azt egy kb. 2 m-es bernyóccal szorítják. A bernyóc két hüvelykujnyi széles, mintákkal gyapjából szövök. Több mint 50 ilyen minta ismeretes. Az asszonyok ünnepnapokon régebben piros csizmát, félgombolós „gomboscipőt”, viselőre pedig régen bocskort, ma félcipőt, bakancsot hordanak. Téli a nők „csőrikát” is viseltek (posztóból készült, csizmaszár nagyságú szárvédő), hosszú fehér vagy hímes kocsokot, az utolsó időben pedig háromnegyedes festett kocsokot viselnek. A nőknél is van hímzett bunda. A karincát a menyecskék „felszúrták”, ami azt jelentette, hogy az egyik sarkát felcsiptették és alóla kivillogott a szép fehér csipkés „pendejük”.

A női kicsi fehér bunda, amiről már beszéltünk, hímzett, de nem olyan gazdagon díszített, mint a férfibunda. Több mint 50 szebbnél szebb inghím ismeretes. Esős időben régen külön csuklyát hordtak a nők, amely vastag zsákanyagból vagy posztóból készült. Az 1960-as évek elejéig ritka volt Gyimesben a kosztium vagy a pantalló. Az csak a „pantallós embereket”, a papot, kántort, tanítót, jegyzőt, doktort illerte meg. Úgy a nőknél, mint a férfiaknál elterjedt az 1950-es években a gyapjából géppel kötött „veszter”. A női viselethez tartozott hidegebb időben a zeke, fehér hosszú kocsok és rövid festett bunda, az 1930-as évek után pedig ványolt

posztóból készült háromnegyedes kabát. Napjainkban már csak a ládafiókok, szekrények őrzik a csángós viseletet. Az 1970-es évekig a Magdolna búcsújára is csángósan öltözve jöttek a gyimesiek, ma pedig fehér hollónak számít, ha valaki így öltözik.

Tehát, mint láttuk, a be nem avatott, ha ránéz a csángóra, nem tudja, hogy a ruha mit rejt. Íme, mit ír erről Orbán Balázs: "... az idegent megtéveszti az öltözet, de ha az udvaron lévő csint és rendet vizsgálja, ha az itteni lakosokkal szóba ereszkedve a legtisztább és folyékonyabb magyar szót hallja, akkor meg fog győződni, hogy az öltözet csalt, hogy a havas regényes völgyületeiben... a hont szerető, a honhoz ragaszkodó... csángó magyarság lakik."

Az elcsángálók futottak a szolgaságtól, a jobbgyságtól, katonaságtól, a szolgálalkúségtől. Itt szabadok lehettek, mint a madár. Vajon mi, az utódok meg tudjuk-e érteni az első elcsángálót, aki valóban szabad akart lenni? Itt ma is járja az a mondás, hogy: „Az úrnak is az úr parancsol”. Innen származik az utódok hagyománya is, az, hogy a lányok sem mentek szolgálni, mint Székelyföldről, még akkor sem, ha tízen voltak is a családban, ami nem volt ritka eset. Az a mondás járta, hogy ahol kilenc száz eszik, a tizediknek is jut valami. Nem jártak állami munkára, nem tisztelték ezért az iskolát sem, ez nekik nem volt létkérdés. De nagyra becsülték az állatot, mert utána éltek. A gazda beszélgetett az állatokkal, reggeli és esti imába foglalta őket: „Drága jó Istenem, tartsd meg a marháimat”. Szabad lelkűek maradtak egészen az ipar betöréséig, az 1960-as évek elejéig, amikor sokan közülük állami munkára adták a fejüket, ingáznak, s az állam, a nagy vérszívó, feléli minden erejüket. Ők pedig a semlegességbe fulladnak: se nem parasztok, se nem munkások. A nehéz munka, ingázás annyira kifárasztja az embereket, hogy lassan-lassan elmaradnak a kosaras bálók, a hívogatós szerbálók, a nagy téli mulatságok. Az emberek elzárkóznak, s lassan széthull a közösség.

A gyimesi csángó hajdani nagy szabadságvágyánál csak a hegyek, a bitkók, a kerek puszták voltak nagyobbak. Amikor egyedül érezte magát, belehuhejtott a nagy egyedüllétbe, hátha valaki válaszol. Egy monda szerint Szépvízről jött a Sermászó felé egy csángó és egy magyar.¹ A csángó mind huhejtázott: „Hu-hej, Hu-hej...!” Egyszer csak megunt a magyar a sok huhejtázást és azt mondja:

– Többet ne huhejtózz, ha megállod, neked adom az egyik ökrömet! Sermászóig sikerült visszatartani ezt a kikívánczó vágyat, de mikor meglátta a hegy tetejét, ahonnan látszik a fenségesen elterülő Gyimes-völgye, elkiáltotta magát:

– Magyar, nem kell az ökröd, csak egyet huhejtózhassak! Hu-hej, hu-hej!

A kiáltás egyfajta beszélgetés volt, mert a másik oldalakból jött a sok válasz, s úgy érezhették, hogy ebben a hegy-völgy országban még sincsenek soha egyedül.

Napjainkban a nagy napok, az év fontos eseményei tartják össze a csángókat. Ilyen az újév, a húsvét, a karácsony, a születés, a redina, a lakodalom, a halál. No meg a tudat, hogy kik ők, honnan származnak, milyen nyelven beszélnek. A ruha tehát valamikor a szép szót rejtette el, s a szívet. Megmaradt, nemzedékről nemzedékre öröklődött a név, a szó, a szokás.

Tankó Gyula

Szent László-napi seregszemle

Az 1992-es Szent László-év keretében szerveztük meg Tordaszentlászlón, június 27-én a hagyományossá lett, immár búcsújellegű harmadik Szent László-napi kórustalálkozót.

Ezen a seregszemlén 28 magyar dalárda vett részt.

A szovátai Sántha Csaba szobrászművész Szent László király mellszobrának

avatásával, Györkös Mányi Albert kolozsvári festőművész képkiallításával és a tordaszentlászlói galéria újraindításával kezdődött az ünnepség.

Részt vett a dalostalálkozón a Debreceni Orvostudományi Egyetem Berkesi Sándor vezette vegyeskara és Duka Zólyomi Emese személyében képviseltette magát a csehszlovákiai Magyar Tanítók Központi Énekkara.

Boldizsár Zeyk Imre

¹A székelynek így mondják: magyar. Ők tudják, hogy ők is magyarok, akárcsak a székelyek, azt is tudják, honnan származnak, de valami büntudat élhet bennük, hogy ők elcsángáltak. Éreznek talán valamilyen rétegződést is, értékrendet, mert ezt így oltotta beléjük a valamikori buta, de büszke székely gög.

TERMÉS

A debreceni Basahalom históriája

Debrecen városának kevés műemléke van. Ami mégis akad, legkorábbról a XVIII–XIX. század fordulójáról, de még inkább a múlt század derekáról származik. Ha valahol, akkor itt, Debrecenben mondható el, hogy a régmúltról inkább a *helynevek* vallanak, amelyekből gondos nyelvészeti, történeti, művelődéstörténeti, néprajzi elemzéssel hiteles képet tudunk alkotni akár Debrecen középkori életéről is.

Ilyen beszédes, a történelem eseményei felől bőséges információkkal szolgáló helynév a debreceni *Basahalom* neve. Basahalom vagy hozzá hasonló, sokszor származék helynév, igen sok helyen található. Hogy csak néhány távoli, dunántúli példát említsék: *Basa-halom* Balatonszabadiban; *Basadomb* Bocföldén; *Basa-sírja* Bakonyán, az egykori török temetőben lévő mesterséges földhányás; *Basa-lak* Balatonendrén, állítólag egy bizonyos Csige nevű török basa építette; *Basa-kút* Csurgón, Ibrahim pasa építette 1600 táján, *Basaré*t Gordisán, hódoltság kori területnév; *Basamalom* Pécsen, régi malomhely, a basák mulatóhelye; *Basa-kút* Becsvölgyén, a török basa innen vitette a vizet Kanizsára, sóval fizetett érte; *Basa út* Csörnyeföldön, valamikor itt vágta le egy basa fejét egy kanász, akit aztán a király bőkezűen megjutalmazott; *Basa-kút* Korpavárott, a róla szóló történet talán azonos a csörnyeföldivel, mert arról szól, hogy itt, ennél a kútnál vágta le egy basa fejét az Inkey báró kanász öse, akit aztán a király bőségesen megjutalmazott, hatalmas birtokot adományozott neki stb., stb. Közülük azért választottam ki a debreceni *Basahalom* nevét, mert minden más névnel jobban beleivódott a köztudatba és hovatovább Debrecen és az oly sokat vitatott debreceniség egyfajta jelképévé nőtt.

A debreceni népnyelv különösebben nem magyarázza a halom nevét és *Oláh Gábor* tanulmánya szerint is a *dombok* között sorolták föl.¹ A régészek *őshalomnak* tartják, amelyekből elég sok található Debrecen egykori „nagy” folyója, a Tóció partján. A Basahalom ezeknek a Tóció-melléki halmoknak az egyik legnagyobbika és mindenképpen a legnevezetesebbike.² *Zoltai Lajos* 1906-ban meg is ásatta és ahogy számos közleményében közreadta, hét méter mélyen, egy eredetileg fával fedett, de kifosztott sírban egy kinyújtóztatott vázat talált, minden melléklet nélkül. Pedig feltehetőleg az előkelő halott mellé gazdag mellékletegyüttest temettek el.³

¹*Oláh Gábor*: A debreceni nyelvjárás. Nyelvészeti Füzetek 26. Bp. 1906. 22. old.

²*Zoltai Lajos*: Debreceni halmok, hegyek egyéb mesterséges és természetes emelkedések úgymint: laponyagok, telkek, ülések, dombok, gerendek és háta a város határában, valamint külső birtokain. Debrecen, 1938. 13. old.

³*Zoltai Lajos*: Ásatások a Basahalmon. Debrecen V. 1906. 10. szám; *Üö.*: Debrecen sz. kir. város Múzeumának régészeti ásatásai az 1906. évben. Képekkel. Múzeumi és Könyvtári Értesítő I. 1907. 14–39. old. – *Vö.*: *Sz. Máthé Márta*: Debrecen vidékének története az őskorban. *Szendrey István* (szerk.): Debrecen története I. 1693-ig. Debrecen, 1984. 43. old. „Zoltai első munkája a hírneves Basa-halom feltárása volt 1906-ban... bár Zoltai biztos volt benne, hogy valamely népvándorlás kori gazdag harcos sírját lelte meg... de a sír tájolása és a lelőköriülmények arra utalnak, hogy a késő rézkorban a keleti sztyeppékről ideszármozott, *gödörsíros kurgánok* népének nevezett kultúra halottját temették a halom alá.” Vagyis, a Basahalma valós őshalom, mesterségesen emelt rézkori temetkezési domb. Azok a vélekedések, hogy ekkor és ekkor hordták össze, minden bizonnyal az időnkénti, alkalmyszerű magasztásokat jelzik.

A Basahalom. Zoltai Lajos rajza 1906 tájáról.
Meggjelent Zoltai Debreceni halmok, hegyek... (1938) 10. oldalán.

Ezzel szemben a helytörténészek, egykorú vagy csaknem egykorú forrásokra hivatkozva azt állítják, hogy a Basahalmát a Debrecent behódoltató *Rusztán* török nagyvezér hordatta össze a környékbeli jobbágyokkal.⁴ Vagyis, hogy a Basahalma nem „óshalom”, hanem XVI. századi készítmény.

Ami most már a halom nevének eredetét illeti, úgy is magyarázható, hogy a halmot rakató Rusztán basától származik. Azonban ezzel a lehetőséggel szinte senki se számolt, hanem azzal magyarázták a halom nevét, hogy az több ízben volt pasák-basák tartózkodási helye. Zoltai egyenesen úgy fogalmazott, hogy a Basahalom neve abból a tényből származik, hogy „a Debrecen alatt táborba szállott seregek vezéri sátrai e halmon állottak.”⁵ Zoltai ezzel kapcsolatosan Debrecen első történetírójára, a krónikaíró *Bartha Boldizsár*ra hivatkozott, mondván, hogy erről, tudniillik a Basahalom illetén funkciójáról *Bartha Boldizsár* krónikája szólott először (1666.).

A Basahalom néveredeztetésénél azonban nem szabad az általánosságnál maradnunk. A Basahalmon két különösen neves, a város, sőt, az ország életében nagy jelentőségű „találkozás” zajlott le. 1629-ben itt, a Basahalmán találkozott *Bethlen Gábor Murteza basával* és folytattak nagy jelentőségű tanácskozást Erdély, Partium és Bethlen Gábor jövőjét illetően. Bármily jelentős is volt azonban ez a tanácskozás, annyira nem ivódott be a köztudatba, hogy erről a találkozásról, illetve Murteza basáról neveztek volna el a halmot. Sokkal inkább az 1660-ban itt táborozott *Szejdi basáról*, ahogy ezt a város történetének múlt század végi monográfusa, *Szűcs István* is állítja, vagy ahogy a város helynevcivel elsőként foglalkozó *Balkányi Szabó Lajos* is oly gondosan leírta.⁶ Szűcs István is, *Balkányi Szabó Lajos* is *Bartha Boldizsár* krónikáját használta forrásként, illetve végső soron mindannyian *Szalárdy János* Siralmas krónikáját (1662). Mint köztudott, Szejdi pasa 1660 tavaszán megtorlandó II. Rákóczi György szerencsétlen kimenetelű törökellenes hadjáratát és a vele tartó hajdúkat, valamint Debrecen városát is; Várad felé törve, miután Szoboszlót feldúlta, a lakosokat kardélre hányta, a menekülők után vetette magát. A Szoboszló és Debrecen között utolért menekülőket is legyilkolva (innen a hely neve: Vérvölgy), Debrecen alá ért. Sátrát halmunkon vonatta fel és innen küldte csapatait a környék pusztítására, valamint követeit Debrecenbe a főbíróért és a szenátorokért, miután hódoló „leibemenések”-ből hazaengedte őket.

A debreceniek – élükön *Dobozi István* főbíróval – tudtak Szejdi „mozgásáról”, Szoboszló elpusztításáról; útjának minden mozzanatát feszült figyelemmel kísérték és már csak segítség reményében is mindenről tájékoztatták a várad kapitányt, a királyi seregeket II. Rákóczi

⁴Zoltai Lajos: Debreceni halmok, hegyek... 13. old.

⁵Uo.

⁶*H. Fekete Péter*: Hajdúszoboszló és a Hajdúság pusztulása 1660-ban. II. kiadás. Hajdúböszörmény, 1960. – Vö.: *Szűcs István*: Szabad királyi Debreczen város történelme. II. kötet. Debreczen, 1871. 338–349. old; *Balkányi Szabó Lajos*: Debreczen helynevei. 100 helynévnek történeti, szájhagyományi és szönyormozási magyarázata. Debreczen, 1865. 9–10. old.

György felbomlófélben lévő seregének vezetőit. Sőt, fel is készültek a félelmes Szejdi látogatására; előre sütöttek kenyereket, összehordattak sokféle élelmiszert, fegyvert, drága anyagokat, mindenekelőtt posztót, hogy amikor Szejdi megérkezik, kéznél legyenek az ajándékok, hogy el lehessen velük háritani Szejdi és csapatai bejövetelét a városba. Mert, ha akkor még személyes tapasztalatból nem is, de más városok „megüléséből” tudták, hogy mit jelent a városba való bejövetel, mit jelent a sarc, a szabad rablás, az anyagi és erkölcsi értékek tönkretétele, elrablása, a pusztítás, a kínzás, gyilkolás. A debreceni tanács, a főbíró, a lakosság is úgy vélte, hogy az ajándékokkal sikerül a várostól távol tartani Szejdit és katonáit, bár a veszély nagyságáról is meg voltak győződve. A dolgok azonban nem a reményeknek, a bizakodásnak megfelelően alakultak. Hogy hogyan, miként, üssük fel az ősforrást, *Szalárdy János* krónikáját: „Szoboszló városát is azért mind kastélyostul hamuvá tévén, ottan egész táborával Debrecenhez, az Tóóc vize mellé szállott vala, hogy ott táborát is, míg a hajdúságnak megrontása derekasan végbemenne, megnyugtatón. Az debreceni tanácshoz pedig fortélyt fogott vala, s azzal kezdé vádolni: Rákóczi fejedelem hadait ők fogadnák, városokban tartanák, táplálnák, pártjokat tartanák, magát is a pártos Rákóczi fejedelmet a törökök közül való minden hírekkel éltetnék, és így hatalmas császárnak a fényes portájának árulói volnának. Tőle azért nagy sok becstelenséggel és gyalázzal illetetnek vala. Kik noha előtte magokat eléggé hiteltre méltó okokkal mentettnék, de hogy csak azon igyekeznek a kegyetlen hatalmas ember, mentül nagyobb sarcon szabadulhatnának, minden mentségek csak haszontalan vala. Ki a bírónak tizenkét polgártársaival tizenhárom hegyes karókat faragtatott, s azokat akkori bíró, Dobozi István becsületes jámbor ember háza előtt feltámogattatott, őket arra kényszeríteti vala, ki-ki abban egyet maga hátán az ő sátorához kihurcolván, húzván-vonván örök emlékezetre, mind a tizenháromat azokba belévonatni és sátora előtt feltámogattatni akarná. Mellytül ha megmenekülni akarnának, rájuk százezer tallér készpénz-summát, néhány száz szekér kenyeret, lisztet, árpát, minden élést, sok számú vég posztókat kíván vala. A tanács és a város lakosi, egyéb benne nem lehetne, látván, végre nagy nehcezen nyolcvanezer tallérokban, néhány szekér posztóban, mindenféle nagy sok szekér élésekben neki megsarcolni kényszerítették vala, mellynek nagyobb részét, kinek-kinek értékét a lakosok közül hittel kikeresvén, mindjárt meg is fizetnie kellett vala, és ekképpen a tanácsnak szabadulást nyerne. Úgy, hogy mindenestül százezer talléroknál többre menne a keresztyén városbéliek sarcok.”⁷

Szalárdy azonban nem Debrecen-történetet írt, hanem siralmas magyar krónikát. A megsarcoltatás keserves mozzanatairól nem számolt, nem is számolhatott be részletesen. Ezt a munkát négy évvel később Debrecen akkori főbírája, az 1660-ban esett dolgokról a szemtanú hitellességével és aprólékosságával *Bartha Boldizsár* végezte el. Bartha Boldizsár krónikájából csak a végkifejlet azon részleteit idézzük, amelyekből leginkább kiviláglik a helyszín, a Tóóc-melléki halom fontossága. Bartha többek között ezt írja: „A török tábor annakokáért a Hortobágy mellől megindulván, száll Szoboszlóhoz a Kösély mellé szerdán, az 28. Ápr... Két napot Szejdi azon helyben Szoboszló alatt hevervén, az hada minden környékséget felpredált és hamuvá tett... Harmad napon ismét, úgy mint pénteken, megindul azon helyről minden hadaival, jön Debrecen alá die 30. Ápr. Innen belől bírák uraimék egynehányad magokkal a táborhelyre, a Pasahalomig eleiben mennek, ott a földre löstök arca borulván, tisztességet tésznek néki. Annakutána a táboron lévő urakat, pasákat külön-külön megkeresvén, ajándékozták. Itt benn pedig a várason elkészítve tartanak minden élést, úgy mint szekér kenyereket, egynehány szekér abrakot, szénát, fát, jeget, tyúkot, lúdat, tarhót és egyéb minden konyhájára kellő eledeleket (öreg marhán kívül, kikkel már bővölködtek) kiket mind estig hortanak nékik... A táborban megszállások után ismét másod nap, mikor azon rendelt gazdálkodást szorgalmatosan kiszolgáltatták volna: Szejdi pasa hivatja nagy-nagy hirtelenséggel szombaton reggel, die 1. May., a bírót egynehány magával, kik nagy engedelmisséggel készek a kimenetre, elrejtett titkos mérges fullánkját és gonosz szándékát a pasának senki eszébe sem vehette. Azonban a pasa hóhér szolgálai a várasban karókat faragtat, készítettek, kiket magok a hóhérok kivívén készen várják a megllett ok nélkül való sententiának kimondását. Megállattá azért a pasa a sátora előtt a bírákat, mint mézárszéken a bárányokat, fog reájok méltatlan fortélyokat, hogy hamisak voltak volna hódolásokban, hűségekben, minden dolgokban, kikért méltók volnának, hogy magok (tudni illik a bírák) felkaróztatnának, a váras népe elrabolitanék, jószága felpredáltatnák, a váras tüzzel megegettetnék. E sententia kimondás után azért készek a janicsárok és

⁷*Szalárdy János*: Siralmas magyar krónika. Bibliotheca Historica. Bp. 1980. 541–542. old.

hóhérok az executiora. Némely része fut nagy sebességgel a város felé, kik a város kerítésén kívül levő egy istállót mindjárt felgyújtanak, a többi a város kerítését körös környül állja, hogy sem kicsiny, sem nagy városbeliek közül el ne szaladhasson, nagy vigyázással őrzik. Akik pedig a pasa mellett megmaradtak, a bírákat kötözik, készítik a felkarózásra, némelyeket már vettek-teknek is, kinek-kinek vállán lévén a maga veszedelmére készítettett karó. E szoros ígnyben nem reménykedésre nyújt valami orvosságot a bírának, mondván: Im nem tekintem a ti hamisságokat, megkegyelmezek mind néktek, mind a városnak, adjatok harminc ezer tallért. Kire mondanak a tolmács által, nem adhatunk, nekünk nincsen. Mond a pasa a másodikban hatvanezer adjatok. Kire mondván a bírák, valahová teszen valamit cselekszik velünk az hatalmas pasa, de mi nem adhatunk. Mond harmadikban: Semmiképpen különben meg nem maradtok, hanem adjatok háromszázezer tallért, de ha nem, a megmondott veszedelem esik rajtatok. Ígírnék az értékek szerint valamit, de a kívánsághoz képest csak semmit. Előle a jancsárok mindjárt elragadták és őrizet alatt a városra béhozták. E szomorú dologba még a város semmit nem tud, bíró uram mindjárt tanácsot hívatta, hová tiszteletes debreceni prédikátorokat, Komáromi György és Batori Mihály uraimat felhívják, kikkel jelen voltak, Tornai István a Tiszán innen lévő csesziáknak akkori püspöke és Nógrádi Mátyás uraim... Más módot kellene szükségképpen keresni, mely ez volt, hogy a városban lévő minden ember, házigazda, lakó és jövevény megesküdjék hiti szerént adja elő minden pénzét, aranyát, eszűstít, valamivel bír s keze alatt legyen, mert mind abból is kétséges, hogy fele sem telhetik ki ez nagy sartznak.⁸

Bartha aztán a sarc behajtásának részleteiről ír nagy részletességgel, illetve arról, hogy a lakosság legnagyobb odaadó erőfeszítése ellenére sem sikerül a követelt sarcot összegyűjteni. Egymást érik a tanácskozások, a basához küldött könyörgő küldöttségek, mindhiába: a sarc nem gyűl, a basa nem enged, a behajtás ellenőrzésére beküldött jancsárok elkezdik a kegyetlenkedéseket, kínzásokat.

„Látván a törökök a pénznek szaporátlan gyűlését, azon napon kilenc öreg embereket hajtának a bulyok pasának (kik hóhéroknak mondatnak) a bíró uram házához, (mivel azok ott voltak szálláson) ott azon embereket, úgymint Tatár Demeter, Kormán György, Fodor Tamás, Szappanos Dávid, Péter Gáspár, Király János, Solyom István, Hentes István és Balyk Mihály uraimat, egy hosszú láncra torkuknál fogva összefűzik és magok őrizetek alá fogják.”⁹ A túszedéssel se tudtak eredményt elérni, azon egyszerű okból kifolyólag, hogy minden vagyonából kifosztották a lakosságot, nem volt már miből adni. De a bírák is „megkeményítették magokat” és elhatározták, hogy az összegyűlt pénzzel, drágaságokkal „életre vagy halálra kimenjenek, esedezenek azon, hogy elégednek meg azzal már akit adhattak volna, kinek száma már felment harmincezer tallérokra”, de kimenvén a halomhoz, mégcsak a basa elé se engedték őket. Vissza kellett jönniük, vállalniuk kellett a további megpróbáltatásokat. Nem is kellett sokáig várakozniuk, mert hamarosan befogták a város vezetőit és a Bulyok pasa szállására vitték őket, ahol is aztán: „vékonyserő gyeploket hoznak, kikkel kezeket bokában hátra kötözik, ketten-ketten szorongatván kezeket. Kik legkegyetlenebbül voltak megkötözve öten voltak. Első maga bíró uram, úgy mint Dobozi István uram, második Biczó István uram, harmadik Csóka Péter uram, negyedik Széles István uram, ötödik Szabó György uram. E kötözésben öt avagy hat óráig lévén, úgy megdagadoztak s annyira elsanyarodtak, hogy inkább kívánnak kezek által akárminémű halállal meghalni s ez elszenvedhetetlen sanyaruságnak véget vetni, de sem a kívánt halál nem adatik, sem a sanyaruság nem könnyebbítettik, sőt órául-órára nevededik, annyira, hogy a megaláltak a magok ordítások miatt, egyik a másik szavát is alig értik a házban.”¹⁰ Végül is – a szörnyű helyzet ellenére – mind a befogottak, mind pedig a „kint levők, nagy félelemben” felajánlván mindenüket, ami csak létezik, újabb alkudozásba kezdtek a törökkel. Az alkudozás vége az lett, hogy a kívánt roppant összeget végül is megígérték. Az ígéret megtétele után szabadon bocsátották a „se élő, se haló embereket” azzal, hogy az addig begyűlt summát másnap kiviszik a pasához és megegyeznek a hiányzó összeg megfizetésének idejében. „Pénteken, idest 7. Mai., az bírákat Szejdi pasa elciben bocsátván, ígírt kegyelmet, és szép szót adván nekik, imigy-amigy meg is ajándékoza, de kér táborra való élést, abrakot, lisztet és egyebet, kér tizenhat gyalog embereket, kik főlovait gyalog hordozták mind

⁸Bartha Boldisar: Rövid Chronica. Debreczen, 1666. Új kiadása: A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Forráskiadványai 11. Debrecen, 1984. 30–32. old.

⁹Uo. 33.

¹⁰Uo. 34.

Erdélyig, visszajövet is... Megindula annak utána Debrecen alól szombaton, die 8. Mai. Az Debrecen alati való megszállások után Szejdi táborostul tizenegyed nappal Pocsaj felé, kit el is ronta".¹¹ A meggyötört, a végpusztulástól megmenekedett város első kábulatából úgy-ahogy magához térvén nagy hálaadásokkal köszönte meg az Úrnak a szabadulást énekelve mind többen, minden háznál a zsoltárt: „Áldjad én lelkem az Urat, Hirdessed dicséretét! Az istennek adok hálát, Valamíg engem éltet. Én az Urnak éneklek Mindaddig, míglén élek.”¹² Pedig a veszedelmek közel sem múltak el és a „talpraállítás” se volt könnyű. A megrázkódtatás tétetté a megaláztatás, de egyben a megszabadulás helyét, a Tóció parti halmot a debreceniek számára örökké emlékezetes helynek, amit ettől az időtől kezdtek mindinkább Basahalma (néha, régiesebb formájában Pasahalma) néven emlegetni.¹³

A Basahalmához, a Szejdi járáshoz annyi felemelő felelősségtudat, közösségi érzést sugárzó, öntudatképző-fejlesztő mozzanat járul, hogy méltán alakulhatott ki róla az a vélemény, hogy csak az számíthat debreceninek, akinek a Basahalmán belül vágják el a köldökzsinórját, azaz, aki a *Városban* született, valahogy a Basahalom oltalmában, védelme alatt. Különben ez a közmondássá vált önmeghatározás akkor alakult ki, amikor a korábban minden tekintetben homogén Debrecenbe egyre többen költöztek be a közel- s távoli vidékről. Köztük sok idegen is, a XVIII–XIX. század fordulóján, illetve a múlt század derekán. Ekkor, ettől az időtől fogva kapott különös jelentőséget, hogy ki született a Basahalmon belül, vagy ki nem.¹⁴ A Debrecenbe beköltöző magyarokat és nem magyarokat azért is fogadta tartózkodással a Basahalma árnyékában a „communitas”, mert azok nem vettek részt, nem is vehettek részt a város megmentésében, akár éppen a Szejdi járáskor sem. Vagy – sajnos – Debrecen történetében adott számos más veszedelmekkor.

Az irodalom ismerte fel először és terjesztette a Basahalom áldozat- és sorsvállaló jelképiségét. Nem mindig pozitív vonásait hangsúlyozták, mint például *Ady* se, amikor *A Délibáb üzenete* című versében azt mondja:

„Basahalmától ős Péterfiáig
Ajer pezseg. Úgy hívják: Gondolat.
Fütyül az a kerek, tatár fejekre:
Civis-urak, haboznak még sokat?”

Ady után *Móricz Zsigmond*ban élt még legjobban a Basahalom jelképisége. De gondoljunk csak *Szabó Magda* hatalmas, ezt a kérdéskört színre vivő *Kiáltás város* drámájára. *Szabó Magda* drámája különben azt is igazolja, hogy a Basahalom jelképisége ma is, napjainkban is eleven valóság. Már-már elérték a folyamatosan növekvő város házai, de azért most is ott örködik Debrecen békéje, háborítatlansága felett.

Dankó Imre

¹¹Uo. 35.

¹²Saját gyűjtéséből, 1988-ban. Adatközlőm szerint a 146. zsoltár ötödik versét („Akik méltatlan szenvednek, Megmenti a jó Isten, A nyomorult éhezőknek Ő ad eledelt bőven, A foglyokat kihozza, Rabságból kioldozza”) is énekeltek volna, mint ahogy a debreceniek – az adatközlő szerint – a későbbi veszedelmek idején, még az első világháború szorongatásai közt is énekeltek.

¹³Vö.: *Kiss Lajos*: Földrajzi nevek etimológiai szótára. I. köt. A–K. Bp. 1988. 173. old.

¹⁴*Balogh István*: A civisek világa. Bp. 1973. 148–149. „A lakosság száma 1857–1880 között csupán 14%-kal nőtt, a bevándorlók száma, 1857-hez viszonyítva, 1880-ra majdnem megháromszorozódott. Ebben az évben (1880) majdnem minden ötödik lakos Basahalmán kívül látta meg a napvilágot.”

Sáros vármegye jobbágynépe

Tokaj-Hegyalján Mária Terézia korában

Tanulmányomban a Mária Terézia korabeli szlovák nyelvű paraszti bevallások¹ adatai alapján a Tokaj-Hegyalján tetten érhető magyar–szlovák és magyar–ruszin nyelvi érintkezés hátterét kívánom megvilágítani. Nem a nagy történelmi eseményekről írok, hanem a hétköznapiokról.

Az oszmán-török hódítás következtében Magyarországon kiesett a szőlőtermelésből a szerémségi borvidék, így a XVI. század végére Tokaj-Hegyalja lett a magyar szőlőtermelés legfontosabb tájegysége. A szőlőmunkát bérért végző munkások mellett számolni kell az itt robotmunkát végző idénymunkásokkal is. A kérdés interetnikus vonatkozásai azért izgalmasak, mert a viszonylag kis területű, magyar népességű Tokaj-Hegyalja mintegy három évszázadon át valóságos kohója volt a különböző népi kultúrák és nyelvek kölcsönös egymásra hatásának. Ismételjünk meg néhány konkrét adatot.

1772-ben Zemplén vármegye 80–85 szlovák és ruszin községből végeztek bér- és robotmunkát Tokaj-Hegyalján, továbbá mintegy 20 község lakói fuvaroztak bort innen Lengyelországba.² A hegyaljai Sátoraljaújhely piacait, vásárait 28 szlovák, illetve ruszin község lakói látogatták. *Abaúj vármegyének* 30 szlovák községből végeztek bérért szőlőmunkát Tokaj-Hegyalján, s mintegy 20 községből jártak vásárra e régióba.³ *Szepes vármegye* 11 szlovák, ruszin községében említették meg, hogy lakói hegyaljai bor fuvarozásával pénzt kereshetnek. Mária Terézia korában több mint 20 szepességi faluból jártak Hegyaljára úrdolgában (robotban) szüretelni, bort szállítani.⁴ Az *Abaúj, Szepes, Sáros és Zemplén megyei szlovák jobbágyok tömeges tokaj-hegyaljai munkavállalásával* is magyarázom, hogy a kelet-szlovák nyelvjárásokban lényegesen több hungarizmus van, mint a közép- és nyugatszlovák dialektusokban. Egyértelműen a Tokaj-Hegyalján végzett szőlőmunkával magyarázható, hogy a kelet-szlovák nyelvjárások szőlőművelésre és borgazdálkodásra vonatkozó szókincsrétege eltér a többi szlovák nyelvjárásától. A Tokaj-Hegyalján tömeges bér- vagy robotmunkát végző ruszin, szlovák parasztok nyelvéből ruszin és szlovák szavak kerültek az itt élő magyar lakosság nyelvébe (pl. pomosznyik).⁵

A szlovák nyelvű paraszti bevallások tehát valós képet nyújtanak a szlovák–magyar és ruszin–magyar nyelvi érintkezés természetes közegeiről. A két vármegye szlovák és ruszin népessége összekötő szerepet töltött be a magyar és a lengyel népi művelődés között. Az úrbérrendezés előkészítése során 1767–1774-ben tett paraszti bevallások szemléletesen tanúskodnak arról, hogy a szepességi falvaknak és városoknak intenzív és változatos népi, gazdasági, kereskedelmi s egyszersmind nyelvi kapcsolatai voltak Lengyelországgal. Így minden tizedik szepességi szlovák nyelvű fassióban szó esik arról, hogy az illető község vagy mezőváros lakóinak haszna van a lengyel területekkel folytatott kereskedelemből. Számos szepességi település jobbágypai vízi járműveken a Poprád és Dunajec vizén – tutajjal, talpas hajóval – szállították a gazdag szepességi manufaktúrák termékeit, részárut, vasszűzőket stb. Lengyelországba. A manufaktúra termékein kívül dohányt, posztót, pálinkát,

¹Az úrbérrendezés szlovák vonatkozásairól ld. *Rebro Karol*: Urbárska regulácia Márie Terézie a poddanské úpravy Jozefa II. Bratislava, 1959. – *Udvari István*: A Mária Terézia-téle úrbérrendezés szlovák nyelvű dokumentumai (Slovenské dokumenty urbárskej regulácie Márie Terézie). Vasvári Pál Társaság Füzetei 4. Nyíregyháza, 1991.

²*Udvari István*: Adatok Hegyalja és a zempléni szlovák, valamint ruszin falvak kapcsolatainak történetéhez. In. *Bencsik János–Viga Gyula* (szerk.). A hegyaljai mezővárosok történeti néprajza. I. Miskolc, 1988. 48–60. old.

³*Udvari István*: *Abaúj, valamint Torna vármegyék jobbágynépe Tokaj-Hegyalján XVIII. század második felében*. In. *Bencsik János–Szakál Jenőné*: Tanulmányok Tokaj-Hegyalja múltjából. II. 38–46. old.

⁴*Udvari István*: Szepességi falvak kapcsolata Tokaj-Hegyaljával a XVIII. század végén. In. *Bencsik János–Szappanos Erzsébet* (szerk.): Tokaj és Hegyalja. T. Miskolc, 1989. 102–114. old.

⁵Ld. a pomosznyik szót. *Kniezsa István*: A magyar nyelv szláv jövevényszavai. I. Budapest, 1955. 434. old.

csigát, szarvasmarhát és főleg hegyaljai bort, valamint gabonaneműt vittek lengyelországi eladásra. Zemplén vármegyében ugyanekkor több mint 20 község lakói vallották, hogy hegyaljai bor, dohány, napraforgó és más kereskedelmi portékák Lengyelországba történő fuvarozásával pénzt kereshetnek. Az említett vármegyék Mária Terézia korabeli paraszti bevallásainak valóságtartalma tett kíváncsivá más szlovákok és ruszinok által is lakott megyék, így Sáros vármegye hegyaljai és lengyelországi kapcsolatai iránt.

Ezúttal Sáros vármegyéről lévén szó, ismerkedjünk meg néhány jellemzőjével. A vármegye területe 3652 km². A II. József-kori népesség-összeíró biztosok Sáros vármegyében 375 településen, 18 094 házban, 23 044 családban 130 714 lelket írtak össze. A népsűrűség ekkor 35,7 fő/km². A lakosságnak több mint a fele 200–500 főt magában foglaló településeken élt.⁶ Az 1773-ban összeállított magyarországi helységnévtár, a Lexicon locorum szerint a megyében 369 település volt: 360 község, 9 mezőváros. Sáros vármegye területébe, mint önálló törvényhatóság három szabad királyi város ékelődött be: Kisszében, Bártfa, Eperjes. Ezek adatai:

	Lakosok száma	Házak száma	Családok száma
	fő	db	db
Kisszében	2 172	373	493
Bártfa	3 753	816	612
Eperjes	5 734	759	1 141

Mindhárom királyi város jelentős szerepet töltött be a megye jobbágynépességének mindennapi gazdasági életében.

A Sáros vármegyei római katolikus parochiák száma: 51, görög katolikus parochiák száma: 80, evangélikus parochiák száma: 9. A szlovák nyelv a megye 233 településén volt uralkodó, a ruszin nyelv 154 községben dominált, a magyar és német nyelv pedig 1–1 településen.⁷

Az úrbérrendezés 371 településen történt meg, a paraszti bevallások pedig mintegy 350 községből⁸ maradtak meg. Mindegyik község bevallásainak lejegyzése csehizált szlovák nyelven, illetve keletiszlovák nyelvjárásban készült. Bár a Lexicon locorum 154 községet tüntet fel, ahol a ruszin (rutén) nyelv a község domináns vagy egyik domináns nyelve, a bevallások írásos rögzítése egyetlen helyen sem történt ruszinul. Ennek egyik oka az lehetett, hogy az összeíró biztosok nem tettek különbséget az anyanyelv és megértett nyelv között.

Sáros vármegyében 1772-ben csaknem 30 község lakosai vallották, hogy Lengyelország közelsége valamilyen módon hasznukra van. Lengyelországban fát (*Alsópolyánka*), vásznat (*Ondavka*) vásárolhattak, oda különböző árukat fuvarozhattak (*Biharó*, *Cigelka*, *Polom stb.*⁹.) Mindennapos kapcsolatai voltak Galiciával a Poprád mentén fekvő falvak jobbágyné-

⁶Vö. *Danyi D.–Dávid Z.*: Az első magyarországi népszámlálás (1784–1787). Bp. 1960. 50–57. old.

⁷Vö. *Lexicon universorum Regni Hungariae locorum populosorum... anno Domini 1773.* Budapest, 1920. 312–313. old. – *Petrov Aleksej*: Predely ugoruskoj reči v 1773 g. po official'nyim dannym. Izsledovanie i karty. Materialy z Ugorskoj Rusi. VI. Sank-Peterburg, 1911. 234–237. old.

⁸Sáros vármegye Levéltára Eperjesen kutatható, itt 341 község fassioja őrződött meg. Vö. *Benkovská Melania* (red.): *Krajský súd v Prešove. Urbárske, komasačné pisomnosti. Statný Archív v Košiciach, pobočka Prešov.* Prešov, 1962. A Magyar Országos Levéltárban mindössze 32 Sáros vármegyei paraszti bevallás kutatható, ezeknek viszont csak egy része tanulmányozható korabeli másolatban Eperjesen.

⁹A forrásainkban szereplő magyar helynevek mai szlovák megfelelőit ld. *Majtán Milan*: *Názvy obcí na Slovensku za ostatných dvesto rokov.* Bratislava, 1972. – *Sebők László*: *Határokön túli magyar helységnévtár.* Budapest, 1990.

pének, akik rendszeresen eljártak a közeli *Muszina* városka hetivásárára. *Lagnó*, *Obrucsnó* és *Sztarina* népe csak *Muszínát* jelölte meg piacozóhelyként. A Poprád völgyében haladva rossz, hegyes úton, télen a jégen sima, egyenes úton mentek Muszínába (*Orlyó*). *Obrucsnó* és *Oroszvolya* népe arról is tudott, hogy ez a lengyelországi városka (Kelet-Galíciával együtt) a magyar korona jogán került a birodalomhoz. *Lipnik*, *Matiszova*, *Ujak* lakosai sőt szállítottak a lengyelországi Új-Szandecbe. Ezen kívül mintegy tíz községben szóltak arról, hogy a Poprád folyó közelsége előnyükre van azért, hogy a folyóhoz termékeket fuvaroznak, vagy a folyón Lengyelországba árut úsztatnak (vö.: *Lyubotin*, *Polom*, *Tarca* stb.) bevallásaival. E községek egy-egy lakója a Dunajecen és a Visztulán tutajozva, hajózva bizonyára Varsóba, Danzigba a Balti tengerig is eljutott. *Lyubotin* helységben „a Poprádhoz egylovésnyi távolságra” kereskedelmi lerakat, raktár volt, ami szintén pénzkereseti lehetőséget nyújtott az itt élőknek. A Sáros megyei ruszin és szlovák falvak aktív részt vállaltak a Felvidék és az Alföld mikrorégiói történetileg szükségszerűleg kialakult táji munkamegosztásában is.¹⁰ Az Alföldre fa- és fémárakat, építőanyagot, olykor kész épületeket fuvaroztak vagy úsztattak le. A Szepességbe, Bártfára gabonát, bort, dohányt, gyümölcsöt szállítottak, Tokajban sőt vásároltak, hogy azt a Szepességben és Sárosban árusítsák.

A XVIII. század folyamán az államhatárok még nem akadályozták az egymásra utalt területek évszázadokon át jól funkcionáló munkaerő- és termékcseréjét. Sáros vármegye ruszin és szlovák népe is intenzív, senki által nem gátolt vagy akadályozott kapcsolatokat tarthatott fenn a szomszédos Galíciával. A Magyarország és Lengyelország közötti árucseré-forgalom technikai lebonyolításában Szepes vármegye mellett Sáros vármegye jobbágynépének is észrevehető szerepe és jelentősége volt, erről falvakra lebontott pontos képet kaphatunk forrásainkból.¹¹

A paraszti bevallások egyértelműen arról árulkodnak, hogy Sáros vármegye lakóinak pénzkereseti lehetőségeit nagymértékben befolyásolták a természeti körülmények, szekerezési, áruszállítási lehetőségek, az útviszonyok. A portio megfizetéséhez szükséges pénzt többek között hegyaljai bor fuvarozásával kereste meg: *Klembérg*, *Kovacsány*, *Kurova*, *Lubóc*, *Szedlice*, *Sapince*, *Szentistván* stb. községek több lakosa. Alföldről felhozott gabonával mintegy harminc település jobbágyai és zsellérei kereskedtek, így pl.: *Hajcsárlyucska*, *Kijo*, *Lyubotin*, *Ruzsa*, *Szedlice* lakói.

Hegyalja erős vonzásáról tanúskodik, hogy Sáros vármegye községeinek úrbéresei is felkeresték az ottani szőlőhegyeket. Erről a Bártfához egy mérföldre fekvő *Kurimka* és *Kövecsnány* bevallása szól részletesebben. *Kurimka*: „Semmilyen mindennapi pénzkeresetünk sincs, keresetünk csak jószág eladásából van, továbbá gabonával kereskedünk, ezen kívül Hegyaljára járunk kapálni, kaszálni, aratni. A Kassához egy óra járóföldre lévő *Kavacsány* lakói így vallottak: Pénzkeresetünk abból van, hogy Kassa és Eperjes szabad királyi városok kereskedőinek árut szállítunk, s fuvarozunk a vásárokra, továbbá hegyaljai bor fuvarozásával. Fát adunk el, s az említett városok határaiban igás és gyalogos munkákra szegődünk, úgy szántunk, vetünk, szénát gyűjtünk és kaszálunk ott. Eljárunk a Hegyaljára, ahol mindig munkát találunk. Egyesek mészégetéssel és eladásával, valamint fűdesuri szén fuvarozásával keresnek pénzt. A Bártfához két és fél mérföldre fekvő *Hrabovcsik* község úrbéresei a portio megfizetéséhez szükséges pénzt gabonácska és jószág eladásával teremtik elő, s szőlőmunkára eljárnak Hegyaljára.”

Hegyalján végzett szőlőmunkáról szólnak még *Kozsubóc*, *Nagyladna*, *Szuhadolina* úrbéresei.

A Sáros vármegyei szlovák és ruszin jobbágyok azonban nemcsak szőlőmunkák végzése okán fordultak meg Tokaj-Hegyalján. Másfél tucatnyi község lakói vallották, hogy Tokajból sőt fuvaroznak Sóvárra, onnan pedig egybeütt fekvő sórártárakba: *Bártfára*, *Lyubotinra*, *Tarcára*, *Palocsára*, *Kassára*, *Kézsmárkára*, *Szepesőfaluba*, *Lublóra*, s talán leggyakrabban a szintén szepességi *Smizsanba*, ritkábban Lengyelországba, *Ószandecbe*, és *Stare Miasto*

¹⁰E kérdésről ld. *Viga Gyula* szintézisét: Árucseré és migráció Észak-Magyarországon. Debrecen–Miskolc, 1990.

¹¹Részletesebben ld.: Mária Terézia-korabeli Sáros vármegyei szlovák nyelvű paraszti bevallások lengyel vonatkozásairól. Herman Ottó Múzeum Közleményei tomsz. 27. Miskolc 1991. 21–26. old.

városába¹². Feltételezhető azonban, hogy a jelzettel több községből jelentek meg rendszeresen Tokajban sószállító fuvarosok. Jelentős számú fassióban ugyanis csak azt találjuk, mint a következő bevallásokban: *Boroszló*: Pénzkeresetre sószállítással teszünk szert, továbbá a sófőzés körüli egyéb ígás és gyalogos munkákkal. Tapolybisztra: pénzkeresetük egyeseknek fuvarozással, másoknak sószállítással van. *Gyűlvisz*: A sófőzés körüli munkákkal minden nap pénzt kereshet az, akinek ideje van, akár fogattal, akár gyalog. *Alsósebes*: Közel vagyunk Eperjes városához, ahol mindent eladhatunk, jó úton menve oda. Pénzt keresünk sószállítással. Mivel közel lakunk Eperjeshez, ígás és gyalogos munkával pénzt keresünk annak határában. Egyesek közülünk nyáron lovakkal, szarvasmarhákkal, télen pedig disznókkal kereskedünk. *Pétervágás*: a sószállításon kívül más pénzkereseti lehetőségünk nincs. *Felsőmérk*: pénzt keresünk sófuvarozással, továbbá a sófőzéshez szükséges kézi és fogatos munkákkal. Figyelembe véve tehát a sószállításról pontos lokalizációt nem adó fassiókat is, a Tokajból só fuvarozó Sáros vármegyei szlovák és ruszin községek számát 30–35-re teszem. Olyan jelentős ez a szám, hogy akaratlanul is azt sugallja, hogy a magyar–szlovák, s a magyar–ruszin népi kapcsolatok kutatásában, az interetnikus jelenségek interpretálásában a Tokajból történő sófuvarozásnak nagyobb jelentőséget kell adni, mint eddig kapott, hiszen Tokajban már a XVI. században is volt sóház.¹³ A felső-magyarországi vármegyék közül eddigi ismereteim szerint Gömör és Sáros lakói keresték fel rendszeresen Tokajt. [Zemplén vármegye sószállító fuvarosai Nagytárkányból fuvaroztak kősót Sóvárra, s onnan főzött (párolt) sót Nagymihályba, Töketeresre, Homonnára, Sztropkóra.¹⁴]

Gömör vármegye mintegy 30 településének úrbéresei nemcsak a kincstár megyékre kiosztott sószállító lehetőségeiből és kötelezettségeiből vették ki részüket, hanem maguk hasznára is sőt vásárolták, s azzal kereskedtek.¹⁵

E rövid kitérő után kanyarodjunk vissza Sáros vármegye jobbágynépének vallomásaihoz. Eltérően több más felső-magyarországi vármegye, de hasonlóan Zemplén vármegye szlovák bevallásaihoz, a Sáros megyei települések lakói rendre sóztak, fuvaroznak-e sőt vagy nem. *Som* lakói így vallottak: Sóváról Palocsára sót szállíthatnánk, ha akarnánk, de mivel könnyebben pénzt kereshetünk azzal, hogy Kisztebenbe fát fuvarozunk, ezért sőt szállítani nem járunk. *Zavadka*: sőt szállíthatnánk, igaz nagy nehézségek mellett, Sóváról Tarcára és Bártfára, de ahogy elődeink nem szállítottak, úgy nem szállítunk mi sem. *Felsőtvároszca*: a sóraktárak távolsága miatt azokból hasznunk nincs. *Zboró*: mezővárosunkhoz közel van a bártfai sóraktár, de Bártfa falvai nem engedik meg (!), hogy oda sőt szállítsunk. Akinek marhája van, itt helyben szántással pénzt kereshet vagy fuvarozással, a csizmadiak pedig Gaboltán, Nagysárosban vagy Kurimán eladhatják a csizmaikat. Egyesek vászonnal kereskednek közülünk.

Sóbánya és Sóvár mintegy húsz környező település jobbágynépét vonzotta, akik ott eladhatták felesleges termékeiket, favágással, szénégetéssel, sószállító hordó abroncsának vágásával stb. pénzt kereshettek.

Hárság: Mindennapos pénzkeresetünk van a szomszédos Sóbányán, ahol ígás és gyalogszeres munkát végezhetünk pénzért. *Abrányfalva*: Sófőzéssel – illetve az a körüli kézi és fogatos munkákkal keresünk pénzt. *Vörös-vágás*: Pénzt kereshetünk sószállítással, olfa vágásával,

¹²A szandeci és nowytargi vajdaságok sóellátását is Magyarországról oldották meg, 1770-től, addig a lengyel sóbányákból szerezték be sószükségletüket, s 1770-től el voltak vágva e forrásoktól, a hatóságok kötelezték e területeket, hogy magyar sóházakból lássák el magukat sóval. Sary Szeben sóraktárt állítottak fel, de ott csak magyarországi sőt volt szabad árusítani. Részletesebben ld. *Divékly Adorján*: A Lengyelországnak elzáróított XVI. szepesi város visszacsatolása 1770-ben. Bp. 1929. 53. old.

¹³Vö. *Viga Gyula* id. mű 63. old.

¹⁴A Zemplén vármegyei fassiók adatai összhangban vannak a sószállító utak 1772-ből közölt térképével. Vö. *Papp-Váry Árpád-Hrenko Pál*: Magyarország régi térképeken. Budapest, 1991. 125. old. – Vö. Takács Péter–Udvari István: Szlovák nyelvű paraszti vallomások Mária Terézia korából (Adalékok zempléni ruszin és szlovák községek történetéhez) Vasvári Pál Társaság Füzetek 7. Nyíregyháza, 1992. 23–24. old.

¹⁵Vö. *Takács Péter–Udvari István*: Adalékok Gömör megye lakóinak vásározási szokásaihoz és a gömöri vásárok 18. század végi történetéhez. Herman Ottó Múzeum Évkönyve. XXVIII. Miskolc 1991.

őlfá szállításával a sófőzészhez, az Alföldre is járunk, ahol nyomtatunk, csépelünk. A szegényebbek csigát gyűtenek a hegyekben és opálköveket. *Erdőske*: Mindennap pénzt kereshetünk a sófőzészhez szükséges favágással, őlfá fuvarozásával, szénégetéssel és egyéb hasonló foglalatokodásokkal. Ugyanigy vallottak *Kellemes*, *Kecerlipóc*, *Kecerkosztolány*, *Kakasfalva*, *Kecerpeklín*, és *Tuchrina* lakói is. A sófőzésznel előnyben részesítették a kamara jobbágyait. A Sóvárból elszállított főzött só egy részét, s talán jelentősebbik részét nem helyben (Sóbányán) bányászták, hanem az máramarosi eredetű volt. Nagytárkányból és Tokajból szállították fel a kősöt zempleni és sárosi jobbágyok. Elképzelni is nehéz, hogy a sok ezer mázsa kőső vízi és szárazföldi szállítása mennyi munkát, mennyi fuvart igényelt, milyen számottevő vállalkozó szellemű embert indított útra évről évre.

Tokajból Sóvárra, onnan Kassára fuvaroztak söt *Berető*, *Böky*, *Licsén*, *Senyig* stb. községek úrbérései. *Böky*: Pénzkeresetünk ebből van: söt szállítunk Sóvárról Kassára vagy Tokajból Sóvárra. Kassáról visszaútban olykor gabonát viszünk Sóvárra, amit a sóvári lakosok megélhetésükre vásárolnak. Azzal is pénzt keresünk, hogy Eperjesről Kassára fuvart állalunk. *Berető*, *Senyig*: Söt szállítunk Sóvárról Kassára, vagy Tokajból Sóvárra, Kassára is, Eperjesre is jó út vezet tőlünk. Amikor a kassai sószállításból visszafelé jövünk, előfordul, hogy akkor is fuvarozni tudunk. *Licsén*: Sóvárról Kassára, Tokajból Sóvárra söt szállítunk. Azzal is keresünk, hogy amikor a gabonának alacsony az ára, Kassán felvásároljuk és Eperjesen aztán eladjuk. A földesúr engedélyével meszet égetünk, amit Eperjesen és Kassán adunk el. *Szokolya*: Pénzkeresetünk van azzal, hogy Tokajból kamarai söt szállítunk Sóvárra, onnan pedig Kassára. Kassára fát adunk el. Egyesek kassai kereskedőket szoktak vásárra pénzért elvinni. Kassa határában gyalogmunkával, úgy mint kaszálassal, aratással, szénagyűjtéssel is pénzt kereshetünk. Határunkban mészkő van, ebből meszet égetünk az uraságnak pénzért. A földesúrnak pénzért szenet szállítunk. A Hernádban és egyéb folyókban, patakokban, árkokban pisztrángot fogunk. Vásznon házi szövéséből szintén keresetünk van.

Tokajból Sóvárra, onnan a Szepes vármegyei Smizsánba rendszeresen fuvaroztak söt az alábbi községek: *Bajor*, *Izsép*, *Lubóc*, *Nagyladna*, *Oroszpeklín*, *Szedlice*, *Szuhadolina*, *Tehány* stb. Idézzünk e falvak vallomásából is: *Bajor*: Pénzkeresetünk abból van, hogy a kamarának söt szállítunk Tokajból Sóvárra, onnan pedig Smizsánba. Favágással, korábban fa eladásával is, most pedig földesúri érc fuvarozásával is pénzt kereshetünk. *Izsép*: Söt szállítunk időnként Tokajból Sóvárra, Sóvárról pedig Smizsánba. Valamennyi pénzt kereshetünk urasági szén fuvarozásával, napszámban történő favágással, időnként Gölnicbányáról I huttára ércet fuvarozunk. Azelőtt fát adtunk el Eperjesen. A határunkbéli, edények készítésére való agyagból fazekakat és más edényeket készítünk és eladunk. *Nagyladna*: A két mérföldre fekvő Sóváron sóraktár van, ide Tokajból söt fuvarozunk. Eperjesre fát hordtunk illetve hordunk, s pénzért eladjuk. Mődunk van tutajokat összeűtni, s ezeket a folyással Kassára leúsztatni. Acsmunkát végzünk, amihez ugyanis értünk, a házakat vagy más épületeket erdeinkben elkészítjük és készen a Hernádon a folyással leúsztatjuk. Egyesek közülünk a Hernádon történő halászással keresik pénzüket, amihez jó felszerelésük, szerszámuk van. Az uraságnak napszámban fát vágunk a szénégetéshez. Meszet ugyan nem égetünk, de előfordul, hogy a környékbeli falvak mészégetőinek fuvarozunk. Len- és kendervásznon eladásával keresetünk van. Mődunk van keresetre aratás idején az Alföldön is. *Lubóc*: Sóvárról Smizsánba valamint Tokajból Sóvárra söt fuvarozunk. Egyesek, szokás szerint, az alsóbb részéről gabonát hordanak fel a felső részekre. Időnként bort fuvarozunk a Hegyaljáról pénzért. Olyanok is vannak közöttük, akik aratás idején az Alföldre szoktak járni, s ily módon keresetre tesznek szert. Időnként fát és házi vasznat adunk el. *Szedlice*: Sóvárról söt fuvarozunk a kamara smizsáni raktárába. Időnként Tokajból is söt szállítunk Sóvárra. Szokás szerint, a Hegyaljáról bort fuvarozunk jó pénzért. A környékbeli fabrikákban pénzt kereshetünk. Az alsóbb részektől felhozott gabonával kereskedünk. Aratás idején a környéken keresethez jutunk. A falunk határában levő kőből meszet égetünk, amit eladunk. Fát adunk el. Marhával kereskedünk.

Szuhadolina: Sóvárról Smizsánba és Tokajból Sóvárra söt szállítunk. Egyesek közülünk, szokás szerint aratás idején az alföldi részekre járnak. Fő pénzkeresetünk vásznon eladásából van. *Tehány*: Kassa városa nagyon közel, csak fél órára fekszik tőlünk, ahol minden felesleges termékünket hasznosan eladhatjuk. Pénzkeresetünk sok és jó van: kamarai só szállításával Tokajból Sóvárra, szántással, vetéssel, aratással, szénakaszással és -gyűjtéssel Kassa város határában, mivel az közel van, továbbá mindenféle gabonaneművel való kereskedéssel, a határunkban található fazekak, edények készítésére való agyag fazekasoknak történő eladásával, a kassai szőlőkben végzett szőlőmunkával.

Végezetül, a tágabb kitekintés végett néhány konkrét adattal szeretnék szolgálni. A Magyar Királyság és Erdély területén lévő 77 sóházban 1772-ben 827 000 bécsi mázsza (= 56 kg) sót forgalmaztak. Tokajban pedig 45 000 bécsi mázsát. Tehát a magyarországi sóforgalmazás több mint huszadrésze (5,44%) Tokajon keresztül történt. A tokaji só mázsánkénti ára ekkor 3 forint 10 krajcár volt. A tokaji sóházban ekkor 2 sótiszt és 8 sószolga működött, ők irányították a só bevételezését, raktározását, elszállítását stb.

Tokajból az alábbi sóházakba szállítottak közvetlenül kősót.

Sóház	Sóhivatal- nokok	Sószol- gák	Forgalmazott sómennyiség	A só bécsi mázsánkénti ára	
	száma		bécsi mázsza	Ft	krajcár
Besztercebánya	2	–	7 000	3	50
Eger	2	1	9 000	3	33
Kassa	1	3	9 000	3	36
Rózsahegy	2	3	9 000	2	90
Sóvár	4	25	14 000	3	18

Sóvárott 71 467 bécsi mázsza sót főztek, illetve párologtattak 1772-ben. Ugyanekkor Nagytárkányból 8000 mázsza sót szállítottak ide fel, s látuk, ide szekereztek fel a Tiszán Tokajba leúsztatott só jelentősebbik részét is. Sóváron keresztül történt tehát a magyarországi sóforgalmazás mintegy 15%-a. Sóvárott ekkor a kősó mázsánkénti ára: 3 Ft 18 krajcár, a főzött sóé pedig 2 Ft 57 krajcár rügött. A sóforgalmazás legjelentősebb magyarországi központjában¹⁶ 4 sótiszt, 25 sószolga működött, akik irányították a sóbányászatot, sófőzést, forgalmazást, felügyelték a napszámosokat, favágókat, fuvarosokat, bognárokat stb. Ebben az időben Sóvárott kősót már nem bányásztak. 1752-ben sós víz öntötte el az itteni négy sóbányát. Ezután a 88–165 méter mély bányákból ökörbőr tömlőkben emelték ki a 25–27% sót tartalmazó sós vizet.¹⁷

Sóváról az alábbi sóházakba szállítottak 1772-ben közvetlenül kő- vagy főzött sót.

Sóház	Sóhivatal- nokok	Sószol- gák	Forgalmazott sómennyiség	A só bécsi má- zsánkénti ára	
	száma		bécsi mázsza	Ft	krajcár
Bártfa	1	6	6 000	2	50
Késmárk	2	4	8 000	2	33
Smizsan	2	5	11 000	3	25
Kassa	1	3	9 000	3	36
Homonna	1	12	4 000	2	53
Nagymihály	1	1	4 000	2	53
Töketerebes	1	1	4 000	2	53
Palocsa	1	2	4 000	2	50
Sztropkó	1	3	4 000	2	50

Tokaj-Hegyaljának, a szőlőmunkának s az itteni sóforgalmazásnak észrevehető integráló ereje volt a Felső-Tisza-vidék különböző népei, magyarok, szlovákok, ruszinok életében.

Udvari István

¹⁶A magyarországi sóházak 1772-es adatait ld. *Országos Széchényi Könyvtár. Térképtár* T. M. 5044.

¹⁷Ennek módjáról ld. *Fényes Elek: Magyarország geographiai szótára*. II. Pest. 1851. 41–42. old.

Régi lakodalmi népszokások Szürtén

(Kárpátalja, ungvári járás)

1. Udvarlás, párválasztás

A falusi fiatalok találkozásának legfőbb alkalma a táncmulatság, a bál volt. A 15–16 éves lánynak és a 19–20 éves legénynek már volt „szeretője”: Szürte község fiataljainak párválasztása és házasodása nem volt endogám, bár csak a legközelebbi falvakkal (Téglás, Rát, Palágykomoróc) alakult ki kölcsönös kapcsolat. Szülőfalujától az került távol, aki a környéken nem kelt el.

„A falusi ismerte egymást. Majoros nagyapa úgy mondta, hogy „szemembe esett”.

De korántsem volt ez ennyire egyszerű. Ritkán kötöttek házasságot szerelemből. A szülőknek teljhatalmuk volt abban a kérdésben, hogy ki legyen gyermekük élete párja. Eléggé gyakori volt a gyermekkori odaigérés. Ha a rokonságon belül korban egymáshoz illő gyerekek születtek, a két család megállapodott a házasságban. Unokatestvéreket kényszerítettek gyakran erre, csak hogy együtt maradjon a vagyon.

„Amikor a ján firhezmenendő vót, oszt nem akadt senkije, akkor néztek ismerősön keresztül vőlegint” – határozzák meg tömören a kommandálás tényét.

A fiatalokat a rokonok vagy a jóbarátok kommandálták, ilyenkor az esetek többségében érdekházasságok jöttek létre. Nagyobb társasági összejövetel alkalmával (pl. lakodalomban) találkoztak vagy ismerkedtek meg az érdekelt családok, jó alkalom volt, hogy informálódjanak a kiszemelt leány, vagy legény felől. Szinte törvényszerű volt, hogy az került messzebbre falujától, akit kommandáltak.

„Amikor vitték a fiút jánnizőbe, akkor látta először, mert távolra mentek írte.”

Hogy biztosabbá tegyék a házasságkötést, a szülők *„a jánnak ígértek, de nemigen adták meg.”*

„Mennyi pénzt, földet adnak vele? A vőlegin is megkérdezte, de rokona, vagy szülei mentek inkább kírni.”

Az akkori viszonyokat jól példázza, egy 1932-ben megtörtént eset. Egy téglási család nyolc leányából a negyediknek kérése jött Leleszről. Az eladósodott vőlegény vagyona árverezés előtt állt, ezért hozományt akart szerezni, hogy menthesse ami még menthető. A lánnyal – csakhogy elvegyék – 10 ezer koronát ígértek, s férjhez is adták Leleszre. A hetek múltak, a férj vagyonát lefoglalták, Téglásról pedig nem adtak semmit. A fiatalember öngyilkos lett, a gyermeket váró asszonyka meg hazajött a szüleihez. Kisfia azonban meghalt, s a 24 éves Julissal „földet ígérnek” hogy megint férjhez adhassák. A szürti M. Pistát kommandálták, akinek viszont egy gyönyörű szolgálólány volt a szeretője. Az ellenszegülő legényt otthonról kidobták, megfenyegették, hogy egy garast sem kap, egy szál ruhában mehet világra, ha nem hajlandó elvenni Julist. A döntés kényszerét, s az ilyen helyzetekre oly jellemző bizonytalanságot példázza a népdal:

*„Szombat este, hogyha megy a legény a kislányhoz
Azt kérdi az anyja, elveszed-e a lányomat?
Nem tudom én, néném azt, csak a Jóisten tudja,
Mert az árva szívem vágy még a régihez vissza”.*

A történet vége, hogy Pista végül is beadta a derekát, s az ígért földből is kapott valamicskét, de egész életében az volt a nőtája, hogy:

*„Életemben mindig szépet szerettem,
Utoljára csúnyával kellett élnem
Ugy kell nekem, ha én ezt érdemeltem,
Szép volt nekem, de én másat kerestem.”*

Egy másik történet 1937-ből:

„Téglásról szokás vót bálba menni Proksára. Vaszi Makula Jani megszerette Matyi Jolánt. De nagy adósságik vót. Ígértek Jolánnal, oszt idadták Téglásra menyecskének. De a ján félárva vót, nem tudott fizetni az anyja. Az apóssaék meg követeltik meg árát, mindig küldtik írte

haza. Eccer megy a jány, láti messzirül: a mezőn kapál az anyja. De mán igen sokat ment. Hát az anyja, mikor meglátta, hogy mán megint jön, nagy szív-fajdalmába összeesett. A Jolán ott maradt didelgetni az anyját, többet sose jött haza Téglásra. Az ura meg utánament. Küldték, mert úgy vót szabad elmenni is, ha lesz pénz. Pénz akkor se vót, az ura meg ottmaradt vele, mert az szerette. De ez igen ritka dolog vót.

„Még 1890 körül vót, hogy Király Erzsit erővel adták Téglásrul Proksára. Meg is vót a lagzi, elműlott a vacsora is, de a jány úgy utálta a vőlegint, hogy mikor kellett vóna menni vele lefeküdni, oszt nem figyeltek oda, hát megszökött. Hazajött végig a Latorca-parton. Az anyja szidta, küldte vissza, de azt mondta, hogy akkor ű kitesz magával valamit. Hát oszt így otthonmaradt.”

Máig szörnyülködve emlegetik az idősebbek azt a fiatal szürti legényt, aki képes volt elvenni egy Amerikából hazatért 40 éves csúf vénlányt csupán a pénzéért.

A szülői befolyás másik ellentétes irányú megnyilvánulása volt a tiltás. Megkövetelték, hogy saját vallásából válót válasszon a fiatal, s hogy az rangban hozzávaló, vagy ha lehet még magasabb rangú legyen. Alacsonyabb rangút elvenni nem engedték a szülők. Többnyire a fiús szülőktől jött a nagyobb tiltás. Nemcsak szóval fedték meg a legényt, de feltételeket szabtak: kérjen földet vagy pénzt. A földdel jobban jártak (főleg, ha falubeliről volt szó, hiszen a közelben volt a határ); pénzt általában azért kértek, hogy adósságaikat kifizethessék. Drasztikusabban nyilvánult meg a tiltás, ha a legény anyja a bálban tánc közben elrántotta a fiát a lánytól, vagy ha

„Elment torkaszakadtjából kiabálni csúszót-bikát a jányra, mikor a fia vele vót.”

„Ha tudták, hogy szegényebb a ján, nem adtak a fiúnak enni, összekötöttik a ruháját: menj pucéron, ha el akarod venni.”

A nóta bizonyítja, hogyha sikerült is az eltiltás a fiatalok számára csak bánatot hozott:

*„Minek nekem szombat estét várni,
Mikor engem nincs ki vigasztalni
Vigasztalom magam, ahogy lehet
Eltiltották tőlem a szeretőmet.”*

Az utolsó sor változata: *„Fekete gyász borítja szívemet”.*

Ritkán történt meg, hogy elmenjen otthonról a fiú a lányéknál a tiltás ellenére. Esetleg akkor, ha *„vót a jánnak háza, vót hol lakni”.* Megtörtént, hogy a fiatalok kivándoroltak Amerikába, s ott házasodtak össze.

Nemcsak a bál, vagy a lakodalmi mulatság hozta egymáshoz közel a fiatalokat, de az olyan munkaalkalmak is, mint a lekvárfőzés, a kavarás, a fonó, a tollfosztó, a tengerihántás, a kendermaró. Ezeknél az eseményeknél nem hiányolták a táncot, hiszen a parasztlelet minden területen jelenlévő „danolás” kárpótlásul szolgált. Egyszer-kétszer hazakisérte a legény a lányt, s eldölt, tetszenek-e egymásnak, vagy sem. Ha „tiltani való” volt, a szülők rögtön közbeléptek.

Az udvarlás egyébként 2–3 évig tartott, sőt, tovább is, ha a legényt besorozták. Íratlan illemszabály volt, kb. 1 évig az utcán, a kiskapunál randevűztak a fiatalok, aztán a legény belépést nyert a házba. (Igaz kezdetben csak a pitvarba.) A „bejárást”, vagy „feljárást” nem egyedül, hanem cimborái kíséretében kezdte meg, akik nem sokáig maradtak, a szerelmeseket magukra hagyták. Az udvarlás napjai a vasárnap, a kedd, a csütörtök, a legfontosabb pedig a szombat volt. Divat volt lóháton udvarolni, aki tehetett lovon járt a babájához. A legények április utolsó éjszakáján fejezhették ki legszebben érzelmeiket májusfa állításával. Volt, aki éjjelizenét adott a kedvese ablaka alatt. Búcsúfiaként mézeskalács szívet, vagy bábut vettek a lánynak, esetleg „hajbaváló szalagot”. Karácsonykor fenyőfát vett a legény, mellé narancsot, cukorkát. *„Csak az adott ilyesmit, aki szívűl adta.”* A lány a kedvességet süteménnyel, édességgel, húsvétkor pedig a legszebb hímestojással viszonzta.

2. Lánykérés, eljegyzés

Amikor elérkezettnek látták az időt a házasságra, megtörtént a házasságkötés első hivatalosnak tekinthető eseménye: a lány megkérése és eljegyzése. A legény anyja vagy rokonai (nagynéni, keresztszülők) meglepctésszerű látogatást tettek a lányos háznál.

Megkérték a lány kezét, megegyeztek a hozományban, s kitűzték a kézfogó napját. Az 1920-as évek közepéről ismert egy eset, amikor hétfő este megkérték a lányt, s szombaton már a kézfogót ülték.

A kézfogón (nevezik még „kiretés”-nek) a közelebbi rokonok, fiatalok vettek részt, úgy 25–30 ember. (Az adat módosabb családtól származik, tehát lehetett ettől lényegesen kevesebb is.) Tulajdonképpen egy vacsoráról beszélünk, amire cigányzenészt fogadtak. Az ételek, mint a lakodalomban: húsleves, főtt hús, töltött káposzta, különböző rétes- és bélestészták, bor, pálinka.

A kézfogó szertartásos részét a két násznagy vezeti le. A vőlegény keresztapja a fiatalok választásáról, jövőjéről, boldogságáról beszél, mintha a menyasszony már teljesen az ő családjához tartozna. Erre a leány násznagya úgy válaszol, hogy nem ellenzi a frigyet, ám: *„Ez a menyasszony nem potya, meg kell venni!”* Itt a vőlegény pénzt tesz az előre odakészített tányérra (volt, ahol a pénzt selyempapírba csomagolták, hogy a jelenlévők ne lássák az összeget), kezét fog a menyasszonnyal, megcsókolják egymást és ezzel megtörtént az eljegyzés. Néha a leány rozmaringszállal díszített „jegyzsebkendőt” nyújtott át vőlegényének. A menyasszony ára átlagosan 200–300 korona volt, ezenkívül két porcelántányért és két csészét kapott ajándékba. A jegygyűrű ritkaságszámba ment. Ha volt, egy tányérra helyezték, papírral letakarták, s erre gyűjtötték össze a rokonok pénzbeli hozzájárulását. Ezt az összeget „jegypénz”-nek nevezték. A szertartás záró eseménye volt, hogy a fiatalok fölhúzták egymás ujjára a gyűrűt. Csak a harmincas évek végén terjedt el a gyűrűviselés szokása. Az eljegyzés szó még nem ismert, az események neve: „jegyváltás”. Használatos a „jegybeadta”, „eljegyezte magának” kifejezés, vagy: *„Mikor a fiú meghalt, vitte utána a ján vig a falun a jegyet”*.

A harmincas évekre a kézfogó beleolvad a kiretésbe: a fiatalok és a szülők megegyeznek. A kézfogó formáságait megkerülve kitűzik a lakodalom napját.

3. Lakodalmi előkészületek

A „hivatalos” előkészület legelső momentuma az, hogy az ifjú pár megjelenik a papnál: *„Jöttünk beadni a hirdetést!”* A katolikus templomban háromszor hirdetnek, vasárnaponként a szentmise végén: *„Az anyaszentegyház menyegzőt hirdet. Először hirdettetnek: Majoros Sándor nőül veszi Rada Erzsébet hajadont. Aki tud a házasság ellen valami akadályt, jelentse a plébánián.”* Később az ifjú pár bejelentette az esküvő dátumát. Nagyböjt és advent idején tilos volt lakodalmat rendezni. A legnépszerűbb a farsangi lakodalom volt, de ősszel és tavasszal is tartottak lagzikat. Nyáron a legnagyobb dologidőben nem értek rá mulatni. A lakodalom napja általában kedd vagy csütörtök volt. A polgári esküvőt azelőtt néhány nappal bonyolították le a jegyzőnél, minden külsőség, akár tanúk nélkül is.

A lakodalom fő „kellékét” a cigánybandát 1–2 héttel előbb fogadta meg a vőlegény. Ő hívta meg a lagzi egyik legfontosabb személyiségét, a nagyvőfélyt is, aki a lakodalom folyamán sokszor lesz képviselője, szószólója. Kiválasztási szempontok a közelebbi rokonság és az alkalmasság voltak. Régen hatalmi jelkép lehetett jelvénye: a vőfélypálca vagy vőfélybot. A nádpálcának, melyre színes szalagokat, örökzöldet kötöztek, egyik funkcióját így mesélte az egykori vőfély: *„Megvertem vele a meszelygerendát. Halljunk szót!”* Másik jelvénye a nadrágszíjba fűzött, himzett kendő: a vőfélykendő. Feladata: az események verssel kísérése, levezetése. A vőlegény csak őt hívta meg személyesen meg a násznagyot, aki szintén fontos személyisége a lakodalomnak. Általában a vőlegény keresztapja, ha nem, akkor idősebb férfi a közeli rokonságból. A házasságkötésben „hivatalos” funkciói vannak: a házigazdát képviseli. Funkciója szerint van kikérő és kiadó násznagy. Ez utóbbi a menyasszony keresztapja. A két násznagy a tanú az esküvőnél, tehát jogi személy is. A vőlegény részéről a legközelebbi leányrokona (testvér, unokatestvér) vagy szomszédja hívogatott. *„A vőlegényt ódaláru, akit ű akart híjni, az nyoszóójánt híjt, meg vőfint.”*

A nyoszolyóknak volt a vőfély a párjuk, akiket „kisvőfínyek”-nek is neveztek. (értsd: a nagyvőfélytől kisebb rangú vőfély). A menyasszony egyedül vagy barátnőjével hívogatott. Akit ő hívott, az „jánbarát”, illetve „leginbarát” volt, ők nem voltak „párolva”. A szakácsasszonyokat is meghívással kérték fel arra a tisztre. Ugyanúgy a kamaragazdát, aki az italokat „örizte”, a felszolgálókat, a kínálókat, mely tisztségek betöltésének első szempontja a megbízhatóság és a jó fellépés volt; különben pedig megtiszteltetészámba ment.

A meghívottak a lakodalom előtti napokban elvitték az ajándékot. A menyasszony által hívottak a menyasszony házához, a vőlegény vendégei meg az ő házához viszik. A '30-as évek elejéig az ajándék egy szakajtó lisztből és 10–20 db tojásból állt. Ekkor jött divatba, hogy ezt megtoldják egy-egy fél kiló, később egy-egy kiló cukorral, zsírral, rizskásával. Ezt a nyersanyagmennyiséget a „lánybarátok” ajándékozták, a csészét, poharat, vagy tányért mellékelve. A nyoszolyók a vőlegény meghívását „nyoszolyókaláccsal”, s az ehhez járó itallal honorálták. A fiúk ajándékát édesanyjuk vitte el, de ez csak az '50-es évek végén jött divatba. A nagylányok személyesen vitték el az ajándékos kosarat, amit hímzett kendővel gondosan letakartak. A konyhák lekvárt, esetleg szalonnát, sőt, a II. világháború után már egy-egy tyúkot is vittek a konyhára.

Mivel a régi lakodalom két helyen zajlott, két lakodalmas házról beszélhetünk. A szertartásos cselekmények súlypontja a menyasszony búcsúztatásáig a menyasszonyéknál van, majd a vőlegény házához tevődik át, ahová a kérés alkalmával a menyasszony násznépe is átmegy. Téli lakodalom esetén a házat kiürítették, a bútor helyére hosszú asztalok és padok kerültek. Az udvaron állítottak sátort meleg idő esetén, amit zöld gallyakkal díszítettek. A házat sem szokták földszíteni, de kitakarították. Még a sütés-főzés megkezdése előtt letapasztották a ház földjét, a bútorokat petróleummal kifényesítették és „felürítették” a komódot, ami abból állt, hogy felsorakoztatták rajta a csészéket, poharakat, vagy más dísztárgyakat.

A nyersanyag feldolgozását a lakodalom előtt 3–4 nappal kezdték el. Az öt-hat szakácsasszony nyugodtan megfért a pitvarban. Ha a lakodalmat csütörtökre tűzték ki, hétfő reggel kezdték sütni a réteseket és béleket. A rétest dióval, túróval, mákkal, a bélest kásával, túróval, lekvárral, almával, édeskáposztával töltötték. A lakodalom előtti napon készítették elő a húst és töltötték a káposztát. Minden háztartásban megtalálható volt az ún. lakodalmas fazék, egy 40–50 literes zománcos edény. Legfontosabb funkciója az volt, hogy ebben főtt a húsleves. Az örömanya jelölte ki a szakácsasszonyok vezetőjét; megbizta a munka vezetésével. Az asszonyok munkájának jutalma a lakodalom napját megelőző estén vagy éjszakán rendezett konyhatánc volt, a sok munka után elfáradt szakácsnők mulatsága, amin csak ők vehettek részt. A konyhatáncot tekinthetjük a lakodalmi mulatság kezdetének, mert ennek az éjszakába nyúló befejezése után néhány órával, a lagzi reggelén a cigány már a vendégek fülébe húzta a muzsikát. Konyhatánckor kiabálták a rigmust:

*„Ez a világ a miénk,
a másik is a lesz még!”*

4. A lakodalom a) Hérész

„Lakodalom reggelén hamar a házigazda vigküdült a falun, vagy ű maga ment híjni a hérészt. Ez a vőlegény apja, vagy a menyasszony apja vót, mán akinél vót a lakodalom. Tudta, hogy kik vannak meghívva, és ahhoz a házhoz felment, ahonnan egy kisjánt híjtak is, vagy egy legint, akkor abból a házból meghijta az apát meg az anyját. Aszmongya: Meghijom magokat a hérészbe, vagy Legyenek szívesek eljönni a hérészbe! Mert onnan vót híjva fiatal, aki akkor héten már elvitte az ajándékot: kását, zsírt, cukrot, tojást, lisztet, vagy egy darab szalonnát, vagy akinek vót, még hozzátett lekvárt is. Akkor reggel oszt mindenki híjt hérészt. Azt ebédre nem híjták, csak vacsorára. A vót a hérész, aki este ment – az idősebbek. Úgy híjta űköt, hogy Gyertek a hérészbe! vagy hogy Híjlat benneteket a hérészbe!”

A hérészbe való hívogatás volt tehát a lakodalom napjának legelső eseménye. A vacsorára hívottak (komák, sógorok, rokonok) a lakoma után még kis ideig mulattak, aztán hazamentek. A kérdésre, hogy miért hívták ezt a vendéglátást épp hérésznek, azt a magyarázatot adják, hogy „kivette a részét” az idősebb generáció is, s tette ezt jogosan, hiszen az ajándékvitellel az a család már „befizetett”.

Érdekes megfigyelni, hogy a lakodalomban részt vevő csoportok nevei generációs különbséget fejeztek ki. Az idősebb, középkorú vendégek alkották a hérészt, a tényleges lakodalmi sereg, a násznép pedig fiatalokból állt.

Az örömapa meghívását mindenki elfogadta, volt azonban a vendégtoborzásnak még egy válfaja, amit a meghívottak kevésbé vettek komolyan, inkább csak a hagyomány kedvéért fogadtak el. A lakodalmas háznál kijelölték a hívogatót.

„Ilyen másfél méteres, hosszú törülközőféle kendőt, szűttek a végire csikot, mind a két végire, a közepin így elvágták, oszt egyet, akit meghíjtak hivatonak felötöttettek bele. Keresztültette magán, keresztültibe meg megpintülte. És akkor ment, megkérde, hogy hányat híjjon, mennyit híjjon? Ahol nagy lakodalom vót, olyan módosak voltak oszt sokat akartak híjni, akkor azt mondták a hívogatónak, hogy minden házba menjen fel, ahol kémény van. A hívogató azt mondta, mikor bement a házba:

„Jó napot kívánok!
Én általam kendtek által
Jöjjenek a kerten által
Egy-két pohár pájinkára
Egynéhány káposztára!”

A hívogató díszét, a vállán keresztbe vetett hímzett kendőket, egy másik jelvény: a pántlikás bot egészítette ki. Megbízata az volt, hogy minden házból hívja meg a családot, ahol csak füstöl a kémény. Szolgálatát a lakodalom reggelén kezdte, de mivel nem volt időhöz köve, akár egész nap hívogathatott. A meghívást nem feltétlenül versekben tolmácsolta. Pl.:

„Kendteket meghíjom ennek és ennek a fija lakodalmába!” vagy „Jöjjenek ennek és ennek a lakodalmába!” (Persze megnevezte az illetőt.)

Az ő meghívottaiból alakult a bámuló közönség, a hivatlanok csapata. Esetleg a fiatalok mentek fel vacsora után táncolni. Elmondások szerint „a falu szegényebbjei” tették ki ezt a réteget, akiket általában meg is kínáltak. A lakodalmas ház és a hivatlanok kapcsolatát bizonyos tilalmak, illetve vendéglátási gesztusok jellemezték. A tilalom viszont sokkal kevesebb, mint az invitálás. Az ő megvendéglésük az a gesztus, amivel bekapcsolhatták őket is az ünneplő sokaságba, és számukra is emlékeztetéssé teheték a házasságkötés eseményét. A megvendéglés alapja nem csupán az emberbaráti szeretet, a társadalmi összetartó erő volt, hanem a háttérben meghúzódó viszonzásrendszer, ami a falu népét egymással összefűzte, elkötelezte. A megvendéglelt hivatlan számon tartotta, s alkalomadtan viszonzta a nagylelkűséget. Vacsora után került rájuk a sor, a háziak vagy a menyasszony hívta fel őket.

b) Gyülekezés

A lakodalom reggel nyolc vagy kilenc órakor kezdődött. A gyülekezés két helyen folyt, attól függően, ki a menyasszony, ki pedig a vőlegény vendége volt.

„Aki jánbarát vót, az elment a jánnál. Aki nyoszó vót meg vőfíny, az ment a fiunál. A vőfínyeknek mindegyiknek adták a kendőt és a vőfínyeknek vót vőfínypálca. Mindenféle színes szalag csokorba a tetejire rózsaaalakban. Bokorba sokféle szalag csúngott ott le a pálcán. Ugy táncoltak, hogy meg-megverték vele a falat meg mindent.”

A vőlegénynél egybegyűlt násznép vett részt az első lakodalmi étkezésen, az ebéden. Előételként rétest, bélest és egy-egy kupica pálinkát kínáltak. Kb. 1930-ig a főétel a sűrű kása volt. Az ebéden megjelentek a kásapénzszedő szakácsasszonyok:

„Riges-rigen vót, hogy sűrűkását főztek. Akkor azt megvajajzták, megcukrozták, fahajjal beszórták. Ősztán az asszonyok meg bekötöttik a kezeket, ni, fehér törülközőkkel becsavarták, a másik kezekbe meg tartottak tányírt víg az asztalon; a szakácsasszonyok, akik főztek. Jaj, aszmongya, a kása, főtt igen a kása, beforóztuk a kezünköt. Szíveskedjenek, aszmongya adni a gyógyítására, meg mán nem is tudom, hogy mondta, csakhogy szedett pénzt, no. Akkor mindenki, amilyen pinz járt akkor, forint, vagy krajcár, vagy korona, olyat tett a tányírba. De ha tiz szakácsasszony vót, az mind így járt, oszt sokat kellett fizetni. De aprópíntz adtak, oszt összegyűlt az a pinz. Tudták aztat jól, hogy aztat tenni kell a tányírba.”

A bevétel természetesen mindenki megtartotta fizetségképpen a munkájáért. A kásapénzszedést az új étrrend szorította ki a hagyományból, amikor 1930 körül megjelent a marhahúsleves mint főétel. A gazda erre az alkalomra általában fiatal szarvasmarhát, tinót vágatott. Ha nem volt sajátja, a mészárszéken vásárolta meg a szükséges mennyiséget. Második fogásként a főtt marhahúst találtak a következőképpen: a nagy darabokban főtt húst gyúrótáblán 10–15 dkg nagyságúra vagdalták fel, s az asztalnál körbejárva minden vendég tányérjába kiporcióztak egy darabot. A húsfogyasztást a töltött káposzta követte.

c) A vőlegény és a menyasszony búcsúztatása

Amikor befejezték az étkezést, a nagyvőfély botjával kopogtatva szót kért: „Halljunk szót!” A vőlegény búcsúját, ahogy majd a többi vőfélyverset is, négy soronként mondja. A cigány egy-egy ilyen strófa után tust húz. A vőlegény búcsúztatása így hangzik:

*„E királyi házban egybegyűlt társaság,
Engedelmet kérek, hogy legyen hallgatás.
Gyerekek, ott hátul szűnjön a suttogás,
Amíg itt röviden tart egy búcsúztatás.
A vőlegény helyett emelem szavamat,
Hagyjatok most kissé mulatságokat.
Mert tudjátok, hogy nagyobb a szívek zengése,
Mint a mostani hegedűk zengése.
Elsőben is hozzád emelem szavamat,
Kedves édesanyám, én búcsúzásomat.
Mert az Isten után viselted gondomat,
Sajnálom is tőled mostan válásomat.
Az úr Jézus Krisztus kegyes hűségédért,
Áldjon meg, kívánom, hű szeretetedért,
Írántam gyakorta tett fáradságodért,
Istennek áldása szálljon rád ezekért.
Repülni szárnyamat már kiterjesztettem,
Azért hadd jóanyám, amiben vétettem,
Gyermek-indulattal amit cselekedtem,
Fizesse meg az Úr jóval én helyettem.
Nem akarom mostan jóanyám rosszat,
Hanem megkönnyíteni nehéz dolgaidat.
Ereszd békességben útnak a fiadat
Majd megvigasztalom szomorúságodat.
Kedves testvéreim, kicsinyek és nagyok,
Isten védelmezzen! – ilyen áldást hagyok.
Istennek áldása maradjon rajtatok
és soha el ne hagyjon!*

*Kedves alsó-felső szomszédaim,
Mindenféle kegyes szép jóakaróim,
Áldjon meg az Isten, szíveimből kívánom,
Vigyen föl a mennybe magához én mondom.
Hordozzon utunkban az úr szerencsésen,
Áldást, békességet adjon az Úristen!”*

A búcsúztatás végeztével a vőlegény násznépével elindul a menyasszonyért. A vőlegényt az első nyoszolyólány kíséri, őket követi a nagyvőfély egy nyoszolyólánnyal, aztán párban a többiek következnek. A násznagy tőlük hátrébb halad, a menet mellett, az útdoldalon.

Mikor vitték le a vőlegényt, azt danolták:

*Csillagok, csillagok, szépen ragyogjatok,
Ennek a legénynek utat mutassatok,
Mutassatok utat ennek a legénynek,
Merre van a háza szép szeretőjének?*

Meg még azt:

*Réten, réten, sej a nagyszürti réten,
Elvesztettem a zsebbe való késem,
Késem után a karikagyűrőmet,
Azt sajnálom, nem a régi szeretőmet!*

„Valaki hozzátette: meg a régi szeretőmet, kinek mi vót a szüébe! Akkor így mentek nagy csapattal a völegínnel danolva a menyasszonynál. Vót jánkíró meg násznagy. A jánkíró a fiúnál jött. A menyasszony híjt jánkíadót, a vót a ján hozzátartozója, keresztapja. Mikor a kapuhoz értek, ott meg kellett állni. Azoknál is vót egy íveg pájinka, meg a jánkíadónál is, azután osztán megcseréltik. A jánkíadó még úgy kérdezte úköt, hogy: honnan jöttetek? Minek jöttetek, barátom, mi szél fújt erre benneteket? Mit kerestek, kit kerestek? A jánkíró meg: Hát mink keresünk egy fehér galambot, itt repdesett, oszt mink annak hozzuk a párját. Utasítottak minket, hogy hátha ut van. Ígyt, meg ehhez hasonló szíp beszédet tartottak ki, hogy tudott, felfogássá szerint. Nehezen nehezen engedtek fel. Hát aztán aszmongya hogy: Mink még mindig úgy gondolunk, hogy ha ide vezérelt el bennünket, itt van a párja. Akkor mán egy kicsit úttak is, megjött a kedvek, a beszilötehetségek, mék ember milyen ritmust mondott. Olyankor is csináltak, hogy felötöztettek banyának, olyan maskarafélinek valakit. Mikor aszmongya amaz: Menyasszont keresünk, meg akarunk látni. Akkor oszt odaállították a tömegből, mer sokan vótak a kapu kilsejín is, meg belül is. Egy felötözött akármilyen bábonak. Rámutattak: Itt a menyasszon! A, nem ez, nem kell, nem ezt keressük, mink mást akarunk. No, mikor felengedték úköt, a menyasszon a házba vót. Héj-haj, danolták, hogy

*Nyisd ki, babám, az ajtót,
Csendesen mer meghajják a szomszédok.
Nem bánom és, hagy hajják,
Ugyis tudja mán a világ,
Hogy én téged szeretlek,
Hogy én téged soha el nem feledlek.*

Nagy hanggal danoltak, mert akkorára mán megbátorodott mindenki, a völegínnél mán úttak. Elkezdtek muzsikálni rögtön. Meg vótak kínálva ritessel meg pájinkával.”

Ekkor következett a vőfélykendők kiosztása, amit a menyasszony anyja, az örömanya, vagy egy közeli rokon végzett. Ugyanekkor osztották ki a szakácsasszonyok számára az ún. kiskétvégűt (hímezett abroszt) is.

A leány kikérése alkalmuul szolgál a leány búcsúztatásra, hiszen végleg elvitték őt a szülői háztól. Mint láttuk, valóságos színjáték zajlik le. A kikérők célja, hogy minél hamarabb vihessék a menyasszonyt, a háziak viszont arra törekednek, hogy sokáig otthon tartsák. Ezért zárnak be kaput, ajtót, ablakot, s ezért nyújtják hosszúra az alkudozást. Amikor a kérők virágot, galambot, bárányt kérnek, vénasszonyt, maskarát, kisleányt kapnak helyette. Ezeknek a szertartásos szokásoknak a komoly része a menyasszony elbúcsúztatása szüleitől, testvéreitől, rokonaitól, barátinóitól, szülőházától. A búcsúztatók szövege általában komoly társadalmi mondanivalót tartalmaz: a leány elhagyja a szülői házat, idegen családba, sőt, idegen faluba kerül, s különösen keserű ez a pohár, ha a szülei választottak férjet neki. A félelem és a gond tehát erősebben él a búcsúztatókban, mint az öröm és a remény. A búcsúztatással kifejezett kétség és bánat a valóságos társadalmi helyzet költői vetülete. Amennyiben a menyasszony saját falujába, jól ismert és szeretett emberek közé került, a búcsúztatás csak amolyan szertartásjáték volt. Jelképesen az ifjúkortól való búcsúzást, a felnőtt társadalomba való belépést is jelenti.

A legelterjedtebb búcsúztatóvers körülbelül így kezdődik:

*„Most a hegedűnek álljon meg zengése,
A sarkantyúnak is némuljon el pengése,
Mert búcsúzásomnak most léssen kezdése.
Legyünk csendességben, míg léssen végzése.
Elsőbbben is atyám szóm hozzád fordítom,
Búcsúzós beszédem zokogva indítom.
Köszönöm atyai hű szeretetedet,
Melyet nem érdemlek, gondviselésedet... stb.”*

Ezt a rigmust a kutatók még 1894-ből eredeztetik, azóta közsismert. Napjainkra Szürte és környékén is ez lett a legnépszerűbb menyasszonybúcsúztató. A Szürtében legrégebbről ismert vőfélyvers azonban teljesen más, sokkal inkább vallási jellegű. Igen jól megfigyelhető, melyik szövegrészt mondja a nagyvőfély a saját, s melyiket a menyasszony nevében:

„Szerencsés jó napot adjon az Úristen,
Hála, hogy e napra fölvirradtunk épen.
Megjött már az óra, midőn magzatjoknak
Oltárhoz kell lépni, mint szép menyasszonynak.
Tehát arra kérem lánykiadó uramat,
Adná ki nekünk a menyasszonyunkat,
Hogy elmennénk vele a kirendelt helyre,
Az anyaszentegyházba, hogy legyenek megesketve.

Elsőben is hozzád emelem szavamat,
Kedves édesatyám én búcsúzásomat.
Mert az Isten után viselted gondomat,
Sajnálom én tőled mostan válásomat,
Az Úr Jézus Krisztus kegyes hűségéért
Áldjon meg, kívánom, hű szeretetedért.
Istennek áldása maradjon terajta,
és soha el ne hagyjon.

Kedves édesanyám tehozád térek már,
Mert tudom, hogy szíved tőlem búcsúzást vár,
Mert a letett hitem tőled mindjárt elzárt,
Kívánom éltedben ne érjen semmi kár.
A menyei atya legyen mindig veled,
Valamig életed e világon éled.
Mikor pedig élted halállal cseréled,
Adja meg a Jézus te örökös béred.
Köszönöm, jó anyám hű dajkálásodat,
Érettem elhagyott sok édes álmodat.
Jaj, jaj, hogy ereszted kedves leányodat?
Kedves testvéreim, hozzátok térek már,
Mert tudom, hogy szívetek tőlem búcsúzást vár.
A testvéri kapocs maradjon tovább is,
Mert azt nem pótolja semmilyen barátság.
Kedves lánypajtásim, kik eddig voltatok,
Könnyező szemekkel körülöttem álltok.
Ne fogjon rajtatok semmiféle átok,
Kedves lánypajtásim, így szólok hozzátok.
Az Isten nektek is egy hű férjet adjon,
És férjeitekkel soha el ne hagyjon.
Kevés alsó-felső jószívű szomszédaim,
Mindenféle kegyes jóakaró barátaim,
Áldjon meg az Isten szívemből kívánom,
Vigyen föl a mennybe magához, én mondom.
Mármost induljatok utánam csendesen,
Most már menni fogunk a kütre rendesen.
Hordozzon utunkban az Úr szerencsésen,
Áldást, békességet adjon az Úristen!”

Egyes szövegekben a menyasszony régi udvarlójától is elbúcsúzik:

„Alljatok elibém sok híres legények,
Kik szemeimet gyakran szemléltették.
Ajándékba nekem hajfonót vettetek,
Most már sajnáljátok, hogy nem lettem tietek!
Húzd rá cigány!”

d) Indulás az esküvőre

„A menyasszony ruhája télbe szövöt vót, fehér szövöt, egyszerűn megvarua. Térgyig írt, majd mán később majdnem bokáig (1939 körül). Fekete cipő, egészcipő, vikony fehér cérnahaarisnya. Nyárba félcipő vót a lábán. A ruha alatt vót olyan kis csipkés kabát, derekig

csipke, lejjebb meg gyócs. A derekán megkötötte a kabátot, hogy egy kicsit szülesebb legyen. Szoknyát meg ki mennyit akart venni: egyet, kettőt, háromat... Telen a menyasszony fehér harasztkendőt tett a fejére, meg a nyakába, mert megfázott vón. A fején fátyol, meg koszoró is vót osztán. Vót niméknek csüngő is lefele kétódalt. A fátyol egész a homlokáig irt, a filire meg felhúztak két csomót, mintha rózsa lett vóna. A fátyol hossza térgyhajlásig irt. A nyakába gránát vót: olyan gyöngysor, mint az olvasószemek; két-háromszoros. A virágcsokor kála vót, zöldre. Rígen, míg csokor még nem vót (1915 körül) imakönyvet adtak a menyasszony kezébe, meg szíp tiszta fehér zsebkendőt.”

A menyasszony öltözékének tehát nem volt különösebb nemzeti viselet jellege. Ami mégis jellemző, az a térdig érő sokszoknya-viselet, az ún. harang aljú ruha és a nyakban viselt többsoros gyöngy. Magyaros jelleget adott a ruháknak a 3/4-es rakott, vagy húzott ujj, ami gombbal, vagy patenttal záródott, illetve a téli nagykendő, amit vállain átkötve viselt a menyasszony.

A búcsúztatás után rögtön indultak az esküvőre, amikor „vitték be” a menyasszonyt az udvarról, ezt énekeltek:

„Udvarom, udvarom,
Szép kevek udvarom,
Sokat leseperte az én gyöngö karom.
Sepertem eleget, seperjen már más is,
öleltem a babám, fogom ezután is,
vagy
...ölelje már más is.”

„Dilbe meg dilután egyre, háromra mán mentek a templomba. Nem este, hanem szípen ebéd után. Párostul mentek az úton, ha kettő, ha három. A nyoszorójának vót a vőfény a párja. Meg aki akart jányokkal menni, kijelentette, hogy: de minden legíny fogjon magának kislánt, párját. Senki ne menjen úgy. Vót első nyoszorójány, aki ment a vőlegínyyel. A menyasszont oda a nagyvőfény vezette. Azt danolták, mikor mentek esküdni:

A menyasszony akkor szép,
Mikor gyöngykoszorú a fején,
Megy az Isten házába,
Ráborul az Úr asztalára,
Imakönyv van a kezében,
Régi szeretője van az eszébe.
Páros csillag az égen,
Ragyog a feketé szemében.

Meg még azt danolták:

Három levele van a lóherének,
Három szeretője van egy legénynek,
Negyedikkel most megyen a templomba befele,
Ott láncolja le a szívét örökre.
Barna (vagy: szőke) kislány
Jól jegyezd meg magadnak,
Hova teszed büszke lányságodat.
A nagyszürti tulipános oltár elé leteszed,
Onnan többé soha fel nem veheted.”

A templomba vezető út nem volt akadálytalan. Leggyakrabban pántlikával vagy virágcsokorral díszített spárgát húztak ki az úton a menyasszony előtt. A váltásdíj egy üveg pálinka volt.

Nagyobb távolság esetén – pl. ha más faluba mentek a paphoz – szekéren utaztak. Akinek csak volt szekere, igyekezett a sajátján menni. A menyasszony részére a rokonságból vagy a szomszédságból kerítették fogatot. Kétülékes kocsira csak a nagygazdáknál futotta. Az 1920-as években 5–6 szekér alkotta a menetet, a 30-as évek végére már 10–15 szekérből állt,

tehetősebb családok esetében. A szekereket színes szalagokkal cicomázták fel, a lovak fejére is kötöttek pántlikát, a kantárra pedig merkelt rózsás kendőt. Volt olyan szokás is, hogy csak a jobb oldalon haladó ló kapott kendőt. A 20-as években, amikor még lóháton is kísérték a menyasszonyt, a férfiak körében szokás volt „díszlővéseket” adni puskából. Az első szekéren a menyasszony és a nagyvőfély ült. Az ő számukra speciális karos ülés volt felszerelve a szekérré, a kocsis ülése mögé, háziszóttos pokróccal takarták le. A második szekéren ült a vőlegény, ugyancsak karos ülésen, két oldalán egy-egy nyoszolyóval. A többi szekéren vegyesen utazott a fiatalság. Télen szekér helyett inkább szánon közlekedtek, ha nem is mindenki, de a menyasszony feltétlenül. A figyelemfelkeltés eszköze ilyenkor a szánokra szerelt sok-sok csengő volt.

e) Egyházi szertartás

Az egyházi szertartás előtt végig a nagyvőfély felügyelete alatt állt a menyasszony, csak az oltár előtt adta át a vőlegénynek. Az oltár bal oldalán állnak a legények, jobboldalt a kisebb fiúk, középen pedig a leányok. A ceremónia után a tanúk, a két násznagy, aláírásukkal hitelesítik az esküvőt, a vőlegény pedig kifizeti az esketést.

A hiedelem szerint a menyasszonynak rá kellett lépnie a vőlegény lábára, hogy majd ő parancsoljon, ne a férje. Hogy a házaspárnak sok pénze legyen, a menyasszony harisnyájába vagy cipőjébe pénzt tettek, reggel az öltözködéskor vagy mielőtt elindult volna a templomba. Az akadályállítás momentumra élt abban a szokásban, hogy a harangozó vagy a templomszolga bezárja az ifjú pár előtt az ajtót. A szabadulás fejében a vőlegény pénzt tesz az elé tartott tányérra. Az lesz az úr a háznál, amelyikük előbb lép ki a templomból. Ha valaki üres kosárral vagy vedrrel átmegy az úton a közeledő násznép előtt, elviszi az új házások szerencséjét; a teli edény viszont meghozza azt. Úgy tartották, hogy a menyasszony szerencsés és gazdag lesz egész életében, ha jól megrakott szekérral találkozik a násznép. Ha esik az eső aznap, nem lesz szép élete a házaspárnak.

A templomból dalolva mentek a lakodalmas házhoz:

*„Lakodalom van a mi utcánkba,
Idehangzik csengő muzsikája,
Hivatalos vagyok oda én is,
Nem mennék, ha százan üzennék is.
Vége van már a lakodalomnak,
Nagy bánata van a menyasszonynak,
Forgatja a karikagyűrűjét,
Sajnálja a régi szeretőjét.”*

f) Vacsora

Az 1920-as években még leggyakrabban a vőlegény házánál volt a vacsora, de már egy évtized múltán sem játszik szerepet a helyszín. A menyasszony háza egyenrangú színhelyévé válik a lakodalom hátralévő lényeges részének. Itt tűnik el a hérész valódi jelentése: a menyasszony vendégei a vőlegény házához mentek vacsorára. Ekkortájt kopik ki a szokásból az is, hogy az esküvő után a két sereg különválik, s a vőlegény a délután folyamán még egyszer kikéreti a menyasszonyt. A szertartások leegyszerűsödésének oka valószínűleg az idő- és a fáradságmegtakarítás volt.

„Otthon meg már várták őket. A menyasszonnak egy nagy kalácsot adtak az ölébe; megszórták búzával, cukrot közé. Ezt mikor már feljöttek az udvarra. Adtak az ölébe gyermeket is. Fogta szegény mind a kettőt, ahogy tudta.”

A menyasszony fogadása tehát igencsak sok jelképes szertartást sűrít magába. A kalácsszimbólum magyarázata: az új család asztalán mindig legyen friss kenyér. A cukros búzát azért szórják az ifjú párra, hogy életük édes legyen, békében, bőségben éljenek. Egyértelmű a jelentése annak a szokásnak, hogy néhány esztendőes gyereket ültetnek a menyasszony karjába. A cél a gyermekáldás biztosítása volt, s úgy hitték, meghatározza a születendő gyermek nemét, hogy fiút vagy lányt kap a menyasszony. A násznépre szórt búzát a nyoszolyók igyekeztek elkapni, s azt tartották: annyi év múlva mennek férjhez, ahány szemet fogtak.

„Akkor osztán muzsikáltak meg muzsikáltak. Hat-hét órákkor kezdődött a vacsora, azután meg húzták reggelig, ki meddig akart mulatni, hát oszt szípen megvót.”

A legfontosabb lakodalmi étkezés, a vacsora teljes szertartásossággal zajlik le. Az étkek közt lehet jelképes értelmű: a kakas a termékenység szimbóluma, túlmeretezik a csigát, a töltött káposztát. A közös étkezésen kívül szabad falatozás folyt, külön esemény a lakodalmi kalács elfogyasztása. Katolikus helyeken az étkezés előtt közös imát mondtak.

A vacsora ceremóniamestere a nagyvőfély, aki minden fogást külön rigmussal köszönt le. Amíg szaval, a szakácsasszonyok fősorakoznak a háta mögé, teli tálakkal kezükben. Az ifjú pár elé minden fogásnál a nagyvőfély teszi le az első tálát, akiknek különben egy tányérból kell enniük. Később már csak a levesnél kötelezték őket erre. Ez a motívum a házastársi közösség kezdetének kifejezése volt: egyetértésnek, összetartásnak életük folyamán. Az első fogás tehát a marhahúsleves hosszú tésztaival:

„Érdemes vendégek nem üresen jöttem,
Párolgó ételtől van tele a kezem.
De mielőtt hozzányúlnánk a kanálnak,
Buzgó szívvel hálát adjunk az Úrnak. (Imádkoznak)
De hogy én itten soká ne papoljak,
Vegyek el kezemből ezt a forró tálát,
Amelyet az ujjam többé már nem állhat.
Itt tehát a leves, melyet adott jó hús,
Azért a szíve ne legyen sekínek bús.
Nosza, muzsikusok, szóljon hát a víg tus,
Ezzel dicsértessék az Úr Jézus Krisztus!”

A leves után tálalták a főtt húst, de ezt nem vezették be verssel. Tudni illett, hogy a húsból mindenkinek egy darab jár. Hozzá bort ittak – üvegből. E két fogás után tartottak némi szünetet a következő fogás, a káposzta előtt. A pecsenye csak az '50-es évek elejére lett általánossá. Egy-két órányi tánc után szolgálták fel a töltött káposztát:

„Paradicsomkertből csak imént érkeztem,
É gyönyörű kertnek gyümölcseiből ettem.
Mivel hogy ottan soká kertészkedtem,
Szép fejes káposztát bőven természettem.
Káposzta számunkra az étkek vezére,
Nemes hazánk és országunk címere.
Még elnökünknek is gondja legyen erre.
Áldott a föld, ahol terem a gyümölcse.
Többé nem dicsérem, dicsérje meg magát,
Mert belevágattam két féloldal szalonnát,
Tizenkét sertésnek elejét-hátulját,
Keresse meg benne ki fülét, ki farkát!”

Érdekes szokás, hogy egy nagy káposztalevélbe 9 apró kis töltelék káposztát csavarnak bele, amit a menyasszonynak kellett kibontania. Persze ez is az ő termékenységét, „szaporodását” célozta. Tréfából szokták a násznagy tányérjába juttatni a nagy töltelékeket.

Mióta tért hódított a krumplival felszolgált sült hús, a pecsenye zárja az étkek sorát:

„Itt hozok sülteket, mégpedig kétfélét,
Köszörülje meg hát ki-ki kése élet,
Hogy el nem csorbítsa senki a tányér szélét.
Húzza meg, zenész úr rekedt hegedűjét!
Nincs párja étkek közt a jó pecsenyének,
Mert ez vidámságot okoz az elmének.
Ósatyáink miért voltak olyan vénék?
Azért, mert borral és pecsenyével éltek!
Tessék hát uraim, vegyék el kezemből,
Jó nagy darabokat vegyenek ki ebből.
De bort is igyék rá, aki eszik ebből,
Mert ha bort nem iszik, nagy foga nem nő ettől!”

g) Menyasszonytánc

Vacsora után az asztalokat elbontották, s kezdődhetett a tánc. Bevett szokás volt, hogy a férfiak ilyenkor elmentek a kocsmába inni, s mámoros fejjel tértek vissza mulatni. A hagyomány gondoskodott arról, hogy a kimerült táncosok időközben némi harapnivalóhoz jussanak:

„A nyoszójányoknak sütöttek otthon egy kalácsot. Ez igen régen vót, még 1915–20-ig így járta a kalács. Élvitte, oszt ott szeldelte, meg kinalgatta. Mán úgy, itcaka, mer második vacsorát nem adtak, ami akkor vót szokásba főzni, csak ebédet meg vacsorát. A jó nyoszójókalács! Igyekezett mindenki finomra sütni a kalácsot.”

A nyoszolyókalács elosztását a nagyvőfély végezte, oly módon, hogy egy negyedet levágott a tulajdonos részére, a többi pedig fölszeletelve kinalásra került. Az első nyoszolyólány kalácsából mindenki evett!

„1920 felé a kalács megszűnt, akkor mán a nyoszójójánnak tortát kellett sütni. Elkészítették oszt vacsora után a nyoszójójányoknál a tortához vót egy íveg bor. Oszt akkor kinalták a vőfínyeket, vagy akit akart megkinalni tortával. Mán így, járva. Körbeállottak, vagy hogy, mikor nem húzta a zenész. Jártak a nyoszójójányok a tortával, a legínyek meg csak így kezébe vették. Akkor még nemigen raktak semmit az asztalra. Felhajtották a borral. Hosszú ívegbe liter bor vót. Azután a bor elmaradt, de a nyoszóják egész a front utánig kinalták a tortát.”

A lakodalom utolsó szertartása a menyasszonytánc, amit éjfélkor tartottak, Szűrtén és környékén „forgatás”-nak nevezik.

„Mán úgy éfél felé ötözött a menyasszony a forgatásra tiszta fekete ruhába, kendőbe. A szövet forgatóruhát nem cifrázták ki. A haja felrakva kontyba, a fején a kendő előreötve. Hát itt magának rakta fel a kontyba, mert már azelőtt is kontyolt. A vőfíny hozta ki, verselt neki, meg is forgatta. Aztán: húzd rá cigány! Közbe meg kiabáltak: másé a menyasszony, másé! Forgatni egyesével forgattak. A cigány húzta, a níp inekelt, ittak, tehát kedve mindenkinek vót.” (Az 1930-as évek vége.)

A 20-as évek szokása szerint a forgatás éjfél előtt egy órával, 11-kor kezdődött. A menyasszony a szomszédban öltözött talpig feketébe, úgymond, gyászolta a lánságát. A lakodalmas házhoz a nagyvőfély vezette át:

*„Szerencsés jó estét, hoztam szép újságot,
Szeretett szivemből ilyen szép virágot.
E drága menyasszony megér egy országot,
Énáltalam kíván mindenkinek vígságot.
Lássuk hát a táncát, hogyha ép testü-e?
E hosszú út alatt ha meg nem sántult-e?
A vőlegényével ha jól megújult-e? (táncolnak)
Nincsen semmi baja, jól gondját viselték,
Áldja meg az Isten, kik őtet nevelték!
Ha tettük a kontyot először fejére, viselje
Békében, míg lesz egy csepp vére.
Ma vette fel először fekete ruháját,
Gyászolni immár az elmúlt leányságát.
Leányság, leányság, gyönyörű nevezet,
Hogyha rá gondolok, a szívem majd megreped.
No de se baj, mert ez mind szenvedhető,
A szerelem tüze csak így enyhíthető.
Már ezután Istenre bízom dolgaimat,
Férjemnek ajánlom egészen magamat,
Aki jól elveri majd az én hátamat.
Szűz a jó feleség, aki arra tesz szert,
Isten kegyelméből nagy boldogságot nyert.
De akit az Isten rossz asszonnyal megvert,
Sok zenebonát lát házában és sok pert.
Itt van vitézségem győzedelmi jele,
Már ezután iszom magam torkig tele.
Ezt kaptam én, midőn fölléptem a gátra,
Ne odázz muzsikus, kezdjünk friss csárdásba.
Ki az új asszonnyal táncol és a zenész húzza,
Tudják meg, hogy annak 100 forint az ára!*

A vers befejezése után elkiáltotta magát: „*Másé a menyasszony!*” Ez a kiáltás pár perc múltán újra felhangzott, amint a menyasszonyt kézzől kézre adogatták. A nagyvőfély kezében lévő tányérra dobták a pénzt. Amikor már elfogytak a forgotók, kijelentette:

„*A menyasszony ára százezer forint! Ki ad érte többet?*”

A vőlegény válaszolt „*En!*” és táncba vitte a menyasszonyt.

Ilyenkor ezt húzták:

„*Hosszú szekér, rövid szán,
Nem lesz többé Julis jány,
Hanem lesz ő, sej-haj, menyecske,
Olyan friss, mint ősszel a fecske.*”

Ugyancsak népszerű forgotónóta volt:

„*Fogd a kontyod, hogy ne lógjon,
Sej, hogy a hajtű ki ne hulljon,
Ha kihullik, másat veszek,
Sej, mégis a babámé leszek.*”

A tánc végén a vőlegény ölébe kapta a menyasszonyt, akinek közben ölébe öntötték a pénzt, s beszaladt vele a házba. A babona szerint az összeget csak másnap volt ajánlatos megszámolni. 1924-ben egy tehetős család egy-egy asztalt, sifont, ágyat, kredencet és komódot is adott a lányával. Egyébként csak a 30-as években vált általánossá, hogy a stafíring szerves részévé válik a ruhásszekrény, a karos és az élésláda is.

Nagy Angelika

Szilágyi Imre: Január

„A magyar nemzeti színű szalagok árulása eltiltatik...”

„Csak az a nemzet vész el, mely magát elhagyja”

Rég letűnt korok ódon hangulatát nemcsak iratok hozhatják testközelbe, hanem a korabeli sajtó történelmi atmoszférát teremtő példányai is. Magam is megilletődve szoktam lapozgatni olykor-olykor pár száz régi újságomat és cikk-kivágatomat, melyek rég elporladt pennaforogatók üzenetét közvetítik felénk.

Miként ez a számomra igen kedves lap, gyűjteményem legrégebbi sajtóterméke, a már címében is delejes hangulatot árasztó *Delejtű*. Ez az „iránytű” a magyar Délvidék legkitűnőbb lapja volt a szabadságharc leverése után, 1858-tól. Ami persze nem is véletlen, hiszen a Temesköz múltjának legtudósabb ismerője, a polihisztóriai ismeretekkel rendelkező Pesty Frigyes szerkesztette. Ő pedig példát mutatott sokak számára, miként lehet az önkényuralom viszonyai között is eredményesen terjeszteni a haza és a haladás eszméit.

De hadd árulkodjék profiljáról maga a lap, mely nem túl nagy formátumban, csekély terjedelemben: hétről hétre nyolc oldalon látott napvilágot. Folyamatos lapszámozással látták el, így az a szám, melyet a kezemben tartok, a 281-től a 288. oldalig terjed. Alcíme szerint A tudomány, anyagi érdekek és szépirodalom közlönye. Pesty, aki egész életében fáradhatatlan szervező is volt, figyelemre méltó mottót választott: „Jelige: *Csak az a nemzet vész el, mely önmagát elhagyja.*”

A címlap fejlécének további információi: „Megjelenik a lap Temesvárott minden kedden... Szerkesztői iroda: belváros, Bécsi utca 68. szám, első emelet... Kiadó hivatal: belváros, Bécsi utca Uhrmann Márton műkereskedésében.” Datálása: „Kedd, szeptember 4. 1860. 36. szám. Harmadik évi folyam.” Közlik azt is, hogy egész évre 6 forint 30 krajcár az előfizetési díja, mégpedig új pénzben.

Természetesen nem hiányozhattak belőle a hirdetések sem, hiszen a lap önfenntartó volt, egy peták állami segélypénz nélkül jelent meg. Közéletükben ugyancsak megnyilvánult Pesty demokratikus gondolkodása: „*Hirdetések minden közhasználatban lévő nyelven fölvetetnek. A beiktatásért minden három hasábos egyes sorért 4 p(engő) vagy 7 új krajcárnyi díj számítatik.*” Részletes tájékoztatást adtak az előfizetési lehetőségekről is: „Előfizethetni helyben, vagy a helyb(eli) könyvkereskedésekben; vidéken minden cs. kir. postahivatalnál a szerkesztőséghez utasítandó bérmentes levelekben.”

Nos, ha meggondoljuk, hogy a lapterjesztés előfizetési rendszerre még manapság is a „cs. kir. postahivatal” monopóliumát jelenti, mely ellen újabbán nem csekély ellenérvet sorakoztatnak fel immáron nem csak a reformlapok, akkor netán arra az eretnek megállapításra juthatunk, hogy ez az 1860-as *Delejtű* egynémely viszonylatban talán nem is áll túlságosan messzire tőlünk...

Nem hiányozhatott a kiadóra és a nyomdára történő utalás sem, melyet azonban már nem a címlap fejléce foglal magába, hanem az utolsó oldalon találhatjuk: „Kiadó és felelős szerkesztő Pesty Frigyes. Nyomatott: Hazay M. és fia Vilmos betűivel Temesvárott.”

Pesty ízig-vérig a reformeszmék embere volt, aki még az önkényuralom pangáséveiben is hitet tett – ámbátor, kellő óvatossággal – ’48 demokratikus tradíciói mellett. Szerzőit is a saját politikai hitvallása, nyitott, minden újszerűre fogékony szellemisége alapján válogatta össze. Ezt tükrözi a 36. szám hosszu, több mint kétoldalas vezércikke is, melyet Ehrenguber Imre írt, *A nő nem talány* címmel. Teljes egészében emancipációs vezérfonala nem egy viszonylatban még napjainkban is figyelemre tarthat számot.

A nőket pártoló vezércikk után két régi magyar levelet találunk a *Régi levéltárca* rovatban. Ezeket Podhradszky József küldte el a temesvári hetilaphoz; az egyik 1608-ból, a másik pedig 1652-ből származott. A török bég és a magyar „mezey vitezek” érdekes hangvételű levelei akkor még igencsak újdonságnak számítottak; ma már efféléket százával olvashatunk a különféle kiadványok lapjain.

A liberális demokrata lapszerkesztő-történetíró *Levelezések* címmel külön rovatot nyitott a környező vidéki helységekből, a soknemzetiségű délvidéki városokból beérkező olvasói tudósítások közlésének is. Az augusztus 21-én, Magyarzentmártonból beküldött levél az előző napi, Szent István-féle ünnepekről számolt be. Érdemes egy gondolatát ideiktatni az ismeretlen írástudónak: „Szent István szellemét, úgy hisszük, méltóbban nem dicsóíthat-

jük, mintha az általa kitűzött keresztény civilisatio zászlóját követve mindig előbbre haladunk.”

Az ugyanezen a napon Lugosról beérkező tudósítás a híres zeneszerző és hegedűvirtuóz, Reményi Ede fellépésének megghiúsításáról számolt be: „...volt pamlagi vita... a hangverseny rendezése, programja, a magyar, román és német nyelven szerkesztett színlapok egyes kitételei felett is elég vita, tanácskozás, ingerültség, beleavatkozás, és mind ez hiába; hiába rántatott ki mind ez által a közönség szokott *apathia*ójából, hiába volt ezen kisvárosi tusa, mert a hangversenyből mi sem lehetett, – a várva várt Reményi 18-án délutáni 5 óra tájban csakugyan megérkezett, a megyefőnökséghez hivatott, onnét visszatérve a hangverseny kitűzött kezdete előtt egy órával a hatóság részéről hirdetett falragasz tudósítja a közönséget, hogy a *hangverseny*adó rögtön *roszul léte* miatt e hangverseny elmarad!”

Reményi – vagyis inkább a császári megyefőnök – „betegsége” persze csak politikai természetű volt, így aztán „magához magányszállásra hiva mindazokat, kiknek ő leendő vendége, ... – a barátságért, kölcsönös visszaemlékezésért emelt poharak ürítése közben megragadá elbájoló hegedűjét és játszott, – mily hatással? mily érzelmek fogták az ott levőket körül? azt képzelje el magának az, ki hallotta. Ki pedig e szerencsében nem részesülhetett, annak csak röviden annyit, hogy a lelkesedés mindnyájában rögtön a *Rákóczi hatalmas nótája, hatalmas előadásához fogott*. Ezen lelkesedés az utcán álló csoportokat is elragadá, mert az onnan felható éljen kiáltások szakíták csak félbe a játék e remekét...”

A bécsi kormányzások temesvári tartományi „kezeinek” is megvoltak tehát a maguk kised praktikái a '48-as napokra emlékeztető hangulat felidézésével fenyegető rendezvények, a gyülekezés szabadságának meggátolására. Persze, nemcsak Lugoson, hanem a Temesköz híres fürdővárosában, Buziáson is, miként erről egy augusztus 22-i levélben olvashatunk a 284. oldalon. Pedig nemcsak a közeli Lugosról tódultak ide a hoppon maradt érdeklődők, hanem a Délvidék politikai, gazdasági és kulturcentrumából, Temesvár tartományi székhelyről is:

„...a sokaságot azon remény is csodíté ide, hogy Reményit hallhatja, kinek hangversenye e hó 22-re volt hirdetve, de ez elmarad! E veszteségért kárpótlást nyújtott egy helyben felállítandó szinkör építésére szánt tőke gyarapítására rendezett mükedvelői előadás, – adatott pedig igen szép közönség jelenlétében Kisfaludy a Kérők című darabja, és pedig elég kedvesen.”

Pesty helyi híreket is közölt a *Delejt*ében, mégpedig Temesvári újdonságok címmel. Szó esett ebben a takarékpénztárról, az új biztosítótársaságokról, állásínálatról, a hajózásról és a vasútról is. Lássunk közülük is pár érdekes mozaikot; elsőként azt, melyben a szerkesztő az álhazafiak felettébb „ruganyos” magatartását ostorozgatta:

„Az új biztosító társaságok kezdik már a versenyt vidékünkön is; nevezetesen a „Phönix”, melynek állítólagosan már főügynöke is van városunkban. Ugy látszik azonban az első sikerből, hogy a bánsági patriotismus sokkal ruganyosabb, mint hogy azon hajótörést szenvedhetne kezdeményezése, mert első jelentékenyebb sikere a „temesvári hajós társaság” megnyerése volt, mely pedig nemcsak túlnyomóan magyar egyénekből áll, kiknek hazafiúságában kérkedni tán életveszéllyel járna, hanem szép hanggal is lépett föl, midőn cégét 12 év óta első magyarul bejegyeztetni. A „Phönix” felléphetési érdekében némi engedményeket adván a társaságnak, csak tetteleg bizonyítá be, mi könnyű sokaknak szájas patriotismusát egy kis mézes madzaggal lekenyerezni, mi valóban nem nagy kezesség jövőnkre.”

*

„A Bukuresti Magyar Közlöny tudósítja a közönséget, hogy felsőbb engedély folytán, szeptember elsejétől fogva politikai tartalommal is fog megjelenni, Dr. Oroszhegyi József szerkesztése mellett. Tudatja továbbá azt is, hogy ha a nevezett lap előfizetőinek száma azon kedvező arányban fog szaporodni, a mint eddig volt tapasztalható, azon esetben október 1-én kezdve, minden ráfizetés nélkül hetenkint kétszer fogna kiadatni. Örvendünk a kedves hírnek, és sok sikert kívánunk a derék pályatársaknak!”

Vannak ám ösmerős hírek az Akadémiával és a játékszínnel kapcsolatban is e jövőbe látó temesvári sajtóorgánumban: „Az akadémiai palota tervei iránt mint halljuk az előkészületek folyamatban vannak... Ezen jó hírekhez adhatunk még egy mást is. A mint jó kútfőből halljuk, a magyar színházi telek ügye is szerencsés fordulat ponton áll. A városi község ugyanis, következetesen az akadémia irányában követett eljárásokhoz, mint halljuk, oly értelemben készül nyilatkozni, miszerint ezen kérdés kielégítő megoldásához is teljes remény lehet.”

Hála egy idegen ajkú polgárnak, terjedt a magyar nyelv a fővárosban is: „Szabad királyi Buda város községtanácsa, egy szerb ajkú tanácsos indítványa folytán elhatározta, hogy f. évi szeptember 1-től kezdve, az államhivataloknál közlekedést kivéve, a község minden ügyei magyar nyelven tárgyalassanak.”

Girókuuti P. Ferenc országos nagy képes naptárára Heckenast előfizetési felhívást tett közzé 1861-re. Pesty szkeptikus kommentárja:

„A lefolyt esztendőben több naptárvállalat indított meg, melynek élére jó hangzású nevekkel dicsekedhetők irók álltak néha, mégis az első folyam után már megakadt. Tán nem tévedünk, ha az ily naptárak a nemzet minden osztályának akartak megfelelni. *Óvakodjunk ezen sokat markolástól* – hiszen azt sem kívánja senki, hogy valamely szindarab a páholyok meg a karzat tetszését egyaránt nyerje ki, – és igyekezzünk hű olvasó közönséget magunknak teremteni.”

A szemfüles temesvári szerkesztő két román hírrel is szolgált: „Az erdélyi Telegraful román azt állítja, hogy a szük nadrág nem magyar, hanem román ósviselet, a miénk pedig mint ázsiai törzsé a török bugyogó. Döntsük el a vitát röviden! Húzzon magára minden magyar és román sarkantyús csizmát, és szük magyar–román nadrágot.”

*Szatmári Károly hazánkfia rövid időn egy román képes újságot fog ily cím alatt megindítani „Illustratia”, szerkesztője a román irodalomban ismeretes egyén Záni leend.»

Az Egyveleg rovat egyik legérdekesebb – s bizony, elég sokáig felettebb aktuális – rövidhíre arról számolt be, miképpen játszották ki a zomboriak a császári kormányzat helyi kiszolgálói, a „Bach-huszárok” által kiadott rendelkezést, mely sértette '48 függetlenségi érzelmű magyarságának jogos nemzeti érzelmeit. E vidéki hetilapról szóló ismertetésemet ezzel a kommentárt nemigen igénylő tudósítással zárom, fejet hajtva Pesty Frigyes történész-lapszerkesztő emléke előtt is:

„– Egy zombori levelező írja, hogy ott közelebb, polgármesteri rendeletnél fogva, kidoboltattott, hogy a magyar nemzeti színű szalagok árulása eltiltatik. A zombori szépek azonban – mint a levelező megjegyzi – úgy látszik, még e különös rendelet kiadása előtt bőven ellátták magokat a kedvenc színű szalagokkal, mert alig láthatni öltözéket e diszítvány nélkül.”

Dr. Fenyvesi László

A kecskeméti közmunkajegyek

A Numizmatikai Közöny XII. kötetében, gazdasági papírpénzek (utalványok) és munka-elismervények című alfejezetben Gohl Ödön¹ részletesen ismerteti a kassai közmunkajegyeket. 1914-ben további 28 féle változattal egészíti ki előző évi jegyzékét.² A szerző rövid bevezetőjében megemlíti, hogy a kassai közmunkajegyekhez „hasonlót más magyarországi városokból eddig nem ismerek”.

A közelmúltban hagyatéki anyagból Kecskeméten használt közmunkajegyek kerültek elő. Az öt darab jegy három típust képvisel. Az első, igényesebb típust (1 példány) az 1850-es évek végén használták, míg a második, egyszerűbb típust (3 példány) az 1870-es és 1880-as években. Ez utóbbinak két változata ismert. Ugyancsak az 1880-as években használták a harmadik típust (1 példány) is.

A közmunkajegyek leírása (a dőlt betűs részek tintával írt, kéziratos kiegészítések).

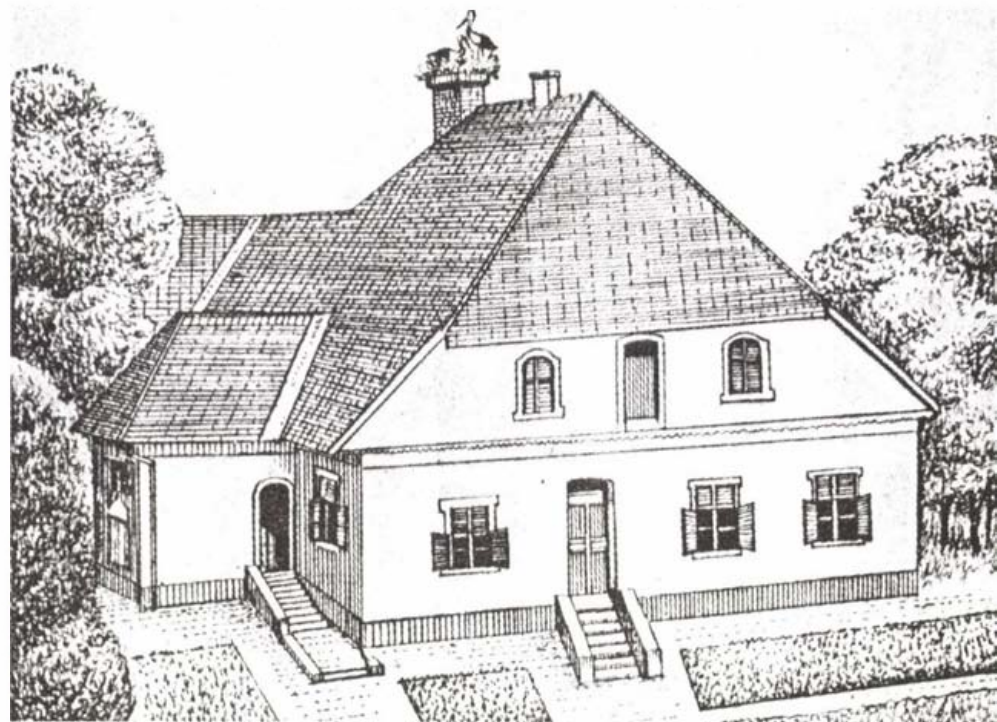
I. típus. Bordás, merített szürkés papíron nyomtatott és kézzel írt szöveg, kilenc sorban: Házzszám: 344 2dk Tized / Nyugta / 12 igaz megyei közmunka napszámról, melyet / hogy Banó Imre Úr folyó évi / majus hó 28. napján leszolgált legyen, / ezennel bizonyítom. / Kecskeméten majus 28 1858 / Viragh / úti biztos. – Méret: 127 x 99 mm.

II. típus, 1. változata. Sima, egyszerű sárgásfehér papíron kézzel írt és könyomással sokszorosított szöveggel, kilenc sorban: Tized 2. Házzszám 361. / Nyugta / Tizenhat 1/2 igaz közmunka nap- / számról, melyet hogy Bánó / Imre úr t. é. april hó 26 napján leszolgált / legyen ezennel bizonyítom. / Kecskemét 1876 / Dékány / utibiztos – Méret: 111 x 101 mm.

¹Gohl Ödön: Magyar robotjegyek. Numizmatikai Közöny, 1913, 123–144. old.

²Gohl Ödön: Kassai közmunkajegyek. Numizmatikai Közöny, 1914, 68–70. old.

Az egykori Bánó-ház

II. típus, 2. változata. Sima, egyszerű sárgás papíron, kézzel írt és könyomással sokszorosított szöveggel, tíz sorban: 2 Tized 108 Házsám. / Nyugta / Négy igás közmunka nap / számról, melyet hogy Bánó / Imre f. é. maj hó 8 napján / leszolgált legyen, ezennel bizony / tom.- / Kecskeméten 1885 évre / Dékány / 4 f. utibiztos. – Méret: 104 x 106 mm.

Egy további példány, ez utóbbival, a második változattal teljesen azonos, de Bánó János névre szól, és 1886. április 20-án keltezték. – Méret: 113 x 106 mm.

III. típus. Sima, egyszerű sárgásfehér papíron nyomtatott és kézzel írt szöveg, hat sorban: 13. 1887 Dber 16. / Bánó János úr 2/118. 1887 évre 14 igás / naptól közmunka-váltás tartozását lefizette 25 frt. 20 kr. / azaz: Huszonöt forint 20. kr. / Nagy Sándor Vundam Antal / ellenőr. főpénztárnok. – Méret: 172,5 x 74 mm.

Megjegyzés: A szelvény felső szegélyéhez közel a hosszú vízszintes vonal a szelvényhatárt jelzi, ennek mentén vágták le az ívről. A dátumozás alatt szintén vízszintes vonal van. Bánó János neve után ismét ott látható a titokzatos 2/118, ami a korábbi darabok 2 tizedének és a házsámnak felelhet meg. Ugyanakkor jelentős változás is történt 1887-ben. Míg 1886-ban Bánó János „leszolgált” közmunkáját Dékány utibiztos igazolta, 1887-ben már ugyanezen kecskeméti polgár közmunkaváltás tartozásának kifizetését igazolta a főpénztárnok. Vagyis míg 1886-ban még valódi munkaelismervényt nyújtáltak, addig 1887-ben, nyilván a közmunka megválthatóvá vált, már a kifizetett pénzt nyújtatták az adóhivatalnokok.

A közmunkajegyeken szereplő érdekes kifejezés: a tized, további kutatásra serkenti a numizmatikust, hiszen ezt házsám követi. Vagyis a tized valamiféle utcanevet, esetleg házak tömbjét, csoportját helyettesíthette.

Kecskemét közigazgatási felosztása az elmúlt századok során többször változott. Visszatérő jellegzetessége ennek az volt, hogy a várost részben járásokra, részben tizedekre osztották, „de a kétféle felosztás alapelveit nem ismerjük... Az utcaneveket nem is tartották nyilván, az első hivatalos utcánév-adás csak 1850-ben történt.”³ A levéltári kutatások azt

³Bálintné Mikes Katalin: Kecskemét város Tanácsa a XV–XIX. században. Bács-Kiskun megye múltjából. II. Iványosi-Szabó Tibor szerk. Kecskemét, 1979, 5–57. old.

bizonyítják, hogy a közmunkajegyek keletkezésének idején Kecskeméten 11 tized létezett. A Bánó-ház 1746-tól kisebb-nagyobb átalakításokon ment át. A sorozatos átszámolás miatt különböző házszámokat viselt. Így pl. Bánó Imre idején 1858-ban a 344-est, 1876-ban a 361-est, 1885-ben és '86-ban a 108-ast, míg ugyanebben az évben Bánó János neve alatt már 118-ast használtak. Később „...az 1897-es összeírásban a 109. szám alatt szerepel a Vásári nagy utcában. A térképek szerint ez a ház a ma is meglévő Bánó-házzal (ma a Magyar Naiv Művészek Múzeumának épülete) azonosítható...⁴

A ház mai képét a mellékelt rajz mutatja. Az 1960-as évek végéről származó, az épület felújításával kapcsolatos műszaki leírás történeti részében ez áll: „Gáspár András u. 11. sz. lakóház, az ú.n. BÁNÓ-HÁZ, Kecskemét egyik jelentős világi emléke. ...A lakóház eredeti, a XVIII. századra jellemző telekelrendezésével, alaprajzi megoldásával és homlokzati kialakításával, részletképzésével egyik jellemző és értékes példája a XVIII. sz. folyamán – végleges formájában a XVIII. sz. – XIX. sz. fordulóján – kialakult alföldi városi (salva guardia) lakóháznak.”⁵

Zombori Lajos

Győr első vashídjának története

Száz éve, 1892. május 8-án halt meg Baross Gábor „vasminiszter”. Győr városának díszpolgára, négy ciklusban országgyűlési képviselője volt. Hervadhatatlan érdeme a vasutak államosítása, a dunai hajózás fejlesztése, a Vaskapu szabályozásának befejezése és a fiumei kikötő kiépítése. Kiemelkedik intézkedései közül a vasúti zóna díjszabási rendszer bevezetése. Ennek lényege: személy- és áruszállításnál a távolsággal arányosan csökkent egy-egy zónaegységre jutó díj. „Azt akarom – mondotta –, hogy a brassói ténsasszony Budapestre jöjjön kalapot venni.” A zónadíj bevezetésével az utasok száma 1885-től 1890-ig 6,5 millióról 25 millióra, a bevétel 7,5 millió forintról 15,5 millióra emelkedett. Óriási energiával látott hozzá a közlekedés fejlesztéséhez, vasutak, hidak, árvízvédelmi töltések építéséhez. Győr város különösen sokat köszönhet tevékenységének, többek között az első vashíd megépítését is.

Államtitkári éve alatt –1883-ban – volt a nagy győri árvíz. A város külső kerületeiben egész utcasorok dőltek romba. A pusztulás után megindult a nagyszabású árvízvédelmi munka; a hidprogram elkezdése és megvalósítása a Rábaszabályozó Társulat által. A munkálatok elvégzésére és irányítására Baross Gábor kormánybiztost nevezett ki, szentmártoni Radó Kálmán Vas vármegye főispánja személyében. A Közmunka és Közlekedési Minisztérium vezetését 1886-ban foglalta el, ezután még nagyobb energiával és teljhatalommal látott hozzá elképzeléseinek megvalósításához.

Győrben a Rábán három, a Rábécán két jármos cölöphíd, a Dunán dereglyehíd tette lehetővé a közlekedést. 1885-re a hidak annyira elhasználódtak, hogy veszélyt jelentettek nemcsak az árvíznél, hanem a forgalom levezetésénél is. A legjobban elkorhadt cölöpzetű, a Rábán lévő Hosszú-híd volt. Ezt rossz állaga miatt, de a közmunka és közlekedési miniszter rendeletére is, sürgősen meg kellett újítani. A jégzajlás a híd épségét már több ízben veszélyeztette, ezért a szerkezetet egy méterrel a legnagyobb vízszint fölé kellett volna emelni. A végrehajtást indokolta a hidrotechnikai mérés is. Hogy a legnagyobb víztömeg akadálytalanul lefolyjon, a híd lefolyási szelvényét 56 m²-re kellett bővíteni.

Nemcsak a város, hanem a Rábaszabályozó Társulat is érdekelve volt a híd építésénél, mert a költségek egy részét átvállalta. Emiatt 1886 tavaszán a legolcsóbb változatot dolgozta ki a műszaki osztály. Ha ez a terv megvalósult volna, Győr korszerűtlen, pár évtizedig szolgáló, a város fejlődését gátló műtárggyal lett volna „gazdagabb”. A folyókon tökéletes munkát végző társulat a hídnál szüklátokörűnek bizonyult. Figyelmen kívül hagyta a város fejlődését és olyan hidat akart építeni, mely a múltnak szól! Mindenáron jármos cölöphíd építését

⁴Székely György muzeológus (Bács-Kiskun megyei múzeum, Kecskemét) levélbeli közlése nyomán.

⁵Bács-Kiskun megyei Tervező Vállalat, Kecskemét (Tsz: 69/70-5650). Műszaki leírás a Kecskemét, Gáspár A. u. 11. épület felújításához című dokumentációból.

szorgalmazta. A város vezetése is ezt a megoldást támogatta. Meg kell jegyezni, hogy mialatt a hidépítő bizottság a vashíd építéséről tárgyalt a gyárakkal, a város műszaki osztálya fahidat tervezett. Győrnek azonban új fahídra sem volt pénze, ezért az árvízszint fölé való emelést tartotta célszerűnek.

A Rába Hosszú-hídján kívül még négy fahíd felemelése, vagy újjáépítése szerepelt a hidoprogramban. Érthető volt, hogy ezek pénzügyi terheit nem akarta, de nem is tudta vállalni a város tanácsa. A kormánybiztos minden ajánlatát elfogadhatatlannak találta. Hiába sürgette Radó Kálmán a polgármestert, hogy nyilatkozzon a hidépítések megkezdéséről, a városi tanács azonban minden tőle telhetőt megtett, hogy a hidak építését késleltesse. A minisztérium is sürgetett, ezért Radó 1888. február 15-én írt levelében, a város meghatalmazottjait megállapodás végett március 8-ra hivatalába kérte. A kérés hiábavaló volt, a város küldöttei nem mentek el tárgyalni, új határidőt kértek. A kormánybiztos beleegyezett, de Szombathelyről március 11-én írt levelében szinte könyörgött, hogy a magisztrátus végre küldje el március 27-re meghatalmazottjait: „... hogy túlságosan hosszú időig tartó hidépítési kérdés megoldassék.” A tárgyalás az adott időben megkezdődött. A Rábaszabályozó Társulat kijelentette, hogy a hidak újjáépítésére szánt 105 614 forint 96 krajcár költségből elvállal 45 százalékos hozzájárulást, sőt 50 000 forintra kiegészíti, a többi 55 614 forintot pedig kamatmentes törlesztésre kölcsönadja.

A városi tanács továbbra sem adott érdemi választ, helyette mérnöki hivatala fahidakat tervezett, a legnagyobb takarékoság figyelembevételével. Közben a polgármester több levelet írt a társulathoz, hogy minél kevesebbe kerüljön a hidak felemelése és minél több hozzájárulást kapjon a város közönsége. Szeptember 21-én a kormánybiztos Répcelakról keltezett írása tudatja a városi tanáccsal, hogy a hidépítéshez egyezségileg – felsőbb utasításra – megajánlott 52 000 forintot és 55 000 forint kamatmentes kölcsönt utalványozza. A tanács viszont nyilatkozzon, hogy mikor szándékozik a hidak építését megkezdni. A város nem télenkedett, ha halogatni kellett a hidépítést. Szeptember 29-én feliratot küldött Baross Gábor miniszterhez a hidak megvizsgálása tárgyában. Válaszában a miniszter megnyugtatta a polgármestert, hogy a hidterveket mindenképpen felülvizsgálják. A hidak felújítása, újjáépítése 1890-ben sem mozdult el a holtpontról. Annyi történt, hogy a város Feketeházy János neves hidtervezővel felülvizsgáltatta a három Rába- és az egyik közúti Rábca-hidat. Az információ lehangoló volt és a városi uraknál mély csalódást okozott. Beigazolódott, hogy Győr hídjait – főleg a Rába Hosszú-hídját – javítani nem lehet, újat kell építeni. A helyzet tarthatatlanul súlyos volt, a magas vízállás, párosulva a jégzajlással, könnyen katasztrófát okozhat. A folyó medre sűrűn, 19 hídgyámmal, 243 részben korhadt levert cölöppel volt teletűzdelve, szűkítve a Hosszú-hídnál a lefolyási keresztmetszetet. Számtalan eredménytelen, halogató tanácskozás után, Győr Város Tanácsa elkötelezte magát a hidépítésre és 1891. január 11-én pályázatot hirdet a Rába folyón lévő Hosszú-híd újjáépítésére, de továbbra is fahídban gondolkodnak!

A pályázatot Gregerson Miklós budapesti vállalkozó nyerte meg, mégpedig vashíd ajánlatával. Augusztus 31-én Győr szabad királyi város Törvényhatósági Bizottsága – beható tárgyalás után – kimondta, hogy a Rába Hosszú-hídját állandó jelleggel, kőből és vasból kívánja megépíttetni. A munkálatokat Gregerson Miklósról bizza, aki 68 400 forint általános összegért – megfelelő tervek szerint – a kitűzött határidőre átadja a forgalomnak a Rába új hídját.

A költségek fedezése:

A vállalkozó részére megállapított költség:	68 400 Ft
Víz- és gázvezeték egyezményileg megállapított ára:	2 000 Ft
Előre nem látható kiadásra tartalékösszeg:	1 600 Ft
Összesen:	72 000 Ft

A fedezet tárgyában a közgyűlés elhatározta, hogy 64 000 forintot felhasználnak a hidak építésére rendelkezésre álló összegből, a hiányzó részt – 8000 forintot – a Bissinger-alapítványból 5 százalékos kamatláb mellett veszik kölcsön.

A szerződést a Hosszú-híd újjáépítésére 1891. szeptember 12-én írták alá és annak értelmében a munkálatokat 24 óra elteltével kellett megkezdni. A munka azonban igen lassan és vontatottan haladt, számottevő tevékenység csak szeptember 21-én kezdődött, amikor egy munkafelügyelő és egy hidmester mellett 4 fő ács és 45 fő napszámos tevékenykedett. Főleg földmunkával és a cölöpök kihúzásával foglalkoztak. Az első

szádfalak leverését szeptember 26-án kezdték meg, ekkor már 61 földmunkás és napszámos dolgozott. Később nagyobb cróvel és szervezetséggel folyt az építkezés; október 21-én 1 fő munkafelügyelő, 2 hidmester, 19 ács, 6 kőműves, 4 kőrákó, 51 földmunkás és 93 napszámos serénykedett. A nagy iram az év végére lelassult. December 20-tól január 31-ig, február 8-tól február 21-ig és március 8-tól március 21-ig a kemény téli időjárás miatt nem dolgoztak.

A tavasz beköszöntésével újra lázas tevékenység kezdődött és folyt egész nyáron. A vasszerkezetet a Danubius Magyar Hajó- és Gépgyár Rt. tervezte és szállította. Július 9-re a híd első nyílásának felállítására befejeződött. A szerelés feszített ütemben folyt, még vasárnap is dolgoztak. Augusztus közepére az építkezés és a szerelés annyira előrehaladt, hogy az ellenőrző mérnök lehetőnek tartotta az augusztus 29-i próbaterhelést. A jelzett időre valóban elkészült a híd, csupán 4 fő mázoló dolgozott rajta és megkezdték a kockakövek szállítását a próbaterheléshez.

Szeptember elsején jelentette a városi mérnök az illetékeseknek, hogy a híd teljesen elkészült. A vasszerkezet felülvizsgálatára és a próbaterhelésre a minisztérium és a város szeptember 22-ét jelölte meg. A műszaki vizsgálatok után a Rába Hosszú-hídjának bejárása következett. Ezen megjelent Zechmeister Károly pogármester vezetésével a Rábaszabályozó Társulat képviselője és több más prominens személy. A szemrevételezés és a terhelési próba jegyzőkönyvének áttanulmányozása után a Rába Hosszú-hídját este nyolc órakor – minden külön ceremónia nélkül – a város polgármestere a forgalomnak átadta.

A híd két mederben álló pilléren, három ívben feszült át a Rába folyón. Az elkészülését Baross Gábor már nem érte meg, mert a Vaskapunál szerzett betegségében május 8-án elhunyt. Győr szabad királyi város első vashídja 41 évig szolgálta a közlekedést. Az újat – mely annak idején a Föld leghosszabb hegesztett rácsos gerendahídja volt – 1934-ben adták át a forgalomnak.

Veszprémi György

A nagyszántói ősmocsármaradvány végnapjai

Közismert tény, hogy Románia északnyugati határa mentén, azaz a Tisza síkságának keleti peremén, a Szamostól a Körösökig az 1800-as évek közepén É–ÉK irányból D–DNy irányba haladva ősmocsarak sorakoztak, melyek között a legjelentősebb az Ecsedi-láp, az Érvölgy és az ún. Kis-Sárrét mocsarai voltak. Ezek közé ékelődött a Nyírbátor közelében fekvő Bátorligeti őslápmaradvány, illetve a Kis- és Nagyszántó határában elterülő Nagyszántói-mocsár.

A vízszabályozások, ármentesítések és mocsárlecsapolások gondolata már 1802-ben felmerült, amikor báró Vay Miklós, képzett hadmérnök személyében királyi biztost neveztek ki a Körösök szabályozására, akinek vonatkozó tervei az egyes vármegyék ellenállásába ütköztek. 1818-ban azonban a térképészeti és vízjárás felmérések elkészítésére a kiváló képességű Huszár Mátyás kamarai mérnököt rendelték ki, aki segédmérnökeivel – köztük ifj. Tessedik Sámuel és a pályakezdő Vásárhelyi Pállal – 1823-ra elvégezte a felmérés nagy munkáját. A tervek alapján az 1890-es években a vonatkozó munkálatok befejeződtek és a Sebes-Körös által fenntartott Kis-Sárrét gyakorlatilag mezőgazdasági területté vált.

A Kraszna vize által fenntartott Ecsedi-láp területének szűkítésén gr. Károlyi Ferenc már 1720-ban buzgólkodott. Lovassy Sándor adatai szerint 1749–1751 között, 1772-ben, 1778–1782 között, majd 1883-ban a gróf Károlyi család tagjai, illetve Szatmár vármegye különböző hatáskörű árokrendszerrel próbálta a láp vizét levezetni. 1894-ben Némethy János műszaki tanácsos, még 1883-ban elkészített terveit elfogadva, és azt megvalósítva, 1898 márciusában a Kraszna vizét új mederbe terelve, 2–3 év alatt az Ecsedi-lápot is kiszáritották.

Az Érpatak által fenntartott és ugyancsak a Kraszna kiöntései nyomán táplált ún. Érvölgyi-mocsarak, többszöri lecsapolási kísérlet ellenére több évtizeddel éltek túl a Kis-Sárrétet, illetve az Ecsedi-lápot. A lecsapolási munkálatokat csupán 1968-ban fejezték be, amikor is az ún. Ércsatorna megásásával a mocsarak vizét a Berettyóba vezették le.

A Kis-Sárrét, az Ecsedi-láp és az Érvölgy lecsapolása után a jelzett határzónában az 1970-es évek közepéig csupán egyetlen, az előbbiekhöz viszonyítva jelentősen kisebb őslápmaradvány maradt fenn Kis- és Nagyszántó határában, melyet az egykori Kis-Körös vize alakított ki, illetve táplált.

E mocsár nevét a rendelkezésemre álló szakirodalom, de még a régi térképek sem említik, s mivel Kis- és Nagyszántó települések határában fekszik, de Nagyszántóhoz közelebb szélesedik ki, azért e mocsármaradványt önkényesen *Nagyszántói-mocsárnak* nevezem.

A mocsár létezésére Huszár Mátyás (1778. Kisheretyén, Bars vm. – 1843. Nagyvárad) vízrajzi dolgozatában utal, ahol a következőket írja: „Péterszeg közelében a Berettyó a Kis-Körösön át a Sebes-Körössel van kapcsolatban. A Kis-Körös Olaszinál szakad ki a Sebes-Körösből, Biharig nagy eséssel folyik és a Berettyóba torkollik. Ha a Sebes-Körös megárad, e folyóágon keresztül nagyobb víztömeg zúdul a mélyfekvésű helyekre. ... A földterület fekvése a Bihari területektől a torkolatig olyan, hogy a kiáradt víz nem tud visszafolyni, és így tavak, mocsarak keletkeznek.” A Nagyszántói-mocsarat sem névvel, sem anélkül bizonyára azért nem nevezi meg, mert az 1820-as években az ilyen kisebb ártéri mocsarak a nagy mocsárvidékekhez viszonyítva, főleg a számára fontos lecsapolási tervekkel illetően, jelentéktelennek minősültek. Az azonban világos, hogy a Kis-Körös mocsárképző szerepéről a Bihari-dombtól ÉNy irányba haladó meder mentén, Huszár Mátyás beszél legelőbb, 1823-ban.

Időrendi sorrendben Fényes Elek (1851) említi a Kis-Köröst az alábbiak szerint: „... a városon (értsd Biharpüspöki –K. L.) keresztülfolyó Kis-Körösön van egy 3 köves vízimalom...” Ez a malomépület az 1970-es években is állt, tudomásom szerint ma is létezik.

Osváth Pál 1875-ben a Sebes-Körös és Berettyó gyakori kiáradásait kapcsán megjegyzi, hogy „Hasonló kártékony mellék folyók voltak még itt: a Kis Körös... E víz a Sebes Körösből szakadt ki s minthogy ennek megsemmisítése nélkül a szabályozás lehetetlen lett volna, kiszakadásánál eltöltöttet.”

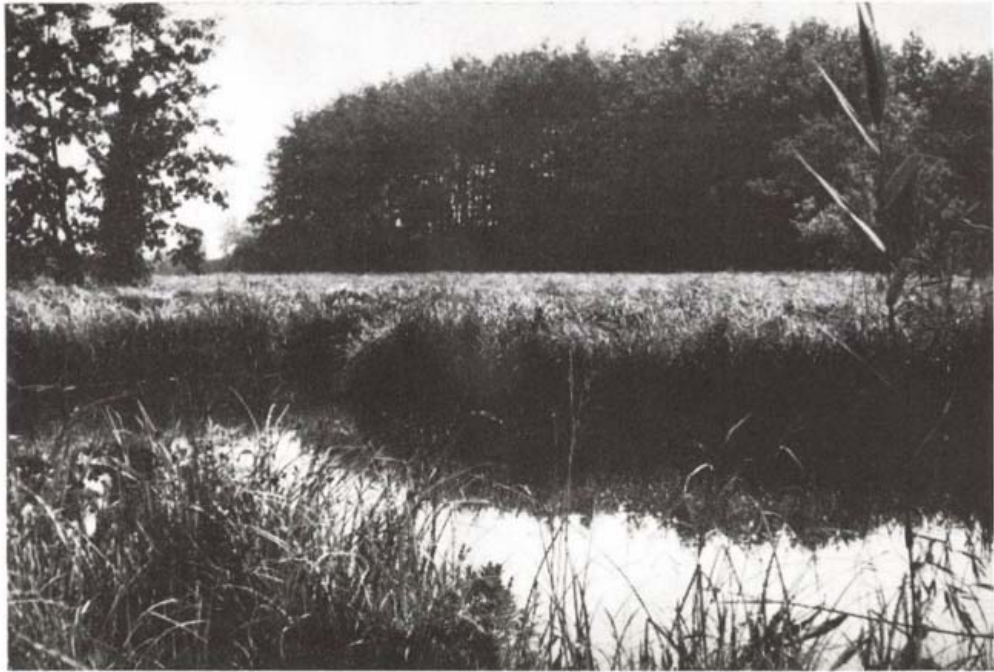
Borovszky Samu 1901-ben a Sebes-Körös leírásánál megállapítja, hogy „... hajdan a Nagyvárad alatti Fácánosnál a Kis-Körös ágazott ki belőle, mely a Sebes-Körös vízének egy részét a Berettyó vízvidékére szállította.” Mocsáralkotásáról azonban nem beszél.

A Kis-Körösnek a Sebes-Körösből való kiágazási helyét illetően Huszár Mátyás és Borovszky között különbség van, amennyiben Huszár *Olaszit*, Borovszky a *Fácánost* jelöli meg a kiágazás helyéül. Fényes Elek azonban elosztatja a különbséget Olasziról szóló leírásában, miszerint „az 50 hólás püspöki fácánost” Várad-Olaszihoz tartozó területként említi.

A Kis-Körös egykori létezését és folyásának irányát az elmondottakon kívül régi és egészen új térképek is megjelölik. A *K.u.K. militár geographisches Institut* által 1914-ben kiadott *Groszwardéin szelvény* például nemcsak a Kis-Körös vonalát, hanem Nagyszántó fölött egy félkör alakú állóvizet (tavat) is megjelöl, közvetlenül a folyóvíz partján. Ezt a névtelen tavat egyetlen más, általam elérhető térképen sem találtam. Itt kell megemlítenem azt is, hogy annak ellenére, hogy *élő* vízfolyásként a Sebes-Köröstől a Bihari-dombig ma már a Kis-Körös nem létezik, az 1981-ben kiadott román *Atlas rutier Crisul Mic* néven jelöli a folyót, a Sebes-Köröstől a Berettyóba való torkolatáig.

Az elmondottakból tehát megállapítható, hogy a Várad-Olaszihoz tartozó Fácánosnál a Sebes-Körösből kiágazó Kis-Körös Biharpüspöki felé, azaz északi irányba haladt egészen a *Bihari-hágóig* (128 m). Ez a folyás irányát északnyugatra, Nagyszántó irányába terelte, melynek tengerszint feletti magassága a Bihari-hágónál 18 m-rel mélyebben (110 m) fekszik. Ezért az itt folyó víz lassan haladva, Nagyszántó irányába tölcészerűen egyre szélesebb területre áradt szét, és Nagyszántó alatt félkör alakú mocsarat alkotott. A mocsár víz, árokyszerű mederben átlépve az országhatárt, Magyarország területén Kiskereki irányába halad, majd Szentpéterszeg alatt a Berettyóba torkollik.

1966–1977 közötti időszakra vonatkozóan, személyes ismereteim alapján, az előbbieket azzal egészíthetem ki, hogy a Kis-Körös medre a hatvanas évek közepén a Fácános egyes pontjain még felismerhető volt. Ugyancsak létezett a szatmári útelágazás előtt, a műút hídja alatt az egykori meder, mely az út bal oldaláról, annak jobb oldalára tért át, majd a *templom-dombok* alatt vizenyős terület létezett a Bihari-hágó aljáig. Itt az emelkedő az egykori medret kanyókszerűen északnyugat, azaz Kis- és Nagyszántó irányába terelte. A kanyókszerű kanyarban éveken át a vízi vegetációval fedett területről gyakran riasztottam tőkés récét, illetve figyeltem meg pézsmapocok jellegzetes kupacszerű fészeképtípusait.

Az egykori mocsár központi része: nyílt víz, nádas, erdő (1976)

Ezen a ponton Szatmár irányába a vasútvonal a 19-es műúttal párhuzamosan halad. A vasúti töltés alatt nagyméretű, faragott kőből épült vízáteresz található, mely bizonyára az egykor itt irányt változtató Kis-Körös vizét engedte át.

Mivel ma a biharpüspöki és Bihari-dombokról lefolyó csapadékvíz jelenti a Kis-Körös forrásvidékét, felmerül a kérdés, hogy ez a helyi csapadékvíz immár évtizedek óta elégséges lehetett-e a Nagyszántói-mocsár életben tartásához? A választ természetesen az adott területen lehullott, időszakosan változó csapadékmennyiség adja meg, de ez önmagában még nem tűnik elégségesnek a mocsár állandó vagy alig változó vízmennyisége biztosításához.

A jelenség magyarázata a mocsárban való bolyongásaim alkalmával vált világossá, mikor is a mocsárban több helyen találtam a talajból feltörő forrást, melyekből úgy bugyogott fel a víz, mint a forró víz a fazékban. Egyik ilyen forrás területén mintegy 40 cm átmérőjű függőleges vascsövet találtam, mely 20-25 cm-rel magasodott a környező vízszint fölé, s

A gémfélék megszállófája

A mocsár egyik „lobogó” forrása

Az utolsó nádkép

Együttélés a természettel

melyből jelentős erővel, „lobogásszerűen” tört fel a víz és ömlött szét a területen. Az idevezető mocsári „ösvényből” arra következtettem, hogy ezt a vizet az emberek ivásra is használják. Magam is megkóstoltam: makroszkopikusan tisztább, illetve jobb ízű hideg forrásvizet talán csak a hegyvidéki forrásokból ittam. A mocsárnak tehát saját forrásai is voltak, melyek a külszíni csapadékvízzel együtt tartották életben a mocsarat a Sebes-Körössel való kapcsolata megszűnése után is.

Mivel e mocsarat a közvetlen környezetében levő településeken kívül nem tartották nyilván, azért a mocsár területének nagyságára utaló adatot az irodalomban nem találtam. A becslés jelen esetben eléggé kockázatos már csak azért is, mert a mocsár kiterjedése a saját források ellenére is függött a helyi csapadékmennyiségtől, tehát annak vízzel borított határa évenként és évszázadonként változott, még a Sebes-Körössel való élő kapcsolat idején is. Mindenesetre, ha a Kis-Körös forrásvidékének a várad-szalmári vasúti töltés átereszenének környékét tekintem, akkor annak hosszát Nagyszántóig mintegy 5–6 km-re becsülöm. A meder azonban Nagyszántó irányába haladva, fokozatosan kezd tölcésszerűen mocsárrá szélesedni, ami Nagyszántó fölött félkör alakban terjed szét. A tulajdonképpeni mocsár hosszát tehát óvatos becsléssel 2,5–3 km hosszúságúnak, és Nagyszántó fölött a legnagyobb szélességét mintegy 1,5 km-re becsülöm. Meg kell jegyezmem, hogy míg a meder bal oldalán 1–2 m magas partszakasz létezik, addig a jobb oldalon part nélkül terült szét a víz a Bihari-dombok alatti alacsony fekvésű legelők irányába. (A mocsár lecsapolása és ülepítőmedencévé való átalakítása idején az illetékes szakemberek bizonyára mérnöki eszközökkel mérték fel a területet és pontos adatokkal rendelkeznek az egykori mocsár nagyságát illetően.)

A Nagyszántói-mocsár 1850 körüli nagyságára Osváth és Fényes munkái alapján következtethetünk. Osváth ugyanis idézett munkájának 14. oldalán lábjegyzetként arra hivatkozik, hogy „sárréti nyelven a széna termő hely kaszálónak, rétnek pedig azon lápos ingoványos hely nevezetik, hol nád, káka és gyékény terem”. Ha ez így volt 1875-ben, akkor 1851-ben Fényes Elek is így értelmezhetette a rétfogalmát, amit a települések leírásánál következetesen használt. Így például Kiszántó határában 206 hold rétről és legelőről, Nagyszántó esetében 400 hold rétről beszél. Ha Kiszántó esetében a rétfogalom csupán felét tekintjük tisztán rétnek, akkor a két település összes rétfelületét mintegy 500 holdra, azaz kb. 285 ha-ra tehetők, ami alatt Osváth szómagyarázata szerint a Kis-Körös mocsárrétféjét, azaz mocsarait kell értenünk, természetesen az 1850-es évekre vonatkoztatva, mely idő óta éppen a Kis- és Sebes-Körös élő kapcsolatának megszűnése miatt, a rétfelület nagyságának feltétlenül csökkennie kellett.

Vizsgálataim szerint az 1966–1977 között a Nagyszántói-mocsár ezt az ökológiai fogalmat teljes mértékben fedte, azaz igen változatos vízi élettereket (biotópokat) nyújtott az alsóbb és magasabb rendű élővilág, illetve azok egymásra utalt életközösségei számára, melyek egyúttal a mocsár természetes környezeti rendszerét alkották. A mocsár élővilága, azok életközösségei egymáshoz és a külső környezeti tényezők változásához maguk is örökösen

A mocsár vizének lecsapolása

alkalmazkodván, a sajátos és gazdag vízivilág „szabadon” fejlődve létezett. A kis ősmocsár-maradvány lényegében csak méretekben és a populációk nagyságában különbözött a nagy kiterjedésű mocsarak, az irodalomban is nyilvántartott Ecsedi-láp, a Kis-Sárrét vagy az Ér mocsarainak élővilágától.

Meg kell azonban jegyezni, hogy az említett nagy kiterjedésű mocsarak, legutóbb éppen 1968-ban a közeli Érvölgyi-mocsarak lecsapolása után várható volt a Nagyszántói-mocsár faj- és egyedszámának növekedése, különösen a vízimadár-világot illetően, hiszen e kis mocsár utolsó menedékhelyet jelenthetett volna számukra.

A mocsár lecsapolásának, ipari üledékmedencévé való átalakításának, azaz megsemmisítésének terve 1975 nyarán került nyilvánosságra. Nagyvárad egyetlen természettudományos fóruma, a Körösvidéki Múzeum természetrajzi osztálya munkatársaként próbáltam tiltakozni a természetrombolás újabb terve és gyakorlata ellen, sajnos eredménytelenül. A modern technika eszközeivel, hatalmas erőgépek alkalmazásával az ősmocsarak utolsó, tenyérynyi maradékát is rövid idő alatt, visszafordíthatatlanul és örökre megsemmisítették, azaz bizonyára hosszú időre megoldották az alumíniumgyártás iszaptömegének elhelyezését.

A billenőkocsik „legyőzik” a természetet (1978)

Kotrógépek, földgyaluk

Ezeket a csöveken érkeznek az alumíniumgyártás iszapja a mocsárba

Az iszapelvezető csőrendszer betonoszlopai

Még post festam jelleggel is azonban, érdemes figyelembe venni az érem másik oldalát... azaz számba venni az ökológiai, a tudományos és gyakorlati károkat is, melyek a kompromisszum hiányából, a hatalom elfogult szűklátókörűségéből származtak. A mérlegelés kapcsán egy korábbi írásomból az alábbiakat idézem:

A mocsár ökológiai és biológiai értékét napjainkban E. Bonnfous, francia akadémikus foglalta össze, aki szerint „a mocsár szerepe, melyet a természet biológiai egyensúlyában betölt, alapvetőnek látszik. Figyelembe véve vizének csökkent mélységét, melyben a napfény katalizáló szerepe maximálisan érvényesül, a mocsár a biológiai élet jelentős színtere. ... Az amerikai Odum professor megállapítása szerint egy hektár tengerparti mocsár egy év alatt 22 tonna száraz szerves anyagot termel, szemben egy hektár búzatermő területtel, melynek évi szárazanyag terméke csupán 3,4 tonna. Ezek szerint a mocsár az élő anyagnak óriási termelője... vizének kiöntése idején, elárasztva a környező területeket, termékenyebbé teszi azokat, gazdagítja a talaj humuszát... vízvisszatartó kapacitása miatt általában nagy mennyiségű vizet tárolására képes... szivacshoz hasonlóan működik... szárazság idején csökkenti a környező területek kiszáradását és ezáltal korlátozza a szelek száraz talajt elhordó veszedelmes szerepét...”

E. Bonnfous megállapításai mellett utalnunk kell a mocsarakra mint természetes víztárolókra, a napjainkban annyira elterjedt szennyezett vizek természetes tisztulásában betöltött szerepére is. Ugyanakkor nem hagyhatjuk figyelmen kívül a mocsaraknak, mint menedékhelyeknek és táplálkozó területeknek a jelentőségét a környező mezőgazdasági területen élő (táplálkozó) fajok számára, melyek egyre nagyobb mértékben szorulnak ki onnan. Eljött az ideje – állapítja meg F. H. Bigard és C. Garnier –, hogy a kérdést közelebbről tanulmányozzuk, mert „inkább hihető, hogy a mocsarak lecsapolása a tradicionális tehetetlenség felszabadulásának, mint jól átgondolt, tudományosan indokolt és mérlegelt tevékenységének az eredménye”!

Ezek után ugyancsak gyakorlati jelentőség nélkül – post mortem –, legföljebb valamelyes tanulságképpen arról a „komplex” veszteségről szólnék, mely a bihari természetvédelmet, a Körösvidéki Múzeumot és Várad lakosságát érinti.

- A mocsár vizét levezető meder Nagyszántó melletti szakaszán megépíthető, egyszerű zsilippel a mocsár vízszintjét szabályozni lehetett volna.

- A mocsár alkalmas pontjain jellegzetes fafajokkal a mocsárerdőt (erdőfoltokat) bővíteni lehetett volna.

- Az egész területet „szigorúan” és hivatalosan védetté nyilvánítva, a Körösvidéki Múzeum természetrajzi osztályának védnöksége alá kellett volna helyezni, mint „élő múzeumot”!

- A mocsár vizét szükség szerint Bors, Kis- és Nagyszántó – megfelelő műanyag csőhálózat felszerelésével – a zöldségtermesztés területén hasznosíthatta volna.

- A mocsárrezervátum élővilága a múzeum szakemberei számára „élő laboratóriumként” az ismeretszerzések és tanulmányok céljait szolgálhatta volna.

- A múzeum szakszemélyzetének segítségével a nagyközönség, különösen a tanulóifjúság természet és természetvédelmi ismereteinek oktatását szolgálhatta volna.

- A mocsárrezervátum létesítése és a köznevelés szolgálatába való állítása nagyobb tudományos, anyagi és erkölcsi értéket jelentett volna, mint a múzeum holt preparátum gyűjteményeinek összessége.

A felsoroltak megvalósíthatósága gyakorlati jelentőségű anyagi ráfordítás nélkül, a megyei művelődési osztály, a múzeum, a város olyan megvalósítása lett volna, mely országos hírnevet, tekintélyt és példát jelenthetett volna.

A gyakorlati megoldásokat és célok elérését indokolta volna az a mérhetetlen előny hogy a mocsárrezervátum akár Borson, akár Biharpüspökin keresztül könnyen megközelíthető lett volna, nemcsak járművel, de Püspökiből indulva gyalogséta útján is.

A mocsárrezervátummal egyúttal és egészében, az egykor az egész vidéken uralkodó vízivilágnak állíthattunk volna élő emléket.

Azzal, hogy a felsoroltak részleteiben és egészében ma már „álomnak” minősülnek, tökéletesen egyetértek, de nem volt „álom” az 1970-es évek közepén, amikor a megvalósítható álmokat a szüklátóköroség és a tudatlanság hatalma halálra ítélte.

Arra a kérdésre, hogy „a társadalomnak alumíniumra van-e szüksége vagy mocsárra”... a visszavonhatatlan választ a természettudomány álláspontját semmibe vevő hatalom már megadta. Hiszem, hogy a ma még közömbös közvélemény előbb-utóbb (lehet, hogy később?) eljut a kompromisszum álláspontjára, s az értékeket nem pótolhatatlan értékek elpusztításával fogja termelni! Biztonsággal állítom ugyanis, hogy célszerűbb lett volna az iszapülepitőt akár első osztályú búzát termő területen megépíteni, mint a Nagyszántói-mocsárban! És annyi szüklátóköroség közt eltöltött évtized után talán megbocsátható, ha felteszem az újabb kérdést: Vajon a jövő alumíniumkócsagokkal, -halakkal, -fákkal stb. fogja berendezni a környezetét? Bármennyire is hihetetlennek tűnik ugyanis, én Magyarország Kocsord nevű községének egyik udvarán már láttam oszlopra szerelt mesterséges gölyafészkekben fából faragott, olajfestékkel festett, vasdrót lábon álló gölyacsaládot...! De ki ne látott, hallott volna a műfenyőfákról, ki ne látta a temetők sírjait borító művirág koszorúk ízletlen halmazát?... Ilyenkor szomorúan dobban bennem a félelem: hát ez lesz a jövő útja? Vajon mitől bölcs a Homo sapiens, ha annyi indokolatlan, felelőtlen és mérhetetlen pusztítás után sem jön rá, hogy a természet nélkül az ember sem élhet?...!

Végül a Nagyszántói még élő mocsármaradványról és annak megsemmisítéséről beszéljenek a fényképtelvételek, szótlanul... de annál meggyőzőbben, melyeket a mocsár agonizálása idején sikerült „megörökítenem”.

Dr. Kováts Lajos

Bibliográfia

Borovszky S.: Bihar vármegye és Nagyvárad. Bp. 1901. – Csath A.: Békés vármegye madárvilága hajdan és ma. Gyula, 1938. – Fényes E.: Magyarország geographiai szótára II. köt. Pest, 1851. – Gonda P.–Köteles L.: Körös-Sárréti útikalauz. Kondoros, 1984. – Huszár M.: Vizrajzi értekezés a Körösvidékről. Pest, 1823. – K. Nagy S.: Bihar-ország III. köt. Nagyvárad, 1888. – Kováts L.: Studiul avifaunistic și ecologic al populațiilor de păsări din bazinul Crișului Repede – Teza de doctorat, 1974. – *Uő.*: Mentsük meg a hajdani ősmocsarak maradványait! Nagyvárad, Fáklya, 1975. VIII. 7. *Uő.*: Csak mocsár? Bukarest, A Hét, 1978. IV. 28. – *Uő.*: Gondolatok a mocsarakról. Magyar Vizgazdálkodás, Bp. 1979. 10. sz. – *Uő.*: Hagyományörző mocsárvilág. Magyar Vizgazdálkodás, Bp. 1985. 3. sz. – *Uő.*: Reménykeltő hír az Ecsedi-lápról. Keletmagyarország, Nyiregyháza, 1986. X. 4. – *Uő.*: Multidézés, jövőféltés az Ecsedi-lápon. Magyar Vizgazdálkodás, Bp. 1987. 3. sz. – Lovassy S.: Az Ecsedi-láp és madárvilága fennállása utolsó évtizedeiben. Bp. 1931. – Müller G.: A környezet és az élővilág változásai Vészto környékén a századelő óta. Natura, 1981. 4. sz. – Nagy B.: Amerre a madár jár. A Hét, Bukarest, 1975. VII. 15. – Osváth P.: Bihar vármegye Sárréti járása leírása. Nagyvárad, 1875. – Réthy Zs. (szerk): Békés megyei természetvédelmi évkönyv, 1976. – *Uő.*: A Körösök vidéke. Békéscsaba, 1986. – Szűcs S.: A régi Sárrét világa. Bp. 1943. – *Uő.*: Régi magyar vízivilág. Bp. 1977.

Királyaink nevééről

Tíz-tizenkét év óta fokozódik a nemzeti történelmünk iránti közérdeklődés. Kutatás, fejtegetések, viták tárgyilagosságának és hasznosságának előfeltétele, hogy ugyanazok a szavak mindig ugyanazokat a fogalmakat jelöljék. Értelenségek, sőt félreértések forrása lehet az is, ha a tulajdonnevek használatában összevisszaság mutatkozik – különösképpen olyan személyneveknél, amelyek egész korszakok megjelölésére szolgálnak – így az uralkodók esetében.

András vagy Endre? Tudjuk: ugyanannak a névnek különböző formái, s ha valaki így vagy amúgy mutatkozik be, az öneki – és hogy mi áll a születési bizonyítványában, ez szüleinek – szíve joga.

A múlt nagyjait illetően vannak konvenciók. Senki sem beszél Ady Andrásról, amint ahogy Katona *Bánk bán*-járól szólva, csak Endre királyt említünk. Ám ugyanez a király egy sereg történelmi műben András néven szerepel. Hogy miért így vagy amúgy? Ki tudná megmondani?

Olyan is van, akiről felváltva mindkét változatot használják.

Hogy a káosz mekkora, íme több jeles történelmi és szépirodalmi mű névválasztása:

	ENDRE	ANDRÁS
1821. Katona József: <i>Bánk bán</i> (dráma)	X	
1823. Vörösmarty Mihály: <i>András és Béla, A bűvár Kund</i> (versek)	X	X
1842. Horváth Mihály: <i>A magyarok története</i>	X	
1847. Garay János: <i>Az Árpádok</i> (versek)	X	
1854. Jókai Mór: <i>A magyar nemzet története</i>	X	X
1874. Arany János: <i>Toldi szerelme</i> (vers)	X	
1885. Rákosi Jenő: <i>Endre és Johanna</i> (dráma)	X	
1896. Marczali Henrik: <i>Magyarország az Árpád-házi királyok alatt</i>	X	
1903. Acsády Ignác: <i>A Magyar Birodalom története</i>	X	
1903. Herczeg Ferenc: <i>Pogányok</i>		X
1911. Révai Nagy Lexikona		X
1928. Hóman-Szekfű: <i>Magyar történet</i>		X
1933. Asztalos-Pethő: <i>A magyar nemzet története</i>	X	
1953. <i>A magyar nép története</i>		X
1954. Jobbágy Károly: <i>Kijev</i> (vers)		X
1959. Új Magyar Lexikon	X	
1964. <i>A magyar irodalom története 1600-ig</i>	X	
1967. <i>Magyar életrajzi lexikon</i>		X
1978. Bakay Kornél: <i>A magyar államalapítás („História”)</i>		X
1981. Kristó Gyula: <i>Az aranybullák évszázada („História”)</i>		X
1981. <i>Magyarország történeti kronológiája</i>		X
1983. Györffy György: <i>István király és műve</i>	X	
1984. Szabó Magda: <i>IV. Béla király</i> (dráma)	X	
1986. Makk Ferenc: <i>Magyarország a 12. században („História”)</i>		X
1986. Köpeczi Béla: <i>Erdély története</i>		X
1987. <i>Magyarország története 10 kötetben. 1/2. kötet</i>	X	
1987. Dümmerth Dezső: <i>Az Árpádok nyomában</i>	X	
1988. <i>Magyarok a Kárpát-medencében („História”)</i>		X
1989. Nemeskürty István: <i>Mi magyarok</i>		X
1990. Lázár István: <i>Kis magyar történelem</i>		X
1990. <i>Akadémiai Kislexikon</i>		X

Nemzetközileg teljes a káosz László és Ulászló királyneveink körül.

Mi megszoktuk iskolában és olvasmányainkban, hogy Árpád-házi négy királyunk: I. (Szent) *László*, II. *László*, III. *László* és IV. (Kun) *László*.

Amikor aztán 1440-ben belviszályoktól szenvedő és a török előnyomulástól fenyegetett hazánk főurai a lengyel–litván Jagelló-ház királyát hívták meg a magyar trónra, aki amott III. *Wladyslaw* néven uralkodott, hazai történetírásunkban I. *Ulászló* lett a neve. Elésett 1444-ben Várnánál.

1453-tól 1457-ig Habsburg uralkodó viselte a magyar koronát, őt megint *László*-nak nevezi történetírásunk, és nagyon elítélően ismerjük: ő az az V. *László*, aki hitszegően kivégeztette Hunyadi Lászlót.

Hunyadi Mátyás fényes korszaka után bonyolult dinasztikus viszályok és egyezkedések folytán megint Jagelló-házbeli, de ezúttal nem Lengyelországban uralkodó, sőt a lengyelek ellen hadakozó cseh király kerül a magyar trónra, őt aztán nem is tudni, hogyan nevezzük. Történetírásunk – nyilván Jagelló származása folytán – II. *Ulászló* néven tartja nyilván, amde a magyar történelmi emlékezetet megőrkítő Jókai tanúsítja róla, hogy jámbor tunyaságában mindenre azt mondta csehül-lengyelül, hogy „dobzse” („jól van”), ezért *Dobzse László* néven él emlékezetünkben.

Ugyanaz a személy!

De hiszen maga a név is – az összes *László*ké és *Ulászló*ké – alapján, eredetében egy és ugyanaz! A szlávok magyar fonetika szerinti Vladiszláv nevének elmagyarosított alakja. Tudjuk, hogy az idegenből átvett szavak elején a magyar nem szereti a mássalhangzók torlódását, ezért lett a német *strang*-ból *istráng*, a szláv *dvor*-ból *udvar*, a *Vladiszláv*-nak pedig lemaradt kezdő „v” betűje (ahogy *Vlagyimir-Volodimir* tartománynévből *Lodoméria* lett); ahogyan *Sztaniszláv*-ból *Szaniszló*, úgy lett a *Ladiszláv*-ból *László*.

S a zavar nem áll meg határainknál. A történelmi és a magyar *László*-k német szövegekben *Ladislans*, franciákban *Ladislas* néven szoktak szerepelni, de felbukkan, főként a közös magyar-lengyel vonatkozásokban a *Wladislaw* alak is, az orosz krónikában pedig, magyarból „visszafordítva” *Vaszlov* névvel is találkozunk.

Élég a nyelvészkedésből! A meggyökeresedett konvenciókat egy újságcikkkel nem tudjuk elrendezni, de nem árt fényugarat villantani a káoszba.

Radó György

Megvan-e még a középpapsai kuruc zászló?

Az egykori Máramaros megyének is megvannak a maga kuruckori emlékei: szájhagyományok, tárgyi és földrajzi „bizonyítékai”, amelyek a szép emlékü nagyságos fejedelem itt-tartózkodását, a vele kapcsolatos eseményeket, szabadságharcának dicsőséges múltját hivatottak őrizni kegyelettel, a hálás utókor fel-felvillanó büszkeségével.

Látta és fogadta II. Rákóczi Ferencet 1709 októberében a harmadik rendi gyűlés alkalmával „Husztnak büszke vára”. A házat, amelyben tartózkodott – a vár alatt volt – 1890-ben bontották le. Ittléte napjaiban látogatta meg Urmezőn a Pogány családot. Még a századunk húszas éveiben is állt Urmező határában egy hatalmas tiszafa, szomszédságában egy közönséges fakereszt, amelyek Rákóczi emlékét őrizték. A fát Rákóczi fájának tartotta a nép, úgy tudták, hogy ennek a fának az árnyékában pihente ki a fejedelem utazása fáradalmait. A Kövesliget és Alsókálcsa közt lévő telepet Bóczárnak nevezte az ott lakó rutén lakosság, mert tudni vélte, hogy a telep felett emelkedő havas tövében fakadó forrásból ivott az erre járó fejedelem (A rutén nyelvben az uralkodónak kijár a cár megszólítás). 1896-ban a forrás fölé emléktáblát helyeztek, amelyre a következőt vészték: *Itt volt II. Rákóczi Ferenc fejedelem 1711. február 18-án*. A tábla leleplezése valóságos népünnepély volt, az egykori kurucok utódai méltóan és nagy lelkesedéssel ünnepelték az eseményt, lerótták kegyeletüket a nagyszerű múlt emléke előtt.

A Popágya-havason átvezető út nyomai is emléket őriznek, „még a nyáját legeltető pásztorgyerekek is azt beszélnek, hogy azon az úton valamikor egy fejedelem vonult végig, aki a ruténeket nagyon szerette”. Minden – ezen a tájon – talált tárgy emléket ébresztett a fejedelem emlékét hálásan és büszkeséggel megbecsülő helybeliekben. A múlt század hatvanas éveiben talált nehéz, ötküllös, vasalt kereket Rákóczi ágyúkerékének tettek meg.

A Hídegpatak melletti hegyoldalon már csak az emlékek világában élő üreget a helyi lakosok úgy ismerték, mint azt a helyet, ahol Rákóczi az ágyúit állította fel. Rákóczi sáncának nevezték az Alsókálcsa és Kövesliget közötti hegyoldalon húzódó – ma már nem létező – törést is.

Alsószinevér küszöbén állt egy öreg kunyhó, amelyet a múlt század nyolcvanas éveiben nyelt el a könyörtelen idő. Ennek a kunyhónak mestergerendáján a következő véset volt olvasható: „Hic fuit Rákóczi anno 1703.”

Volt (van?) vidékünk lakosainak egy feltve őrzött relikviája: a múlt század utolsó éveiben Középsánsán egy kuruc zászlót találtak a történészek. A helyi lakosok annyira tisztelték és féltették ezt a kegytárgyat, hogy amikor Hatfaludy László felkérte a falut, hogy a zászlót küldjék el Dolhára az 1903. június 7-én tartott ünnepélyre, megtagadták a kérelem teljesítését.

A zászló egykori „gazdáját” illetően különböző magyarázatok éltek: valakik úgy tudták, hogy azt Joodi Bálya Nakucza vicehadnagy, az Ilosvay ezred harmadik komániájának román nemzetiségű tisztje a majtényi fegyverletétel után nagy megpróbáltatások és veszélyek közepette hozta haza szülőfalujába, volt, aki azt állította, hogy a zászlót az alsó-apsai Pap György mentette meg, valaki azt vélte tudni, hogy Huszt várának feladása után került haza egy ott szolgált katona révén.

Hosszan kutattam a zászló és az igazság után egyre csökkenő reménnyel, míg nem a napokban „nyomra akadtam”. Alsó-Apsán egy kedves idős pár fogadott, akikről kiderítettem, hogy a legilletékesebbek ebben a sok kérdőjeles „zászlóügyben”. M. Ilonka néni és M. Sanyi bácsi nyugdíjas tanítók, szerényen és köztiszteltben élnek a virágokban és zöldben pihenő faluvégi házukban.

– Igen, igen – kezdte emlékezéseit könnyekkel küszködve Sanyi bácsi –, a zászló a miénk volt, mi őriztük. Ott állt emlékekkel és tisztelettel övezve a tisztaszoba sarkában a szentképek szomszédságában. 1920-ban, mikor édesapám halálán volt, elmondta, hogy a zászlót az ő édesapja adta át neki, hogy őrizze, mint a szeme fényét, mert ez alatt a zászló alatt harcoltak, ontották a szabadságért véruket őseink. Az ereklyét fíról-fíra adták egymásnak a család férfi utódai.

– Még én is emlékszem rá – kapcsolódott a beszélgetésbe Ilonka néni. Nem volt nagy zászló, amolyan négyszögletű volt, úgy egy méter hosszú és széles. Három masnival volt hozzáerősítve a rövid rúdhoz. Maga a zászló zöld színű volt, a szélei sárgás-rojtosak, a közepében egy félhold volt, mellette egy csillag. Nagyon megviselt volt; tele szakadásokkal, tépésekkel, valószínűleg golyó ütötte sebek voltak. Alól – a közepe táján – hiányzott belőle egy jókora darab, amolyan háromszögletű. 1944 előtt ünnepek alkalmával kivittük a zászlót, az volt az ünnep fénypontja. 1948-ban – érthető okokból kifolyólag nem mertük otthon tartani – leadtuk a közép-apsai egyháznak, ott volt kitűzve a szentély előtt a templomban. Ott is volt két évig, míg nem 1950-ben a falu akkori előljárója, András, akit ragadványnevével mindenki úgy szólított, hogy Borisocoluj, elvette a zászlót avval a magyarázattal, hogy az új világban nincs itt helye. Azóta nyoma veszett. Évekig nem mertünk a zászló felől még érdeklődni sem, majd, mikor enyhébb lett a légkör, érdeklődni kezdtünk, ám nem kaptunk érdemleges választ.

Az említett egyén nem tartozott a kristálytisztja jellemű emberek közé, mai szóhasználattal azt mondhatnám, hogy csencselt, gyakran járt illegálisan a másik oldalra. Nincs kizárva, hogy ott adta el az ereklyét. Vannak, akik tudni vélik, hogy a zászló Szigetén van, legalábbis: volt.

Nekünk volt egy fényképünk is a zászlóról, kerestem-kutatam, de mindezeddig nem akadtam rá, pedig nagyon szeretném, hogy ha a zászlót sajnos már nem is, de legalább a fényképét átadjuk a fiainknak, mint ahogyan az szokás és erkölcsi törvény volt a családban. De kutatni fogom továbbra is. Ha úgy adja az Isten, hogy megielem, úgy jelentkezni fogok, mert tudom, hogy az nemcsak minket illet, hanem az egész történelmet.

Szöllősy Tibor

HÍREK

Sály község önkormányzata, a Gárdonyi Géza Általános Iskola, a Mozgásjavító Általános Iskola és Diákotthon szeptember 12–13-án *sályi napokat* rendezett, ahol a telepü-

lés múltjával foglalkozó előadások hangzottak el, népdalestre került sor és felavatták a református templom kertjében lévő sírkögyűjteményt.

Egy honismereti múltú polgármester – önmagáról

Az elmúlt két év során – mivel honismerettel közelebbi kapcsolatban álló személyek is kerültek polgármesteri székbe – többször felmerült ez a kérdés. A tanácselnökökre – tisztelet a kivételéknél – nem volt jellemző a honismeretes múlt, hiszen ők többnyire pártállásuk miatt szereztek rangjukat, a honismeret pedig nem tartozott a tanácselnöki erények közé. (Visszaemlékszem rá, amikor ferde szemmel nézték bizonyos megmozdulásainkat, – a szakkör 29 éve alatt sok minden előfordult: pl. megdorgált a tanácselnök, mert a plébánost meghívtuk a templom történetéről beszélni. Hívtuk volna a párttitkárt?)

Az talán nem is véletlen, hogy több helyen olyan személyek kerültek a település élére, akik ismerték a jelent, a múltat. Hogy tud olyan ember valamit tenni egy község érdekében, akit esetleg máshonnan neveztek ki oda, nem is ismert semmit, de nem is érdekelték a helyi hagyományok. Az ilyen tanácselnökök aztán eltűntek a süllyesztőben, amikor a nép szava érvényesült, hiszen nem volt mögöttük tömegbázis. Amikor kapkodni kezdtek, hogy megszerezzék a lakosság bizalmát, nem sok eredménnyel jártak: évtizedes „übermensch” viselkedés után néhány hét kevés az ilyesmire. Én 24 éves honismereti múlt – ezen belül 7 éves szakkörvezetés – után mindenkit ismertem a faluban, s természetesen engem is ismert mindenki. Ugy érzem, hogy egy településnek mindenképpen hasznos, ha olyan ember kerül az élére, aki ismeri, hiszen gyökerek nélkül mit tud kezdeni? Egy répatermő hagyományokkal rendelkező területen nem szerencsés fafeldolgozót építeni és fordítva sem.

Az első és legfontosabb feladat: megismertetni a lakossággal saját történetét, mai valóságát. Szerencsére a község 11 tagú testületében egy párttag sincs, így nem érvényesülhetnek pártszempontok, ha különböző szemszögből is, de mindenki a község sorsának javulását kívánja. Az önkormányzat tagjai egyhangúlag támogatták azt az ötletet, hogy adjunk ki egy színes képeslapot a községről. Normális lapot már igen régen nem lehetett kapni, hiszen régen nem törődtek ezzel és országosan is a Képzőművészeti Alap volt a korlátlan úr. Hiába leveleztem velük többször: ők Pestről akarták eldönteni, hogy milyen lapot készítenek, és abba nem volt beleszólás. Így nem volt véletlen, hogy olyan lap is forgalomban volt a községről, melynek egyik kockája a jászszentendrési templomot ábrázolta. Végre már van: saját magam fotóztam és a jászberényi nyomda elkészítette.

Van most már egy ismertető is a községről, igaz, hogy nem minden látnivalóról, de a templomról ki tudunk adni egy füzetet a Tájak-Korok-Múzeumok Egyesület sorozatában. Ezt már hosszú évek óta szorgalmaztam, meg is tudtuk volna jelentetni olcsóbban, mint 1991 végén, ám a tanácselnök kategorikusan közölte, hogy nincs pénz rá (honnét tudta ilyen pontosan, amikor nem is konzultált senkivel?).

Visszaállítottuk a község címerét, melyet mint szabad jász település: évszázadok óta használt. Minden testületi tag támogatta azzal együtt, hogy ábrázolásokon, jelvényeken szerepeljen. A róla készült kitűzöt meg lehet vásárolni.

Ezekre a dolgokra nem szabad a pénzt sajnálni. A legszegényebb magyar tanyán, falusi házban is ott függött Kossuth képe, az aradi vértanúk ábrázolása. A nemzeti érzelmeket nem lehet pénzre váltani: akármilyen szegénység is volt: zászlóra, gyertyára a nemzet öröm- és gyászünnepeinek méltó ünneplésére mindenkinek volt pénze. Itt a Jászágban mindenki ismerte a jászok történetét: negyedszázaddal ezelőtt minden idős ember fújta a Redemptiót, a jászok nagy tettét, amikor visszaváltották elvesztett kiváltságaikat. Ilyen környezetben egy honismereti érzelmű polgármesternek könnyebb elhítenie, hogy IV. Béla sem gubbasztott a sarokban a haza romjain, és a jászok sem panaszkodtak, hanem tettek. IV. Béla így vált a második honalapítótá, a jászok pedig áldozatukkal megváltották magukat.

Sokat kell még tennünk, hogy szűkebb hazánkat megismertessük, főleg a fiatalokkal. S ha mindez sikerül, akkor nem is lesznek olyan megoldhatatlanok a ma annak hitt problémák.

Mit tehet ez ügyben egy honismeretes polgármester? A honismereti szakkörben fiatalokkal és idősekkel ismerkedünk saját történelmünkkel. Az iskolában honismereti fakultációt vezetek és a hagyományörző mozgalom is szépen működik irányításon alatti (ennek egyébként országos vezetőségi tagja is vagyok). Az iskolában turisztikai szakcsoportom is van, mellyel járom az országot. Ezek a gyerekek már megismerkednek saját szülőföldjük értékeivel, népijáték-olimpiákon szerepelnek eredményesen olyan játékokkal, melyeket néhány éve még nem is ismertek.

Javasoltam az önkormányzatnak, hogy 1745. május 6-a, a Redemptio emlékére nyilvánítsuk ezt a napot a jászok napjává, hiszen hajdan nagy ünnep volt ez a Jászságban. Már másodszer rendeztük meg a május 6-i megemlékezést, melyen 1992-ben dr. Andrásfalvy Bertalan miniszter úr és Halász Péter, a Honismereti Szövetség alelnöke is részt vett.

Nagy dolgok előtt állunk még: helytörténeti gyűjteményünk épülete igen rozoga, hamarosan dönteni kell az értékek illő elhelyezéséről, nem beszélve arról, hogy Laki Ida, a községünkben elszármazott festőművész nő is ideajándékozta életművének egy részét a kisgaléria céljaira. Tehát van mit megoldani, de már nem vagyunk egyedül: Jászszentlászló, községünk hajdani pusztája – jelentkezett felhívásunkra a jászok napja alkalmából és a több, mint 100 éve megszakadt kapcsolatot felújítottuk. Hányszor próbáltam már honismeretesként 1968 óta – eddig sikertelenül.

Sorra avatjuk az emlékműveket, emléktáblákat nagyjaink, hősi halottaink emlékére – példát mutatva a múlttal a jelennek. Hát itt tartunk most. Ezek után döntse el az olvasó: jó-e a honismeretes polgármester?

Fodor István Ferenc

Arad vidéki hímzés, részlet (Székely Judit rajza)

HÍREK

Volt leventék találkozója Dákán

A községben 1989-ben alakult meg a Szülőföld Baráti Kör, melynek feladatai közt a település múltjának feltárása, a hagyományok ápolása szerepel az első helyen. A kitűzött célokat tudatos rendszerességgel igyekszik megvalósítani. Egy ilyen nemes feladat realizálásának résztvevői voltak április 20-án du. 3 órától a községi klubkönyvtárban azok, akik a baráti kör meghívására megjelentek. Ugyanis, ez évi tervükben kiemelt feladatként szerepel, hogy összegyűjtésük és könyvben kiadják az 1945. január 4-én bevonultatott leventék életének akkori ese-

ményeit. Az említett napon a községből 30, 16–20 év közötti fiatalot sodort el a háború szele. Közülük ketten orosz fogságban és öten azóta már meghaltak. A még élők majd' teljes létszámban ott voltak a találkozón, ahol elmondták életük megrázó eseményeit. Az írásos kérdőív mellett most a hangfelvételen rögzített szavak is dokumentálják az elhurcolt – vagy a szibériai fogság elől megmentett – fiatalok vallomását. A 70 résztvevő, érdeklődő közül sokan elmondták emlékezéseiket a több mint négy évtizeddel ezelőtti eseményekről.

Tóth Dezső

Honismereti tábor Putnokon

A putnoki Gömör Népfőiskolai Egyesület a nyár folyamán kéthetes néprajzi, honismereti tábort szervezett. A rendezvénnyel kapcsolatosan Tamás Barnabást, Putnok alpolgármesterét, a tábor egyik szervezőjét kérdeztem.

– Manapság kézenfekvőnek tűnik a kérdés: miből teremtették elő a tábor anyagi fedezetét?

– Putnok Város Önkormányzata biztosította azt az összeget – százezer forintot –, amely lehetővé tette, hogy megpályázhassunk még további anyagiakat. Szerencsére meglehetősen széles kört sikerült megnyerni céljainknak. Támogatta a táborozást a Mecénás Alap, az Illyés Alapítvány, a Honismereti Szövetség, a Lakitelek Alapítvány, a Csehszlovákiai Magyar Kultúráért Alapítvány és segítséget kaptunk a Rákóczi Szövetség B.-A.-Z. megyei szervezettől is.

– Kikből tevődött össze a csapat?

– A 15–30 év közötti korosztályból, az idén végzett középiskolai diákokból, főiskolásokból, fiatal pedagógusokból, a téma iránt fogékony fiúkból és lányokból.

– Honnan érkeztek a tábor lakói?

– Elsősorban megyénk településeiről, többek között Ózdról, Kazincbarcikáról. De jöttek Nógrádból, sőt, a határon kívülről is. Hogy pontos legyek: a csoport közel fele határon túli magyar fiatalokból tevődött össze. Az egész tábor szervezéséből, irányításából a legtöbb részt vállalt különben Bodnár Mónika, a Gömöri Múzeum vezetője, akinek ezúton is köszönetemet fejezem ki.

A „hivatalos” tájékoztatás után szót váltottam a tábor néhány résztvevőjével is. Elsőként Bártfay Évát kérdeztem, aki a határon túlról, Vajkócról érkezett.

– A két hét során számos érdekes és tanulságos ismerettel lettem gazdagabb – válaszolja kérdéseimre. – Előadást hallhattam a magyar néprajzi csoportokról, az egyes tájegységek jellemző sajátosságairól, de – Kóka Rozália tolmácsolásában – megismerkedhettem a bukovinai székelyek hányatott sorsával is. Külön élmény volt, hogy az elméletben elhangzottakat a gyakorlatban is kipróbálhattuk, hiszen szőhettünk, agyagozhattunk, gyöngyöt fűzhettünk és tojásírózhattunk.

– Ezek szerint nem bánta meg, hogy két hétig a Serényi Béla Gimnázium és Szakközépiskola kollégiumának lakója volt?

– Egyáltalán nem. Rengeteget tanultam, sok-sok baráttra tettem szert. Csak azt sajnálom, hogy a két hét ilyen gyorsan elszaladt.

Juhász Juditot és Juhász Bélát faggatom a továbbiakban, hogy milyen emlékek kerültek a tarsolyukba?

– Kellemesek. Mindenképpen emlékezetesek maradnak számunkra a magas szintű előadások, melyeket az adott téma jelesei – egyetemi, főiskolai tanárok, építészek, fotóművészek, történészek, muzeológusok, régészek, biológusok, művészek – tartottak, de felejthetetlen élményt nyújtott Konthur Mária templomkoncertje és a Héti Kultúrcsoport bemutatkozása is. A lelkes amatőrök tolmácsolásában megismerkedhettünk a környék népdalaival, táncival. E pár száz lelkes kistelepülés lakóinak lelkesedését példaértékűnek ítéljük, s ezúton is kifejtjük: az öntevékeny csoport a jelenleginél sokkal nagyobb támogatást érdemelne.

– Úgy tudom, a tábor Putnok nevezetességein túl a környék természeti és néprajzi értékeinek megismerésére is módot adott.

– Igen! Kirándultunk Aggtelekre, Zubogyra, Gömöröszölésre és Kelemérre, ahol a Mohos-tavakat is megnéztük. Csekélyke szabadidőnkben főleg beszélgettünk, videóztunk. A két hét különben gond nélkül, szinte észrevétlenül elszaladt, amiért a Tóth Ede Művelődési Ház dolgozói sokat fáradoztak.

– Hallottam, hogy itt-tűk alatt egy újságot is szerkesztettek. Kik voltak a „szülők”, és a keresettségben milyen nevet kapott a gyermek?

– Az újság címe: NAPLÓ/PÓK. Felelőtlen szerkesztő: Placskó Lajos, felelőtlen kiadók: Bodnár Mónika, Tamás Barnabás. Szerkesztette: a népfőiskola csapata. Az újságban különben sok-sok szatirikus írás kapott helyet, ezzel is emlékeztetve bennünket a Putnokon eltöltött hasznos és vidám napokra.

Kerekgyártó Mihály

Bukovinai székely hagyományőrző tábor Lengyelen

Örömmel és megnyugvással mondhatjuk el, hogy nagyvonalú támogatóinknak köszönhetően (a Honismereti Szövetség, a Miniszterelnöki Hivatal, az Illyés Alapítvány, a Nyitott Társadalom Alapítvány, a Művelődési és Közoktatási Minisztérium, a Nemzeti és Ifjúsági Alapítvány és még néhány önkormányzat) 1992-ben harmadszor rendezhettük meg a bukovinai hagyományőrző táborunkat. Táborunkba pályázat útján nevezhettek az érdeklődők. Remek dolgozataikban feldolgozták a székely ház berendezését, a gyermekjátékokat, a lakodalmi szokásokat, a kukorica felhasználását, az étkezési szokásokat, az elhagyott temető titkait, a babonás hiedelmeket, a gyógyításra használt gyógynövényeket, foglalkoztak a halál előjeleivel, a temetési szokásokkal stb. A gyújtómunkával hozzájárultak a tábor céljának megvalósulásához: ismerkedtek a bukovinai székelyek hagyományaival, népi kultúrájával. Ezzel a tevékenységgel is közelebb kerültek őseik kultúrájához, szokásaihoz. A kutatás során felébredt az érdeklődésük elődeik múltja iránt. A megkezdett kutatásnak folytatása volt a hagyományőrző tábor gazdag programja.

A tábori élményekről szólnak a fiatalok:

„Már másodszor töltök el néhány napot ebben a táborban. Kicsit nehéz elfogulatlanul véleményt nyilvánítani, illetve a megélt dolgokat elmesélni. A legszebb élményem az volt, hogy viszontláthattam régi, kedves ismerőseimet. Nagyszerűnek találtam, hogy – mint tavaly is – sok híres, elismert személyiség látogatott el táborunkba, előadásukkal gyarapítva a még

kissé hiányos ismereteinket. Örültem, hogy újra szöhettem, táncolhattam, gyűjthettem, s néhány új dolgot megtanulhattam.” (Papp Mária, 3-os gimnazista)

„A tavalyi tábor után nagy izgalommal készültünk az ismét megrendezett honismereti táborra. Különösen a táncot vártuk, és nem is csalódtunk benne. A legnagyobb örömünkre az idén is mindenki kedvence, Fazakas János táncművész tanította a táncot.” (Bányai Judit, szakközépiskolás)

„A balatoni kiránduláson kívül a legjobban a lengyeli ásatásokhoz tett kirándulás tetszett. Nagyon érdekes volt megtudni, hogy ilyen régen volt már itt élet. Gyönyörű volt ott a kilátás, úgy látszik, már az őscink is ki tudták választani a szép helyeket. Jó volt nagyon a szabadban elköltött vacsora is.” (Verebes Boglárka, 7. osztályos)

„Sok mindent megtanultam a táborban: szőni, babát készíteni, faragni és bokkrétát csinálni. Sokat tanulhattam a népzeneről, hegedűvel is játszhattam. Megismerhettem a lengyeli kastélyt és a parkját. De legjobban az tetszett, hogy a nagyszüleim életéről tanultam, és megismertem a székelység kultúráját, szokásait.” (Lipics Viola, 5. oszt.)

„A lengyeli hagyományörző táborban nekem a faragás nagyon tetszett. Két munkát készítettem, egy kopjafát és egy virágot. Az első napokban sokszor elvágtam a kezemet, de később ez már nem fordult elő. Nagyon jó volt a bál, sokat táncoltam, legtöbbit a Beával. Nagyon jól éreztem magam, remélem, jövőre is el tudok jönni.” (Szöcs Gábor, 5. osztályos)

„En sok mindent szeretnék megtudni a székelyekről. Nagyon jó volt, hogy minden előadónak külön témája volt a székelységről. Külön a székelység öltözködéséről, zenéjéről, étkezéséről stb. Engem a székelyek öltözködése, étkezése és játékaik érdekeltek legjobban. Azonkívül nagyon tetszett az erdélyi lányok beszámolója. A székelyek körében nagyon kedves szokás, hogy mindenkit csalágtagnak számitanak. Örültem, hogy a táborban is él ez a szokás. Kedves volt az is, hogy nemcsak a Magyarországon élő székely gyerekek jöhettek a táborba, hanem az erdélyiek is. Szeretnék jövőre is eljönni, mert itt sok mindent tudok megtanulni.” (Szöcs Kamilla, 4. osztályos általános iskolás)

A fiatalok érdeklődése, a táborvezetőség elhivatott munkája és az önzetlen támogatók segítőkészsége ha jövőre is találkozik, hívjuk és várjuk az „öreg” és az „ifjú” táborozókat!

Fabián Margit–Höfler Lajosné

A 70 éves Gaál Károly köszöntése

Személyes hangvételűnek szánom ezt a köszöntést, hiszen nem törölhetem ki szép és hasznos emlékeimből azt a meghatározó évet, amit 1980–81-ben a bécsi tudományegyetemen, a néprajzi tanszéken (Institut für Volkskunde) tölthettem el. Mint nyiladozó, mindenre nyitott fiatal kutató kerültem a Gaál Károly és Paul Fielhauer professzorok irányítása alatt álló tanszékre, amelyen egyszerre lettem hallgató és kutató. Ez a kettősség az egész ösztöndíjas évem alatt megmaradt, részben az ausztriai kollégák tanulságos, információs, módszereket bemutató, kritikai gazdagságú előadásai, részben pedig egyéni kutatói-muzeológiai érdeklődésem, tanulmányútajaim miatt.

Gaal professzor úrnak Balassa Iván ajánlott be, illetve bízott rá, aki Herder-díja után járó ösztöndíj-lehetőséggel engem tüntetett ki. Addig nem ismertem Gaál Károlyt személyesen, bár publikációi alapján óhatatlanul is egyféle, az elefantsonttoronyban dolgozó, tudósi kép rajzolódott ki bennem. Kicsit elfogódott találkozásunk Balassa Iván tanszéki előadása előtt történt, amikor is a Herder-díjasokat Gaál professzor bemutatta a tanszéken és szakmai munkásságuk ismertetése után egy szabadon választott előadást tarthattak a kitétetettek. Ekkor figyeltem fel az emberi közvetlenségére, harsány jó kedélyére. Szokatlan volt ez nekem – de hamar be kellett látnom, hogy itt a polgárosodott, öntudatos Ausztriában az 1970-es évek végén is magyar professzorként, a vallási, származási, előítéletbeli különbségeket nagyon nehéz feledtetni. Az ember azonban bármit csinál is, akkor is magyar marad – és ezt Gaál professzortól hallottam –, ha kollégái az osztráknál is osztrákbabnak gondolják, mert imádkozni és számolni az ember ösztönösen, különösen ha álmából keltik fel, az anyanyelvén kezd el.

Az élet hányattatásai és sokszor vargabetűnek tűnt kitérői is hozzájárulhattak, hogy Gaál Károly professzor a soknemzetiségű, a kisebbségi kultúrák által színezett és alakított

közép-európaiság, valamint egy személyben az európaiság közös képviselője lehet. Jól ismeri ezt a fajta közép-európaiságot, családjá, születése, munkássága, kutatóútjai révén. Nem véletlen, hogy ha emberöltőnyi munkásságára visszatekintünk, számos könyvét fellapozzuk, mindig a közép-európai nemzetiségek, etnikai kisebbségek kultúrája érdekelt. De nem a szigetjelenségek, nem az elhatároló, kirekesztő jelenség, hanem az összekötő, kölcsönkapcsolatok szemszögéből vizsgálta ezt a területet. Értően formálta meg és világított rá papírra vetett gondolataival az azonos jelenségek közös gyökereire, legyen az akár többségi vagy kisebbségi létbe szorult népcsoport esetleg sajátjának vélt szokása, hagyományáya.

Történeti-néprajzi, összehasonlító vizsgálatait, valamint a háromgenerációs változásvizsgálatait révén Nyugat-Európában ismertté vált az Alpokalja, Nyugat-Magyarország néprajza, az Alpok és a Kárpátok térségének számos népi kölcsönkapcsolata, összefüggése. Történeti-kulturális, ökológiai, uradalmifolklor-kutatásai, ugyanúgy, mint napjaink jelenségeinek néprajzi megfigyelése, rögzítése és értelmezése mind-mind a módszerei és az általa gazdagított tudományterületek közé tartoznak.

A kutatói pályája vesszőfutásai és vargabetűi ellenére egyetemi professzorként meghirdetett előadásain, szemináriumain, tanulmányi kirándulásain szép számmal vettek részt különböző korú hallgatók. Nemcsak fiatalok, hanem idős, nagy élettapasztalattal rendelkező, beiratkozott hallgatói is voltak, akik lelkesedése és hozzászólásai – számomra, mint fiatal, az osztrák politikai-kulturális életben járatlan számára – nagyon érdekessé és életszerűvé tették az előadásokat. Gaál professzor előadásai számomra ezért is élvezetesek voltak, mert ő kötötte össze a kelet-közép-európai népi kultúra folyóvizeit a nyugat-európaival.

Azt hiszem, hosszú időre meghatározó élményt és kutatási perspektívát nyitott számomra Gaál Károly professzor úr burgenlandi, stináci terepmunkája, amely egy meghirdetett falumonográfia elkészülését segítette. Stinac (Pásztorháza) a Lafnitz (Lappincs) patak által természetes határvonalat adó egykori történeti Magyarország határa közelében feküdt, horvát lakói Stájerország és Magyarország eltérő természeti-gazdasági adottságait kihasználva, a német-osztrák és a középkori magyar határőrző kismesek közé ékelődve képviselték az oszmán török hódítás miatt északra menekült horvátok szellemi és a tájegységre jellemző anyagi kultúráját. Gaál professzor szemináriumi munka keretében dolgoztatta fel a község történeti néprajzát, a gyűjtésekből írásos dolgozatokat kellett benyújtani. Ma is büszke vagyok, hogy a nyers kéziratomat jelesre értékelte, bár én éreztem, hogy még csiszolnom kell rajta. Ezekből az egykori diákdolgozatokból később többszerzős falumonográfiák születtek, amelyek ma is alap-, illetve kézikönyvei a térség történeti néprajzával foglalkozóknak, az ez iránt érdeklődők számára. Mély benyomást keltett bennem pl. hogy az osztrák, magyar, horvát nemzetiség lakta területeken az adatközlőket anyanyelvükön szólította meg Gaál Károly és bizalmukat így elnyerve anyanyelvükön gyűjtötte adatait. Ezzel, úgy gondolom – nekem legalábbis – példát mutatott az egyenrangú, kölcsönös bizalmon alapuló, emberi, népi kapcsolatok kialakítása irányába. Emlékszem, milyen megható volt, amikor a majd 30 évvel korábban őt vendégül látó vendéglősnél szállásolta el diákjait, akik a visszaemlékezések fültanúiként sok szakmai-emberi mozzanatot örökíthettek meg.

Tisztelettel és szeretettel köszöntöm, köszöntjük a hetvenéves Gaál Károly professzort, a kutatót, tanárt, tudományos konferenciák szervezőjét, aki egyféle kapocs szerepét töltötte és tölti be Magyarországon és a magyar néprajzi-honismereti kutatás-mozgalom és az európai honismereti, néprajzi tudományosság között.

Jó egészséget és további alkotókedvet, termékeny éveket kívánunk, hogy a még fontos kéziratjai, gyűjtései megjelenhessenek.

Csoma Zsigmond

Mángorló, részlet. Dunántúl, 1832. (Székely Judit rajza)

Klébelsberg-napok Szegeden

Szeged Város Önkormányzata, a helyi Kereszténydemokrata Néppárt és a Móra Ferenc Múzeum szervezésében – 1992. október 10 és 12-e között – Klébelsberg Kunóra, a kiváló államférfiúra, kultuszminiszterre emlékeztünk Szegeden, halálának hatvanadik évfordulóján.

10-én, szombaton, a délelőtti órákban a Szeged melletti Klébelsberg telepi óvoda körül több százan gyülekeztünk, hogy a falon lévő emléktábla leleplezésén részt vegyünk, meghallgassuk Surján László népjóléti miniszter úr szívet melengető szavait. Ugyanakkor elgondolkodásra is ösztönzött, milyen nagy missziót is végzett Klébelsberg Kunó a magyar közoktatásban, aminek értékeit most fedezhetjük föl igazán. A telep nevét az 1950-es években változtatták Hattyas-telepre, amelyről Bálint Sándor írja: „A Hattyas, Hattystelep régebbi átmeneti néven Klébelsbergtelep, tréfásan Klébi, leginkább vasutasok, kistisztviselők, városi üzemhellyel rendelkező iparosok otthona. Tájképi megjelenése, színváltozásai és a Tisza festői holtágának szomszédsága miatt alighanem a legszebb Szegeden.” Éppen ezért nem is lehet véletlen, hogy Szeged városa annak idején éppen e szép peremrészt „adományozta” Klébelsberg Kunó tiszteletének.

Ugyanaznap, este hét órakor a szegedi dóm altemplomában lévő sírt koszorúzta meg Abrahám István, a dóm prépost plébánosa, majd egyházzenei koncerttel zárult az első emlékezőnap.

Vasárnap, 11-én a dómban folytatódott az ünnepség: ünnepi szentmisét Gyulai Endre Szeged-Csanád megye püspöke celebrált, szentbeszédében méltatva Klébelsberg Kunó egyházpolitikájának napjainkig ható nagy küldetésait. A szentmise után a Dóm téri Szent Gellért kapunál Ványai Éva, Szeged alpolgármestere leplezte le az emléktáblát, ünnepi beszédet Bakos István minisztériumi főosztályvezető mondott. A mindvégig nagy érdeklődéssel kísért szegedi emlékezősorozat hétfőn folytatódott. Délelőtt 10 órakor a szeged-rókusi általános iskolában koszorúzott Márafoldi Márton tanár, majd a városháza dísztermében tudományos emlékülésre került sor, délután két órától. Az ülést Lippai Pál, Szeged polgármestere nyitotta meg. Felidézte, mit köszönhet Szeged a jeles államférfinak: működése idején, 1926-tól épültek meg a Tisza menti klinikák, a Dóm téri egyetemi épületek, a rókusi népiskola, a JATE Egyetem utcai épülete, hogy csak néhányat emeljünk ki. A nagy fejlesztésekre Klébelsberg 21 millió 141 ezer pengőt fordíthatott, hogy azt a közoktatás céljaira fordíthassa. Ilyen nagy összeget a város egy évszázad alatt sem tudott volna kultúrára áldozni – mondotta a polgármester. „Klebelsberg Kunó profi módon politizáló, európai látókörű kormányférfiú volt, akinek nemcsak a mostanában újra-rendezett nemzeti panteonban van helye: hiszen példája ma is aktuális, eleven, jövőnkre nézve pedig iránymutató” – említette Glatz Ferenc Az állami kultúrpolitika – nemzeti célok címmel megtartott előadásában.

Várszegi Asztrik püspök, pannonhalmi főapát Klébelsberg és az egyház címmel beszélt, jelezve, hogy munkálkodásának eredményeit értékelni kell, és követése a mai kornak is feladata.

Romsics Ignác egyetemi tanár Bethlen István és Klébelsberg Kunó kapcsolata ürügyén az egykori kultuszminiszter politikai filozófiáját vázolta föl.

Az ünnepi megemlékezés Újszegeden ért véget hétfőn, délután három órakor: a Temesvári körüti óvoda falán lévő emléktáblát Katona Nándor püspöki helynök úr koszorúzta meg.

Klebelsberg Kunó halhatatlanságát erősíti a sok Szeged környéki tanyai iskola, az analfabetizmus teljes felszámolására tett sikeres kísérlete, illetve a népiskolai program megvalósítása, melyeknek révén alakulhatott ki a magyar művelt középosztály. Mély vallásossága, hite és a magyar művelődésben elért, sok áldozatvállalással járó eredményei fénylő példa kell hogy legyen a mai magyar nemzet számára is.

Ifj. Lele József

Hogya György helytörténész

Az utóbbi évtizedben alig volt olyan Veszprém megyei honismereti, helytörténeti pályázat, amelynek eredményhirdetésén ne hangzott volna el Hogya György neve. Hetvenévesen is a megyei művelődéstörténet-kutatás egyik legaktívabb, legtöbbet publikáló egyénisége. Igazi lokálpatrióta, pedig csak a sors véletlenszerűsége sodorta erre a tájra. Itt talált otthonra, s neve ma már elválaszthatatlan Veszprém orvos- és egészségügy-történetének kutatásától, múltjának, tárgyi emlékeinek feltárásától.

Érdeklődésének alakulásában jelentős szerepet játszott, hogy munkahelye 1943-tól a megyeszékhely állami gyermekmenhelye lett. Hivatalos munkájának élt, s csak évtizedek múltán volt lehetősége arra, hogy megörökítője legyen Veszprém megye és a város egészségügy-történetének. Történelmi érdeklődésében Mécs László, a neves költő-plébános tanítványának vallja magát, s az ő, valamint a szülőföld, a Zemplén-vidék, a Bodrogköz iránti tisztelet jele volt, hogy 1969-ben Királyhelmece fennállása hétszázadik évfordulójára megírta a Parasztnozgalmak a Bodrogközben című első tanulmányát. Ezt követően sorra írta nagy értékű dolgozatait. Előbb lapok, folyóiratok adtak helyet írásainak, majd önálló kötetekben jelentek meg díjnyertes munkái, többek között a veszprémi gyermekkórházról, a megyei kórházról.

Ezzel a Veszprém megyei egészségügy-történeti kutatások megalapozójává vált. Megteremtette azt a történelmi-irodalmi háttérrel, amellyel a múlt a mai intézmények életének részévé válhatott. Így került sor arra is, hogy a Két veszprémi orvos című kötetében bemutassa idős és ifjú Csolnoky Ferencet, akik az egykori városi kórház nemcsak nagy szakmai tudású egyéniségei, hanem kitűnő egészségügy-szervezői is voltak. (E kutatásai nyomán vette fel a jelenlegi megyei kórház az ifjú Csolnoky Ferencnek, a kórház első orvos igazgatójának nevét.)

Munkásságában az orvostörténeti kutatások mind nagyobb teret foglalnak el. Egyedülálló lexikon összeállításához kezdett, amelyben a veszprémi kórház volt igazgató főorvosainak és a megye tisztiorvosainak életrajza kap helyet. Egy másik tervezett kötetének címe: Veszprémi orvosok 1848-ban.

A szakirodalmi feldolgozás mellett gondos gyűjtőmunkát végzett a tárgyi emlékek megmentése érdekében. Ennek eredményeit több kiállításon mutatta be. Először 1975-ben a gyermekkórház negyedszázados évfordulóján, majd 1978-ban és 1980-ban láthatták az

érdeklődők az egészségügy történetével kapcsolatos relikviákat, dokumentumokat. (A megyei kórházban ezekből 1985-től állandó tárlat létesült.)

Egy korábbi munkakörében került kapcsolatba a tűzoltósággal. Ez motiválta a Veszprém város szervezett tűzvédelme (1875–1948) című kötetének megírására. Számos olyan dokumentumot kutatott fel, amik már-már elvesztek volna a történetkutatás számára. Úgyancsak szellemi elkötelezettsége eredménye az *Öt nemzedék a könyvkötészet szolgálatában* című munkája, amelyben a helyi neves iparoscsaládnak, a Georgiaknak állít emléket. A pedagógia és az egészségügy határmezsgyéjén álló kötetében a megyei gyermek- és ifjúságvédelem történetéről írt.

Hogya György ma is tervekkel van tele. Folyamatosan gyűjti az anyagot újabb kötetéhez, amelyek közül egy már a nyomdai megjelenés előtt áll: a Magyar Királyi 7. Honvéd táborig kórház története. (A kórház 1944 decembere és 1945 márciusa között Veszprémben működött.) 1978 óta szervezi a veszprémi temetőknél még meglévő 1848–1849-es szabadságharc hősi emlékműveinek gondozását. Újabb munkáját készíti, amely a veszprémi temetők és a temetkezési vállalat történetét mutatja be.

Tevékeny közreműködője a megye történetével foglalkozó kluboknak, egyesületeknek, tagja a megyei honismereti egyesületnek.

Amikor a közelmúltban orvos- és egészségügy-történeti munkásságáért – másodikként – megkapta a Csolnoky Ferenc-emlékérmét, a hírneves orvossal együtt ő is elmondhatta: „Amit tettem, mindenkor készséggel és jó szívvél cselekedtem.”

Tölgyesi József

Tájház Szepsiben

Kassáról Rozsnyó felé haladva nagyjából félúton, a Bódva völgyében, a Cserehát északi részén fekszik a nagy múltú mezőváros, *Szepsi* (Moldava nad Bodvou). A település lélekszáma napjainkban 8 ezer, közülük azonban – szemben a századelő 96%-ával – csak minden második vallja magát magyarnak, ha nemzetiségi hovatartozását kérdezik. Elődeik – Fényes Elek szerint – talán királyi kerékgyártók voltak. De még a múlt században is, sőt, századunk elején is sok volt a mesterember – főleg csizmadia és tímár –, akik az országos és hetivásárok alkalmával akár helyben is eladhatták portékájukat a távolabbi környékről is

Torna várának romjai (ifj. Remák Béla felv.)

nagy számban ide érkezőknek. A Bódva vize a múlt században még három vízimalmot hajtott, s a régi vásárok is híresek voltak az itt gazdát cserélő gabonáról.

A magyar művelődéstörténet a településhez számos ismert nevet kapcsol, maga a mezőváros több híres szülőttel is büszkélkedhet. *Szepsi Laczkó Máté* (1530 körül) talán először találta fel a tokaji aszút Lorántffy Zsuzsanna asztalára. Ő volt Lorántffy Mihály udvari papja; történeti feljegyzései Bocskai és Báthori Gábor korának fontos történeti forrásai. *Szepsi Csombor Márton* (szül. 1595.) az egyik első hazai „útleírás” szerzője volt: ma is fontos műve *Europica varietas* címmel jelent meg 1620-ban, Kassán. *Szepsi Korotz György* sárospataki diákból lett írnok Kassán, Bocskai udvarában. Egyházi jellegű írásokat hagyott ránk. *Szepsi Macer György* születésének pontos dátumát nem ismerjük, de bizonyos, hogy 1620 után halt meg: filozófiai tanulmányai és latinból való fordításai is jelentősek. *Szepsi Vendégi György* Hollandiában tanult református lelkész volt, munkássága további kutatásokat érdemelne. *Egressy Béni*, a Szózat megzenésítője 1831-ben koptatta városunk utcáit, bizonyára a kolerajárvány űzte tovább innen.

A helybeli értékmentők néprajzi gyűjtéseinek eredményeként 1989-ben adtuk át rendeltetésének a tájházat, ami nem csupán az itt élők identitástudatának megőrzését segíti, hanem a távolabbról érkezőket is megismerteti településünk múltjának tárgyi emlékeivel. Az egykori lakóház és kovácsműhely helyiségeiben megtekinthetők a kovács-, a csizmadia-, a szabó-, a kalapos- valamint a mézeskalács- (gyertyaöntő-) mesterségek egykori szerszámai és készítményei. A borospince az egykori királyi szekerek emléket idézi, akiknek pihenőhelye volt itt, s borlerakatuk a Lengyelország felé zajló szállítások során. A padláson is megtekinthetők a régi korokat idéző használati tárgyak, eszközök.

A bemutatott tárgyi anyag sajátos csoportját képezik azok a meczenzéfi kapák, amelyeket az egykori hámorokban készítettek IV. Béla király szászainak leszármazottai.

A tájház jelenleg hétvégeken látogatható.

Remák Béla

„Templomépítő” János Feldebrőn

Gáspár János termelőszövetkezeti nyugdíjast ezermesterségéről ismeri mindenki a Heves megyei Feldebrő községben. A mai templom helyén 1020 táján még egy 20 x 20 méteres monostor állt. Egykori tervrajzok alapján ennek az épületnek az 1 x 1 méteres mását készítette el. Az egyháztörténetileg és műemlékként is jegyzett, európai hírű templom most egy régmúltat idéző makettal is gyarapodott, amit az oltár előtt állítottak fel.

Szabó Sándor

KÖNYVESPOLC

Településtörténeti kalauz Komárom-Esztergom megyéről

A szerkesztőkkel beszélget E. Nagy Lajos

Várhatóan rövidesen hatályba lép az iskolákban a Nemzeti Alaptanterv, és vele együtt életbe lépnek a NAT követelményszintjére kidolgozott vizsgarendszerek.

Ez elkerülhetetlenné teszi, hogy az általános és középiskolák is kialakítsák helyi nevelési-oktatási rendszerüket és a NAT-on alapuló helyi tanterveiket. Egyidejűleg lehetőség nyílik arra is, hogy saját tanterveikbe, tananyagukba a lakóhelyről és környékéről szóló legfontosabb ismereteket beépítsék.

Am a pedagógusok e területen többnyire elég kevés gyakorlattal rendelkeznek, és a feltételek sem mindenütt adottak ahhoz, hogy maguk kutassák fel a tananyagként felhasználható hiteles adatokat. Az összefoglaló helytörténeti munkák jelentősége valószínűleg ezért (is) fölerősödik a jövőben. És még valamiért: Komárom-Esztergom megye valamennyi településéről részletesen bemutató munka például legutóbb 1937-ben született, mint a „közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegye” története. Aligha véletlen tehát, hogy a Veszprémi Akadémiai Bizottság pályázatára beadott kézirat, Komárom-Esztergom megye településtörténeti kalauza osztatlan sikert aratva első díjat nyert 1992-ben, és azóta már – megyei és minisztériumi támogatáshoz jutva – kiadás előtt áll. A könyvvé formálódott pályamunka szerkesztőivel, Balogh Ákosnéval és dr. Bárdos Istvánnal, valamint dr. Egressy Ernával munkájuk céljáról, a könyv születésének körülményeiről beszélgettünk. (A kerekasztal-beszélgetésen valamennyi résztvevő jelen volt, válaszait külön nem jelezzük. E.N.L.)

• *Hogyan, milyen előzmények után született az ötlet a pályamunka megírására?*

1989-ben az érdeklődő pedagógusokat már élénken foglalkoztatta a Nemzeti Alaptanterv gondolata. Akkor úgy tervezték, hogy nem vezetik be az általános és középiskolákba egyik napról a másikra; az iskola döntheti el, felkészült-e fogadására.

A NAT gondolata, eszméje részben felrázta a közvéleményt, de ugyanakkor sokan aggodalmaskodtak: képesek-e a pedagógusok a megterhelő óraszám mellett „helyi tananyagot” kiválasztani, összeállítani, hogyan jutnak hozzá a forrásokhoz?

Balogh Ákosné esztergomi tanár, a megyei Pedagógiai Intézet tanácsadója elhatározta, hogy szerkeszteni kell egy olyan forrásgyűjteményt, melyben közreadnak a megyéről egy teljes körű, átfogó bibliográfiát a könyvtárakban használt Egyetemes Tizedes Osztályozás (ETO) szerint, továbbá településenként közlik a megjelent és fellelhető művek jegyzékét. Ezt követi egy szikár adatfelSOROLÁS a települések történetéről, kiegészítve ezeket néprajzi, irodalmi, művészettörténeti, egyháztörténeti, ipartörténeti adatokkal, valamint a természeti értékekkel. Az ötlet mellé nem volt nehéz társakat találni: Egressy Erna, a Pedagógiai Intézet igazgatója anyagilag is támogatta az elgondolást, ugyanúgy az akkori megyei tanács. A harmas fölkerlte tehát a helytörténész, pedagógus, levéltáros és más szakmájú szerzőket – összesen vagy húszat – az így nagyobb lélegzetűvé vált munkában való részvétellel.

• *Milyenek Komárom-Esztergom megyében a helytörténeti előzmények? Mennyi a hozzáférhető hiteles forrás és adatközlő, mennyire teljesek a levéltári anyagok? Egyáltalán: mekkora gyűjtőmunkát, milyen módszereket követelt meg egy, a megye valamennyi településéről teljes körű információkat közölni szándékozó munka?*

A megyében a helytörténeti kutatómunkának nagy hagyományai vannak. Olyan összefoglaló művek segítik itt a kutatást, mint Bél Mátyás, Fényes Elek, Pesty Frigyes, Borovszky Sámuel és mások munkái, hogy csak a legfontosabbakat említsük. Ugyanakkor a történelmi Komárom vármegye levéltára gyakorlatilag hozzáférhetetlen (a Nyitrai Állami Levéltár még ma is alig kutatható) és a Veszprém, illetve Fejér megyétől 1950-ben idecsatolt települések – gyakorlatilag a Bakonyalja – történetének feldolgozásához jóval kevesebb forrás áll rendelkezésre, mint Komárom illetve Esztergom vármegyék tele-

püléseikhez. A Veszprém Megyei Levéltár a településekre vonatkozó polgári kori iratanyaga például teljes egészében megsemmisült. A gyűjtőmunka egyik „hozádék” is az lehet, hogy képet kaptunk arról, mi van, mi nincs: a gyűjtés mintegy kijelölte a jövőbeni helytörténeti kutatások további irányait.

A rendelkezésre álló egy esztendő, de a megfogalmazott cél sem indokolta egyébként a mindenirányú tudományos kutatómunka elindítását. A feladat inkább az volt, hogy a többnyire könyv, folyóirat és kézirat formájában meglévő forrásokat áttekintsék a különböző témakörök gazdái, s ennek alapján rendszerezék az egyes településekre vonatkozóan fellelhető információkat. A VEAB első díjának alapjául végül az így létrejött pályamunka szolgált.

• *A könyvben található szerteágazó ismeretek milyen szerkesztési elvek alapján, milyen szerkezetbe „férték bele”?*

A könyv végső változatának tartalma és szerkezete – sok fejtörés után – a következőképp állt össze. A bevezető után átfogó képet ad a megye köztörténetéről, gazdaságtörténetéről, néprajzáról, természeti értékeiről. A jelszó itt: rövid tanulmányok, gazdag bibliográfia. Utána következik a megye 71 közigazgatási egységbe sorolt településének története ábécérendben, ezt követi egy személy- és helynévmutató. A településekről a könyv széles körből közöl információkat. A településnév keletkezéséről az első okleveles említésen keresztül teljes helytörténeti metszetet ad, egészen az utolsó népszámlálás adataiig. Ezt követi sorrendben a néprajzi áttekintés, rövid egyház- és vallástörténet, benne a katolikus, a református, az evangélikus és zsidó hitközségek adatai, lista a műemlékekről a hatályos műemlékjegyzék szerint és a településhez kötődő képzőművészek adatai, köztéren álló alkotásaikkal együtt. Minden településnél szerepel a jelentős egyházi, közeleti személyiségek, tudományos tevékenységet folytatók, közírók listája a legfontosabb életrajzi vonatkozásaikkal, ábécérendben, műveik feltüntetésével.

• *Mi a kötet konkrét pedagógiai célja, mik alkalmazhatósági területei?*

Meggyőződésünk, hogy a gyermekek és fiatalok történelmi, társadalmi idő- és térszemléletét a „szűkebb haza” nyújtotta közvetlen tapasztalatok útján, valamint az élményszerűen szerzett ismereteken keresztül lehet leghatékonyabban megalapozni és fejlesztetni. Ugyanezen élmények és ismeretek személyiségfejlesztési, nevelési lehetőségeket is rejtenek magukban. A szűkebb haza

megismerése például felkelti és táplálja a szülőföldhöz való tartozás, a szülőföld szeretetének érzését, amiből kifejlődhet a hazaszeretet. Vagy egy másik példa: megyénk sok településén élnek együtt szlovákok, németek és magyarok, s ne tagadjuk, élnek még előítéletek. Ha a gyermekek megismerik a betelepítések okát és történetét, egymás kultúráját, ha felfedezik, hogy ezek miként hatottak egymásra, ha értelmi és érzelmi szálak fűzik a más nemzetiségű emberekhez, valószínűleg hamarabb kialakul bennük az egyensúlyban lévő nemzeti és európai tudat. Bár az illetékesek ígérk, hogy rövidesen lesz tankönyvpiac, és az alternatív programok, tantervek választéka is bővül, ezek is csak a közös, az országosan elsajátítandó ismeretek megszerzéséhez nyújtanak segítséget, illetve az egész ország területén használható ismeretanyagot tartalmaznak majd. A szűkebb környezetre, régióra vonatkozó információk nélkül szinte megoldhatatlan helyzetbe kerül az a pedagógus, aki e témakörök tananyagát kívánja meghatározni, s az ennek megfelelő tantervet elkészíteni, holott ezek az ismeretek a legtöbb műveltségi tömbbe jól beépíthetők.

Munkacsoportunk a pályamű elkészítésével e hiány pótlására vállalkozott. A forrásközlés mellett, ahol azt indokoltnak tartottuk, kifejezetten pedagógiai céllal, témák szerint csoportosítva összefoglaltuk a legfontosabb ismereteket is. Arra törekedtünk, hogy a megyére és a településeire vonatkozóan megjelent összefoglaló alpművek mellett a pedagógus-köztudat élő elemeivé tegyük a viszonylag könnyen megszerezhető tanulmányokat, kézikönyveket, olvasókönyveket, monográfiákat, kéziratokat. Pályamunkánk műfaját nehéz volna meghatározni. Nem tanári kézikönyv, nem tankönyv, nem útmutató. Ha az arányokat tekintjük, könyvünk nagyobb mértékben ad közvetett segítséget a pedagógusoknak, mint közvetlenül tananyagként felhasználható ismereteket, hiszen lelke a bibliográfia.

Szándékaink szerint a könyv iskolán kívüli alkalmazhatósága is igen széles körű. Adatgazdagsága és bibliográfiája révén számot tarthat a könyvtárosok, a lokálpatrióták, a helytörténészek, idegenvezetők, a megye különböző településeiről elszármazottak érdeklődésére, és mindenkiére, aki csak egy kicsit is érdeklődik települése iránt: akinek nem csak lakóhelye, de otthona egy-egy város vagy község.

• *Hogyan, mikor, hány példányban jut el a kötet a felhasználókhoz? Ki vállalkozott a kiadásra?*

A kiadó a Komárom-Esztergom Megyei Pedagógiai Intézet. Támogatója Komárom-Esztergom megye önkormányzata, a Művelődési és Közművelődési Minisztérium s a Lakitelek Alapítvány. A kiadó és a szerkesztők reményei szerint legkésőbb 1993 elejére a mintegy 400 nyomtatott oldal terjedelmű, gazdagon illusztrált könyv elhagyja a nyomdát. Terjesztését a pedagógiai intézet vállalta az iskolákban, de az Új Könyvek segítségével az ország könyvtárai is megismerik és megrendelhetik. Terveink szerint jut a könyv 1000 példányból a Cseh és Szlovák Köztársaság magyarlakta területeire is.

NAGY FERENC:

Küzdelem a vasfüggöny mögött

Izgalmas vállalkozásba kezdett az Európa Könyvkiadó, amikor a História című folyóirattal közösen megindította *Extra Hungariam* sorozatát. Ebben olyan emlékiratok megjelentetését tervezték, amelyeket a korábbi rendszer könyvkiadása politikai megfontolásból nem tartott kívánatosnak. Így láttak napvilágot Horthy Miklós, Lakatos Géza és Kállay Miklós memoárjai. Nagy Ferenc miniszterelnök ehelyütt ismertető emlékirata a sorozat harmadik köteteként került a hazai olvasóközönség elé.

A könyv eredetileg a New York-i MacMillan Company kiadásában jelent meg 1948-ban – tehát alig egy évvel azután, hogy írójának el kellett hagynia hazáját. Az a kényszerű körülmény, hogy a szerzőnek levéltári anyagok (jegyzőkönyvek, levelek, egyéb dokumentumok) gyakorlatilag egyáltalán nem álltak rendelkezésére, alaposan megnehezítette a munkát, ám – s ezt kötetzáró tanulmányában Hőgye Mihály is meg erősíti – rendkívüli emlékezete olyan precízen megőrizte az eseményeket, hogy a jegyzeteket író Vida Istvánnak alig kellett itt-ott kiegészíteni az esetleges pontatlanságokat.

A könyv nemcsak és nem is elsősorban a szerző tragikus alakuló életének bemutatása, sokkal inkább megrázó erejű korrajz.

Az első részben a bissei parasztfiú sorsán keresztül az 1920-as, 1930-as évek paraszti világa tárul elénk. Képet kapunk az újjáalakuló Kisgazdapárttól, a Parasztszövetségről, s kitűnő portrékat azok vezetőiről, a későbbi koalíciós idők ismert politikusaikról. Külön fejezet foglalkozik a háborúval, a német

megszállással, melynek következtében a szerző maga is börtönbe került. Szabadulását – társaival együtt – Vladár igazságügyminiszternek köszönhetette, aki október 15-én – látva a kiugrási kísérlet kudarcát és Szálasi hatalomátvételét –, az utolsó pillanatban még intézkedett a gyűjtőfogházbeli politikai foglyok szabadon bocsátásáról. Az ország szovjet megszállását az ettől kezdve bujdosó Nagy Ferenc így valóban felszabadulásként élte meg – nem sejtve, miféle megröbáltatások várnak rá a következők években.

A következő fejezetek a „remény és kétség közt” vergődő nemzet azon sorsfordulóinak háttérét világítják meg, amelyeket mindedig nemigen tudott kielégítően föltárni, elemezni a történettudomány. Nagy Ferenc – pozíciója révén – fontos információk birtokába jut, jórészt ismeri a kulisszák mögött zajló eseményeket is, így meglehetősen pontos kép rajzolódik ki az olvasó előtt a legfontosabb epizódokról: a fegyverszüneti egyezmény megkötéséről, a Szövetségi Ellenőrző Bizottság ténykedéséről, a kommunisták hatalmi ambícióiról, a hegemonia megszerzésére irányuló törekvéseikről, a választások körüli hercehurcákról, s mindközben olyan személyes tragédiáról, mint az édesanya elvesztése, akit egy orosz tank gázolt halálra Pécs környékén.

A következő három rész a koalíció megszületésének és válságának történetét foglalja össze.

Fény derül azokra a tervekre és akciókra, amelyek segítségével a szovjet támogatást élvező kommunisták (a belügyi tárca birtokában) szétzilálták, megsemmisítették az alakulóban lévő magyar demokráciát. Az ekkor már miniszterelnökként tevékenykedő Nagy Ferenc nap mint nap tapasztalhatta azt a nyomást, amely ekkor a kormányra nehezedett. A kommunisták által meghirdetett „reakció elleni harc” csak arra volt jó, hogy a választásokat nagy arányban megnyerő kisgazdákat kiűssék a nyeregből. A katonapolitikai osztály és a Rajk vezette belügy egyre-másra „fedte föl” az állítólagos államellenes összeesküvéseket, amelyek mind szélesebb körben érintik a kisgazda politikusokat, parlamenti képviselőket is. Az ördögi korból nincs kiút. A törvényességben és a jogban reménykedő Nagy Ferencnek szembeülniük kell a valósággal: itt már nyoma sincs jogállamiságnak. A törvényesség látszatát ugyan őrzik még valamelyest, de azt sem mindig tartják fontosnak (lásd pl. Kovács Béla elhurcolásának körülményeit). Nagy Ferenc sorsa is beteljesedik. Svájci tartózkodása idején intézik ellene tá-

madásukat Rákosiék. Sok választása nincs. Hazájában börtön vár rá vagy még rosszabb. De nem is ettől fél leginkább. Tildy Zoltánhoz írt levelében a következőként fogalmazza meg aggályait: „Személyes szabadságomat szívesen áldoznám fel, ha ezzel hazámnak a legcélszerűbb mértékben is hasznára lehetnék. Alaposan kell azonban tartani attól, hogy bizonyos idő után tölem produkálnának olyan vallomásokot a magyar közélet más polgári vezetői ellen, mint most ellenem Kovács Bélától, s így fokozatos börtönbe kerülne mindenki, akire még a magyar parasztság és polgárság támaszkodhat.” Marad tehát az emigráció, ahonnan soha többé nem térhetett vissza hazájába.

Izgalmas, olvasmányos könyv Ferenc emlékirata, hiszen helyzetéből adódóan olyan eseményeknek lehetett részese és formálója a szerző, ami nemzedékünk számára már történelem. A könyv lapjairól élénk lépnek a kor sokat emlegetett politikusai, s immár emberközelből szemlélhetjük tevékenységüket, ítélniük meg tetteiket, cselekedeteiket. A Nagy Ferenc által rajzolt portrék nyilván elfogultak ilyen vagy olyan irányban, az események bemutatásában is megfigyelhető némi pártosság (ami teljes mértékben érthető), ám mindezek figyelembevételével is alighanem az egyik legértékesebb kordokumentumnak számít munkája.

Oláh András

IVÁNYI ISTVÁN:

Bács-Bodrog Vármegye földrajzi és történelmi helynévtára

Iványi István évtizedes kutatómunka s valamennyi jelentősebb hazai és külföldi – elsősorban bécsi – levéltár „átolvasása” után 1886-ban és 1892-ben kiadta *Szabadka szabad királyi város történetének* két kötetét, amelyek a szakma egybehangzó elismerésében részesültek. Lelkes szavakkal köszöntötte a szerzőt Pesty Frigyes és Dudás Gyula, Thim József és Erdújhelyi Menyhért, s a vármegye történelmi társulata tiszteletbeli tagjainak sorába választotta. Kései, *Visszaemlékezéseim életem folyására* című emlékiratában a történész elmondja: „Levéltári kutatásaim közben sok adatot találtam a vármegye történetére. Ezeket nem hagytam figyelmen kívül, hanem külön gyűjtöttem és feldolgozva egyes cikkeken és füzetekben adtam ki. Ezek közül különösen említendő a vármegye helynévtára öt kötetben, mely munka után szintén nagy elismerésben részesült és a vármegye földrajzi és történelmi múltját és jelenét tükrözteti vissza.”

A *Bács-Bodrog Vármegye földrajzi és történelmi helynévtára* első kötete 1889-ben, a második pedig 1895-ben jelent meg Szabadkán. A két könyvnek akkora sikere volt, hogy 1909-ben vármegyei támogatással újra kiadták, közben 1907-ben – ugyancsak vármegyei közreműködéssel – megjelent a III., a IV. és az V. kötet is. Az 1909-es kiadás bevezetőjében Iványi István elmondja: „Adataimat mindenütt a legelső forrásokból, az okmányokból merítettem, s összehasonlítottam a régibb részletes térképekkel. Felhasználtam a nyomtatásban eddig megjelent összes okmánytárakat és kutattam az országos, a vármegyei, a zombori kincstári és a bécsi hadilevéltárban...” Mindezek ellenére nehezen tudott volna megküzdni a feladatával, ha Steltzer Frigyes és Pesty Frigyes korábbi munkálkodása nem szolgáltatta „némi könnyebbítést”. Iványi István azonban nemcsak a történelmi okmányokra – a birtoklevelekre, az adományozó vagy eladási szerződésekre – alapozta helynévtárát, nemcsak a katonai és közigazgatási térképekre, de felbecsülhetetlen értéket jelent számára minden egyes szabadalomjegyzék vagy levél, vásári rendelet, adófizetői nyilvántartás – a török defter vagy a pápai adójegyzék –, egyházi rendeletet tartalmazó „leirat”, s az európai egyetemek és oktatóintézmények névjegyzékei is. E dokumentumok alapján névelmezést végez, s oknyomozást folytat, ami a maga korában már nem létező települések és földrajzi nevek történelmi múltjának kiderítése esetében válik igazán jelentőssé. E hatalmas méretű kutatómunka nyomán mintha maga a történelem került volna közelebb a táj lakóihoz. Kiderül, „Mátyás király 1463-ban szept. 11-én Zentán időzött átutazóban Szegedről Futak felé...”, s hogy „1506-ban egy Andreas de Zyntha, 1511-ben Philippus de Senta krakkói egyetemi tanuló”. Megtudjuk, hogy Zombor gyakori személynév volt Anonymusnál, s hogy a középkori város lakói vonakodva tettek eleget a határvidéken egyébként kötelező katonai kötelezettségeknek, s hogy az egykori Szabadka a Hunyadi család birtokához tartozott.

A történész azonban akkor van igazán elemben, ha a történelem során eltűnt településekről, falvokról vagy pusztai lakótelepekről kell szólnia. Ilyenkor az eltűnés okának felderítése során a szerző mélyebben merítkezik a történelmi valóságba. Czobor-Szentmihály és Daut települések esetében szinte a Délvidék teljes történelmét áttekinti. Elemzéseiből jól kiolvasható a vidék történelmének hármastagoltsága: a magyar ki-

ráltság kora, a török hódoltság és a bécsi udvar által végzett újraépítések ideje. Daut község nevét talán első birtokosáról, Daut Istvánról kapta, akinek neve egy 1256-os okmányban szerepel. A birtok későbbi története szorosan összefügg a család történetével, s a dokumentumok homályos említést tesznek holmiféle várról vagy kastélyról is.

A kötetekből egyértelműen kiderül; a hajdani Bács, Bodrog és Csongrád vármegyék területén a török háborúkat megelőzően virágzó gazdasági élet volt, s az egyházi tevékenységből a kulturális élet gazdagságára is következtetni lehet. 1526 után rohamosan elnéptelenedett a táj, s az elmenekülő lakosság helyére délről lassan felszivárogtak a szerbek. „Már a mohácsi vész után, 1527-ben szerbek (Iván Cár) foglalták el a magyarok hajlékait, akik lassankint az ország felső vármegyéibe vonultak” – áll a már idézett bevezetőben. Mi több, a szerb lakosságot maga a török földesúr hívta be, így gondoskodva adófizető alattvalókról. Az új telepesek „most maguk nyelvére fordították át és ferdítették a magyaroktól elhagyatott előbbi falvak neveit és leginkább nomádeletű baromtenyésztők valának” – mutat rá a történelmi elemzés. Czerni Jovan és népe sokáig kegyetlenkedett a tájon, mígnem Török Bálint szabadkai földesúr a „Zenta melletti Tornynos helységben” 1529-ben megölte őt. A Délvidék jelentős része 1686-ban szabadult fel a török hódoltság alól, s ezzel történelmében új fejezet, az újraépítések kora kezdődött. Kezdetben a határőrvidek katonai megerősítése volt a cél, idővel azonban a bécsi kamarilla a vidék gazdasági erejére is egyre határozottabban számított.

Iványi István – feltehetően a megerőltető munka következtében – elvesziti szemvilágát, aminek következtében 1895. június 10-én nyugdíjaztatását kérte. A *Helynévtár III–IV.* kötetét csak egy évtizeddel később, az időközben felnőtt Lajos fia segítségével, Lugos város történetével egyidőben fejezte be. „Ohajtom – írta az 1909-es kiadás élére –, hogy Bács-Bodrog vármegye történeti és földrajzi múltjának felderítése körüli fáradozásomnak ezen újabb eredménye által is sikerüljön szeretett vármegyénk minden lakosának erkölcsi és értelmi gyarapodását elősegítenem! – Hazafias tisztelettel Iványi István.”

A *Helynévtár*nak szakmai körökben a Szabadka monográfiájához fogható, hatalmas sikere volt. Egyként dicsérték a fővárosi és a megyei lapok, Dudás Gyula, a pályatárs pedig a Bács-Bodrog vármegyei Történelmi Társulatának 1889-es Évkönyvében így fo-

galmazott: „Hézagot pótol e mű először is azért, mert a bácskai községek egyetemes történeti leírását még eddig sehol sem olvashattuk; hézagot pótol továbbá azért, mert a majdan egybeállítandó vm. monográfiája egy önálló részét bírjuk abban.” (Újra megjelent: EBI. Szabadka, 1991.)

Mák Ferenc

KUNTÁR LAJOS:

Hármaskönyv Csörötnekről¹

Kuntár Lajos a Vas megyei Csörötnek községben az I. világháború kitörésének idején látta meg a napvilágot, édesanyjának kilencedik gyermekeként, édesapja halála után egy hónapra. Földműves családból származott. Az édesapa elvesztése és a háborús idők nehéz sorsra juttatták a népes családot, de szorgalmas munkájuk lehetővé tette a fennmaradást és azt, hogy az elemi iskola elvégzése után a jó eszű legfiatalabb testvér mint bejáró diák elvégezhesse a gimnáziumot Szentgotthárdon. Tanár szeretett volna lenni, de az anyagiak ezt nem tették lehetővé. Alkalmi munkák végzése mellett 1935-től a *Vasvármegye* napilapnak külső munkatársa és budapesti tudósítója lett.

1966-ban tanári diplomát szerzett és lektorált. Szombathelyi könyv- és könyvtárkultúrája címmel írta meg disszertációját, és sokoldalú reprezentánsa lett a helytörténetnek, néprajznak és a népmesegyűjtésnek. Volt újságíró, nyomdász, könyvtári munkatárs, majd szakfelügyelő. A Vasi Szemle, az Életünk és a Vasi Honismereti Közlemények szerkesztőbizottságának tagja ma is. Összegyűjtött vasi népmesékből három kötete jelent meg, az Aranyrózsafa többször is.

Csörötnek történetét „három könyvben” tárgyalja. Az „Első könyv”-ben falujáról nyomtatásban megjelent írásai alapján összegezte. Főbb címek: Természeti viszonyok; Az aratás; Csatorna és a malom; György-napi szokások; Tökmagolaj „világi” áron; Hova fészkelnek a gólyák?; Szentgotthárdi emlékek; Hova lett a cigánytelep?; Emlékezés Csörötnek légi bombázására; Az idős napközi otthona; Kispaszti gazdaság házi kelléktára; A hősi halottak emlékoszlója.

A „Második könyv”-ben dolgozta fel írásbeli adatait. Ezekből megtudjuk, hogy Csö-

¹Kiadja a Csörötneki Községi Közös Tanács. 1990. 240 old.

rötnek „... a Szentgotthárdi Cisztercita Apátság alapítása (1183) után, ennek jobbagy községeként keletkezett... Flőszőr, a környék más falvaival együtt 1350-ben szerepel az okmányokban”. Ettől az időtől kezdve napjainkig szakterületenként csoportosítva tárgyalja adatait. (Közigazgatási beosztás; Gazdasági és társadalmi viszonyok; A lakosság és élete; táplálkozás; népmozgalom; Cigányok a faluközösségben; Művelődés és népegészségügy; Néprajz; Népköltészet; Népviselet; Hírelet stb.).

A „Harmadik könyv” mottója: Az emlékek nem halványulnak. Nemcsak saját életét összegzi, hanem gyermekkori ismerőseinek vallomásaiból is közlétes részleteket, többek között „A tehenesfiúból tudományos osztályvezető”-vé lett Németh József és a Kanadából rendszeresen hazajáró Varga Imre élettörténetéből. Igen tanulságos a nem Csörötneken született Antal János élete is, akit a csörötneki befogadó családdal együtt kitelepítettek a hortobágyi Kónyatanágyára. De amikor onnan három év múlva visszajött, izig-veg csörötnekié vált. A Csörötnekről származó Tóth Julianna szíve mélyén mindig csörötneki maradt, mert a halottak ideköltik a szülő- és felnevelő falujához.

Végezetül a gyermekkorában még kilenc tagú Kuntár család sorsát olvashatjuk. A terebélyessé fejlődött család tagjainak élete és a falu jelenlegi hangulata adja szájába a következőket: „Ma már bizonyos, hogy újra lesz értéke a földnek, és lesznek akik az egyéni gazdálkodást választják. Csörötnek lakóinak nagy többsége, ahogy az egész magyarság, tehetetlen dühvel tűrte a nyakára tett igát. Istenhitét a legvadabb vallásüldözés közepette is megtartotta. Jövőjét is az Istenben bízza az ő segítségével és áldásával kívánja alakítani.” Ennek bizonyossága az 1989-ben emelt „Úr háza” az „Örök Ige temploma”.

Dr. Kovács Jenő

PAPP JÓZSEF:

Tiszacsege történeti néprajza

A tiszacsegei születésű Papp József megjelentette falumonográfiájának második kötetét. A Tiszacsege 1967-ben látott napvilágot, s a falu történetével foglalkozott. A most megjelent kötetben néprajzi témák kaptak helyet. Papp József életútja hosszú időre elszakadt a szülőföldtől. Budapesten dolgozott az ELTE főtítkáráként, kollégiumigazgatójaként, utóbb a tárgyi-néprajzi tanszék tudományos főmunkatársaként, de a szülő-

földjéhez fűződő kapcsolatait mindig ápolta (tanulmányainak nagy része Csegével kapcsolatos), s nyugdíjas éveire visszaköltözött szülőfalujába. Az utóbbi két év alatt rendezte sajtó alá kötetét, és szerezte meg hozzá a nagyszámú helyi támogatót.

Papp József különböző tudományos folyóiratokban írt már a csegei pásztorokról, dohánykertészekről, a kender szerepéről, a szálláskertekről, a vagyoneletrákokról és hiedelmekről. A Tiszacsege történeti néprajza című 379 oldalas munkája a címénél többet is kínál: a falu gazdálkodásán, településnéprajzi és építkezési leírásán túl társadalomnéprajzi fejezeteket (pl. a község népi igazgatása), folklórtémákat (pl. születés, házasság és az életkor alakulása, a hitélet, a hitvilág kérdései). Nyelvészeti szempontból is talá-lunk fontos adalékokat: pl. a lakosok történeti névállományát, valamint számos nyelvjárási kifejezést.

A „történeti” jelzőt a jelenkorig értelmezi a szerző – igen méltányolhatóan. Szó esik tehát a község határában az 1970-es években talált hóforrásról, valamint az 1980-as években köréje települt üdülőövezetről. Szelle-mesen nyári szállásnak nevezi az üdülőt Papp József, a korábbi – igaz, gazdasági célú – nyári szállások mintájára. S egy rövid megemlítés erejéig szó esik az 1990-es helyhatósági választásokról is a falu népi igazgatásáról szóló fejezetben. A népi faluigazgatás olyan szereplőit mutatja be, mint a bíró, a törvénybíró (főesküdt), az esküdt, a kisbírók, a jegyző, az armások (fegyveres örök), a patrő (éjjeliőr), a porciószedők, a helység gazdája (a közbirtokosság elnöke) stb.

Csegéről az egyik első tudományos leírást Kovács László közölte 1935-ben, a Néprajzi Értesítőben. Több tanulmányt írt még a tájról Balogh István is. Papp József tanulmányai és két könyve teszik teljessé a Csegéről és környékéről tudhatókat. (Ethnica, Debrecen. 1992.)

Balázs Géza

Széchenyi és a Tisza-völgy rendezése¹

Az elmúlt esztendő Széchenyi-ünnepségeinek sorában kiemelt szerep jutott a tiszadobi Andrassy-kastélyban augusztus 30–31-

¹Dr. Dunka Sándor és Fejér László (szerk): Széchenyi és a Tisza-völgy rendezése. Kiadja a Magyar Hidrológiai Társaság. Bp, 1991.

én megrendezett *Széchenyi és a Tisza-völgy rendezése* című előadóiülésnek. A Széchenyi Emlékbizottság és az Országos Vízügyi Főigazgatóság jövőtől most megjelent az előadások szövege, amelyek számot adnak a gróf talán legnagyobb szabású kezdeményezésének társadalmi-gazdasági körülményeiről, műszaki hatásairól.

Dr. Borsy Zoltán tanulmányában a Tisza-völgy vízrendszerének kialakulását tekinti át, kiemelve a folyóvizek szerepét az Alföld mai térszíni formáinak kialakulásában. Írásának értékét emeli, hogy a még korántsem befejezett kutatások legfrissebb eredményeit is összegzi. A régió vízi történetének kutatója *dr. Dunka Sándor* az átfogó szabályozásokig elvégzett vízi munkákról ad számot, *Hrenkó Pál* pedig a Tisza-völgy ármentesítési, folyószabályozási terveihez nélkülözhetetlen „mappációs” feladatok végrehajtásába – *Huszár Máttyás* és *Lányi Sámuel* mérnökök tevékenységének felidézésével – enged bepillantást. Hogy a Tisza átfogó szabályozási tervei milyen gazdasági és politikai viszonyok között fogalmazódtak meg, arra *dr. Szóke Domokos* tanulmánya próbál választ adni. A napóleoni háborúk felvevőpiacának igényeit a víztől elnyert termőterületek munkába fogásával kívánták kielégíteni. A sokféle érdek, ellenérdek szövevényét állhatatos diplomaciával, fáradhatatlan szervezőmunkával bogozta ki, s forta erős kötéllel Széchenyi, akinek farsztó tiszjai körüjtairól *dr. Deák Antal András* ad számot.

A hazai irodalomban számos tévedés övezi a szabályozási tervek külföldi szakértőjének, *Pietro Paleocapának* személyét, akinek pályafutását *dr. Domokos Miklós* a források alapos tanulmányozásával rajzolja fel újra. *Eiben Endre* adatgazdag tanulmánya a Felső-Tisza szabályozását, s az azokból levonható műszaki tapasztalatokat elemzi; *Kovács Sándor* pedig a Tokajtól Tiszafüredig terjedő folyószakasz rendezése kapcsán vizsgálja a politika szerepét a műszaki alkotások megrendelésében, s kötelezettségét a máig elkészült védművek fenntartásában. *Dr. Hegedűs Lajos* egy régi kérdéskör megválaszolására vállalkozik az árvizek szintjének növekedése és a mederalakulás változása összefüggéseinek elemzésével. Arra, hogy az ármentesítő társulatok és a társulati mozgalom milyen szerepet játszott az ármentesítés és a belvízrendezés végrehajtásában, *dr. Goda Péter* mutat rá hiteles Körös-völgyi példák felemlítésével. Írásaiból kitűnik, hogy a korábban méltatlanul elhallgatott, s a vidék felvirágoztatásáért sokat tett helyi politikusok és az őket támogató mérnökök

mennyiben tudták a régió gazdasági fellendítését elősegíteni a kis- és középbirtokos gazdaközönség számára elvégzett vízi munkálatokkal.

Izgalmas és igen aktuális problémát feszeget *dr. Pálfai Imre* az aszályos esztendőök periodicitásának vizsgálatával, kiemelve, hogy az aszályok a vízszabályozások korát megelőzően is jellemzők voltak a magyar Alföldre. Az utóbbi száraz évek után várhatóan ismét csapadékosabb időszak következik, annak ellenére, hogy a Föld jelenlegi felmelegedési folyamata a Kárpát-medencébe jutó csapadék mennyiségét abszolút értelemben csökkenti. Mindez nem jelenti azonban azt, hogy az árvizek valószínűsége csökkenni fog a jövőben. Éppen ellenkezőleg, a kevesebb csapadék sokkal szélsőségesebb eloszlása az árvizek gyakoriságát növelni fogja.

A szerzők sorát *dr. Paulus Alajos* vallo-mása zárja. A jeles filmrendezőnek megadott, hogy az utóbbi időkben sokat kárhozott kiskörei vízlépcső hatásterületének egy távol eső vidékén, a mezőhéki öntözőfűrt térségében végezzen – immár két évtizeden át – szociográfiai tanulmányokat. Az általa készített térbórák dokumentumfilm is bizonyítéka annak a fejlődésnek, amely a víz odavezetésével vette igazán kezdetét a korábban elmaradott vidéken.

A tartalmas kiadvány végén a Tisza-szabályozás témaköre iránt érdeklődők több mint száz forrásmunka bibliográfiai adatait találhatják meg *Szókéné Fekete Erzsébet* válogatásában.

F. L.

Az Erdélyi Múzeum újjászületése

Alig néhány nappal az 1989. év végi romániai változások után az erdélyi magyar tudományos élet legnagyobbjai elhatározták, újrakezdi az 1859-ben alapított, s csaknem félszázados szünetelésre kényszerített Erdélyi Múzeum Egyesület tevékenységét. A sikeres újjáéledést követően nem kellett sokáig várni a patinás folyóirat, az Erdélyi Múzeum újbóli útjára bocsátására sem.

Az erdélyi magyar tudományosság műhelyének, múzeumának létrejöttét számos sikertelen próbálkozás előzte meg. A XVIII. század második felétől egyre-másra jelentkeztek azok a többnyire magányos törekvések, melyek a tudományos élet megszervezését, tudós társaság, akadémia vagy múzeum létrehozását célozták. *Bod Péter* már 1756-

ban felvetette egy tudós emberekből álló társaság megalapításának gondolatát, nemzeti nyelvünk fejlesztésére, a tudomány művelésére. Egy évtizeddel később Teleki József és néhány társa tett kísérletet olyan társaság felállítására, mely külföldi művek fordítását és megjelenését szorgalmazza. 1785-ben Bathányi Ignác katolikus püspök dolgozott ki részletes tervezetet egy tudóstársaság megszervezésére. Mindezek a kísérletek azonban csiráikban haltak el, a kortársak közönye nem tette lehetővé megvalósulásukat.

A változás II. József halála után kezdődött el. Az 1791-ben Kolozsvárra összehívott országgyűlésen a rendek elé került Aranka György tervezete az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaságról. A véleményező bizottság múzeumi gondolattal bővítette ki a tervet, s javasolta a könyvek, képek, pénzek, címerek, feliratok és régiségek gyűjtését is. A bécsi kormány akadékoskodása miatt Bánffy György kormányzó állt a kezdeményezés élére, így 1792-ben Kolozsvárott létrejöhett a Kezírások Társasága, 1793-ban Marosvásárhelyen az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság, ami 1810-ig működött.

Döbrentei Gábor 1813-ban került Erdélybe, s hasonló tervek foglalkoztatták. 1814-ben megalapította az első erdélyi magyar folyóiratot *Erdélyi Múzeum* néven. Négyéves fennállása alatt a legnevesebb hazai írókat és tudósokat szolgáltatta meg. A szépirodalmi közlések mellett feladatának tekintette a nyelvművelés, irodalom- és történettudomány ápolását. A folyóirat anyagi gondok miatt mindössze tíz számot élt meg, 1818-ban megszűnt. Rövid létezése ellenére előkelő helyet vívott ki magának a magyar sajtótörténetben. Döbrentei a Magyar Tudós Társaság mintájára akadémiai jellegű társaság tervét dolgozta ki, elkészítette a költségvetését, s megnyerte a főkormányzó támogatását is. 1818-ban Marosvásárhelyen, 1819-ben Kolozsvárott tartottak ez ügyben gyűlést. Már hozzáfektak a tudományos munkáldokádáshoz is, de felsőbb jóváhagyás hiányában ezt be kellett szüntetni.

Újabb tíz év elteltével Bölöni Farkas Sándor nyújtott be tervezetet az Erdélyi Nemzeti Múzeum felállításáról. Bár a gyűjtemény megteremtésére és fenntartására csak kevés támogatást kért, tervét a hivatalos körök közönnnyel fogadták. A múzeumi gondolatot azonban továbbra is ébren tartották a kaszinók és a magyar lapok.

Az áttörést a műgyűjtő, oklevélkutató gróf Kemény József és unokatestvére, Kemény Sándor nemes adománya jelentette. 1841-ben az országgyűlésre készülő követek

előtt felajánlották gazdag könyv-, oklevél-, kézirat- és ásványgyűjteményüket a Kolozsvárott felállítandó Nemzeti Múzeum céljára, s kérték a rendeket, hogy ezt mint országos fontosságú ügyet szorgalmazzák. Az 1842-ben megnyíló diéta már részletesen foglalkozott a múzeumalapítás tervével. A magyar és székely követek egyhangúan pártolták a gondolatot, a szászok ellenzése azonban megakadályozta Bécsben a szentesítést.

A szabadságharc bukása utáni dermedt csendet követően Mikó Imre vette kezébe a múzeum ügyét. Kemény József halálával félő volt, hogy a gyűjtemény elkerül Kolozsvárról. Ekkor Mikó Imre a több mint 10 holdas diszkert közepén álló emleletes villáját ajánlotta fel a létesítendő múzeum céljára. 1857-től megindult a gyűjtemények tevékenységét támogató egyesület szervezése, 1859-ben pedig – többszöri személyes közbelépésre – sikerült Bécsben kieszközölnie az uralkodói jóváhagyást. Hosszú küzdelem eredményeként 1859. november 23-án – a magyarság lelkes részvételével – megnyílt Kolozsvárott az Erdélyi Múzeum Egyesület alakuló közgyűlése. A nap az önkényuralom időszakának legnagyobb ünnepe volt Erdélyben. Az egyesület elnöke Mikó Imre, alelnöke Lázár Miklós, a múzeumi gyűjtemény vezetője Brassai Sámuel, az első könyvtáros pedig Szabó Károly lett. Az alapszabály három célt tűzött ki: múzeumot állít és tart fenn, gondoskodik az anyag tudományos feldolgozásáról, valamint a tudomány és művelődés magyar nyelvű terjesztéséről, kiadványok megjelentetésével, előadások szervezésével. A múzeum anyaga 15 ezer könyvből, ezer oklevélből és kéziratból, több ezer érméből, régészeti tárgyból, természeti ritkaságból, ásványból, kőzetből állt.

1860 februárjától kezdve megkezdtek a tudományos ülések tartását, egy évvel később kiadták az első évkönyvet. 1861 és 1873 közt hat évkönyv jelent meg Brassai Sámuel szerkesztésében. 1871-től ezt a szerepet az Erdélyi Múzeum című folyóirat vette át. Időközben azonban fontos esemény történt, 1872-ben megkezdte működését a kolozsvári tudományegyetem. Az egyetem létesítéséhez nagymértékben hozzájárult a Múzeum Egyesület, amely az egyetem rendelkezésére bocsátotta nagy értékű tudományos gyűjteményét, sőt, később a klinikák építésére a Mikó-villa 10 holdas kertjét is. Az ingyenes telekátengedés annak reményében történt, hogy az állam e területen a zsúfolt múzeumi gyűjtemények elhelyezésére új épületet emel, de ez sajnos nem valósult meg. Az Erdélyi Múzeumot Finály Henrik indí-

totta el 1874-ben, a bölcsészeti-, nyelv- és történettudományi szakosztály folyóiratának, s Erdély legjelentősebb magyar nyelvű tudományos orgánuma lett. 1917-ig folyamatosan jelent meg.

Erdély elcsatolása nehéz helyzetbe hozta a *Múzeum Egyesületet*. A kolozsvári egyetem átvételekor a román állam kezébe kerültek a múzeumi gyűjtemények. Hamarosan megkezdődött az egyesület elleni hajszá, a kormányzat mindent megtett megfojtására. Kétségbe vonták az egyesület jogi személyiségét, hamis vádakkal eljárást indítottak ellene, megpróbálták elrománosítani a vezetést, a magyar alkalmazottak számát fokozatosan csökkentették.

A nehéz anyagi helyzeten gróf Wass Ottília végrendeleti hagyatéka segített, aki egy Kolozsvár főterén álló bérházat adományozott az egyesületnek. Okos gazdálkodással a ház jövedelméből 10 év alatt egy másik épületet is vettek. Így 1930-tól fellendült az egyesületi élet, évente 25–30 előadást tartottak, s folytatták a vidéki vándorgyűlések sorozatát is. 1930-tól ismét megjelent az Erdélyi Múzeum, György Lajos, illetve Szabó T. Attila vezetésével. Észak-Erdély visszacsatolásának négyéves időszaka szabaddabb fejlődési lehetőséget nyújtott az egyesületnek is. Ismét szorosá vált a kapcsolat az egyetemmel és az újonnan alapított Erdélyi Tudományos Intézettel. A gyűjtemények nagy gyarapodásnak indultak, megsokasodtak az előadások, az Erdélyi Tudományos Füzetek tanulmányai. Mindezt előmozdította a tekintélyes államsegély, az akkori vezetés szükségesnek tartotta az erdélyi tudományos élet fellendítését.

Az újabb hatalomváltás még kevesebb lehetőséget adott a Múzeum Egyesületnek. A kibontakozó totalitárius rendszer előbb az Erdélyi Múzeum folyóiratot szüntette meg, majd az egyesületet is felszámolta. Az Erdélyi Múzeum utolsó száma 1947-ben jelent meg, de a kiszedett íveket a nyomdából egyenesen a zúzdába küldte a hatalom. Csak néhány hajtogatott példány menekült meg, s jutott el Magyarországra. Ezt a rendkívül ritka folyóiratszámot jelentette meg 1990-ben reprint kiadásban két magyarországi tudományos társaság.

1947-ben az „elvtelen magyar egység” ellen indított politikai hecckampány keretében önkényesen leváltották az egyesület vezetőit, majd 1950 februárjában megszüntették működését. Négy évtizednek kellett eltelnie, hogy a Ceausescu-diktatúra bukása után hamvaiból föltámadhatott az Erdélyi Múzeum Egyesület. 1990. január 5-én, a még

élő tagok elhatározták a munka beindítását, március 22-én lezajlott az alakuló közgyűlés, május 9-én megtörtént a jogi személyként való bejegyzés. Az október 27-i közgyűlésen Jakó Zsigmond elnöki megnyitójában vázolta a tennivalókat. „A Múzeum Egyesület egyenlő felelősséget hordoz minden egyes tudományszak magyar nyelven való művelését illetően, mert meggyőződése, hogy párhuzamos és együttemű fejlesztés nélkül nem képzelhető el egészséges tudományos élet. Mégis úgy észleli, hogy társadalmunk a mostani körülmények között az elmúlt évtizedek egyoldalúságaiból származó torzulások sürgős eltüntetését kívánja, éppen a tudományok közötti egyensúly helyreállítása érdekében. Teljes joggal elvárja tőlünk, hogy kiemelt figyelmet fordítsunk a mesterségeken elsorvasztott önismereti diszciplínák, tehát a magyar és erdélyi történelem, a magyar nyelv és irodalom, a néprajz, a szociológia és a nemzeti kisebbségek szempontjából annyira lényeges jogtudomány, valamint a modern időkben egyre fontosabb műszaki tudományok fejlesztésére. Az Erdélyi Múzeum Egyesület ezeknek az elvárásoknak töle telhetően minden erővel igyekezni fog eleget tenni.”

Nem kellett sokáig várnunk az Erdélyi Múzeum újjászületésére sem, 1991-ben immár harmadszor indult útjára a folyóirat, hogy betöltse az erdélyi tudományosságban tátongó űrt. A 44 év kényszerű szünet után változatlan külsővel megjelenő Erdélyi Múzeumban¹ Benkő Samu köszönti az olvasót, s foglalja össze a lap célkitűzését. „Folyóiratunk Erdély földje és népei múltjának, jelenének és jövődjének minden felmerülő kérdését szakszerűen, módszeresen, szigorú tudományos tárgyiságra törekvően és a napi politika esetlegességétől óvakodva kívánja tárgyalni.”

A tanulmányok nagy része az utóbbi évtizedekben háttérbe szorított erdélyi magyar történettudomány műhelyeiből került ki. Nagy György a kisebbségi kérdés nemzetközi jogi vonatkozásait vizsgálja a második világháború utáni évtizedekben. Hosszú út

¹ Erdélyi Múzeum LII. kötet 1947. 1–4. füzet (reprint kiadás) Bp. 1990. Magyar Néprajzi Társaság és Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadása. Részletes tartalmát lásd a Honismeret 1991. 3. számának 103. oldalán.

² Erdélyi Múzeum LIII. kötet 1991. 1–4. füzet. Kolozsvár, 1991. Erdélyi Múzeum Egyesület kiadása.

vezetett az 1946–1949-es párizsi béketárgyalásoktól, amikor tudatosan mellőzték a kisebbségvédelmi szerződéseket, az 1966-ban elfogadott Polgári és Politikai Jogok Egységek-működéséről, az 1975-ös helsinki értekezletig vagy az Európa Tanács kisebbségvédelmi kezdeményezéseit. A háború utáni két évtized érdekeltensége nagyban hozzájárult a Kárpát-medencében élő kisebbségi magyar-ság sorsának illetően alakulásában.

Benkő Elek az udvarhelyszéki Rugonfalva középkori református templomáról ír. Az 1981-ben történt restaurálás során a templom belsejében több, eddig lappangó részlet került napvilágra. Teljesen kibontották és helyreállították azt a tíz évvel korábban előkerült XV. századi falképet, ami a királyok imádatát ábrázolja. Egy XVII. század derekáról származó rovásírásos felirat is előbukkant, felirata: Itt járt Jeddi Miklós.

Imreh István gazdaságtörténeti témát érint. A paraszti faluközösségek, földesúri falvak rendtartásait, földesúri, fejedelmi uradalmak utasításait teszi közzé, 1580–1635-ből.

Varga Árpád azt vizsgálja, hogyan alakult ki az 1584-ben alapított székelyudvarhelyi tímárcéh hatalmas iratanyaga, amely több mint hatszáz oklevélből, iratból, jegyzőkönyvből áll, s messze kiemelkedik a céhek közül. Az iratokat legnagyobb részben a céhen kívüli városi értelmiség, jegyzők, ügyvédek, ülnökök hozták létre.

Jakó Zsigmond a 250 évvel ezelőtt született tudomány szerető, könyvtáralapító püspök, Batthyány Ignác emlékének adozik. A püspök által létrehozott Batthyányeum jól ismert, de alkotójára eddig kevés figyelem esett. A szerző áttekinti és értékeli Batthyány történetírói munkásságát, tudomány-szerző tevékenységét, a könyvtár és a csillagvizsgáló megalapításának részleteire igyekszik fényt deríteni. Közli a tervezett tudóstársaság alapszabályát és munkatervét is, ami azonban nem valósult meg. A sikertelenség okát abban jelöli meg, hogy a püspök egyedül a latint tekintette a tudományok nyelvének, holott ekkor már igen erősen jelentkezett az igény az anyanyelvű tudományművelésre.

Neoklasszicizmus az erdélyi magyar irodalomban a címe Egyed Emese dolgozatának. A barokk szerves folytatásaként jelentkező irányzat a XVIII. század végén, a XIX. század elején létezett. Erdélyben többek közt Baróti Szabó Dávid, Barcsay Ábrahám, Aranka György, Döbrentei Gábor, Bölöni Farkas Sándor, Wesselényi Miklós képvi-

selte ezt az irányzatot, s az első folyóirat, az Erdélyi Múzeum.

A Szemle rovatban az utóbbi évek néhány fontos, tudományos igényű, erdélyi témájú könyvről készült recenzió található. A folyóirat utolsó része az egyesületi élet híreiről tudósít. Megrázó rövidségű az a jegyzőkönyv, amit az 1950. február 12-i intézőbizottsági ülésen vettek fel, melyben a résztvevők az Erdélyi Múzeum Egyesület feloszlását követően megbízatásukat megszüntetnek tekintik. Az 1990. október 27-i közgyűlésről közlik Jakó Zsigmond elnök megnyitó beszédét és Kiss András főtítkárszámolóját. Az eseménynaptárból megtudjuk, hogy az eltelt rövid idő alatt milyen tevékeny volt az egyesület, több megemlékezést, tudományos ülést, előadást tartott, s a szakosztályokban is több tucat rendezvény zajlott. Folytatódik az Erdélyi Tudományos Füzetek sorozat, s hamarosan várható az orvostudományi, valamint a műszaki tudományi szakosztály közleményeinek megjelenése is.

Az Erdélyi Múzeum újraindulása a jelenlegi nehéz időkben igen fontos esemény, felér egy új alapítással. Az egyesület és folyóirata újjászületése azonban csak egyik oldala az erdélyi magyar tudományos életnek. Jakó Zsigmond szavaival: „Világosan kell látnunk, hogy tudományosságunk a jövőben csak két lábra állva lehet korszerű és eredményes. Az egyik lába a magyar nemzetiségi tudományos szervezet, az Erdélyi Múzeum Egyesület, a másik viszont az állami magyar felsőoktatás kell legyen.” Szeretnénk remélni, hogy mihamarabb megszületik Erdély magyar egyeteme is.

Udvarhelyi Nándor

Bibliotheca Musei Tapolcensis

Ez évben is figyelemre méltó tudományos munkára vállalkozott a *tapolcai Városi Múzeum*: két évente megjelenő évkönyve, a *Tapolcai Városi Múzeum Közleményei* mellett most egy új sorozatot indított el *Bibliotheca Musei Tapolcensis* címmel. A könyvsorozat célja az, hogy a múzeumban folyó tervszerű kutatások – gondolunk itt elsősorban a régészetre és az iskolatörténetre – eredményeit tegye közzé a forrásfeltárás és -feldolgozás tudományos igényével. A sorozat most megjelent első kötete a *Dunántúli vonaldíszes kerámia kultúrája 'Tapolcai csoportjának' Balaton környéki lelőhelyei* címet viseli. A kötet bevezető, terjedelmes tanulmányát – azonos címmel – a szerkesztő, dr. Töröcsik

Zoltán múzeumigazgató és munkatársa, a keszthelyi Balatoni Múzeum nyugalmazott igazgatója, dr. Sági Károly írták. A szerzők itt arra vállalkoztak, hogy a tapolcai Templom-dombon, illetőleg a közeli Plébániakertben 1987–1989 között végzett ásataik konkrét, korábban már részben publikált eredményeit kiterjesszék a Dunántúl egy jelentős területére: Kaposvártól Győrig. A szerzők hipotézise szerint a tágabb értelemben vett égei-anatóliai kultúrkör neolitikus földművelésen alapuló eredményei a Balkánon keresztül jutnak majd el a Kárpát-medencébe. E korai földműveskultúrának a régészettudomány legjelentősebb jugoszláviai lelőhelye után a Starčevo-kultúra nevet adta, nálunk ugyanakkor az Alföldön Körös-kultúra a neve. (Szakmai körökben a két, azonosnak tűnő régészeti kultúrát Körös-Starčevo kultúra néven ismerik). E kultúrának – nyilvánvalóan – meg kellett jelennie a mai Dunántúlon is, s az eddigi kutatás valahol Kaposvár–Dombóvár vonalában, a Kapos folyótól délre vonta meg annak északi határát. E feltételezés most megdőlt, hisz az említett határnál jóval északabbra is előkerültek a Körös-Starčevo kultúra lelőhelyei; mi több, a szerzők tanulmányukban azt tételezik fel – s ezt lépésről lépésre bizonyítják is –, hogy a Körös-Starčevo kultúrát felváltó, immáron a neolitikum fejlettebb szakaszát is jelentő Dunántúli vonaldíszes kerámia kultúrája között az átmenetet a Tapolcán előkerült jellegzetes leletanyag jelenti, s ennek alapján javasolják éppen régészeti irodalmunkban a *Tapolcai csoport* elnevezés bevezetését. Hogy a szerzők feltételezésüket kellő bizonyítékokkal alá is támaszták, két évig végeztek régészeti terepbejárásokat a Balaton régiójában, a Bakonyban, Somogyban és a Kisalföldön. Az itt összegyűjtött anyagot – részletező tanulmányuk kiegészítéseként – több mint száz táblán elsőként adják most közre, elsősorban forrásfeltáró céllal.

Nagy érdeklődésre tarthat számot dr. Cseplák György, a salgótarjáni megyei kórház osztályvezető főorvosának tanulmánya.

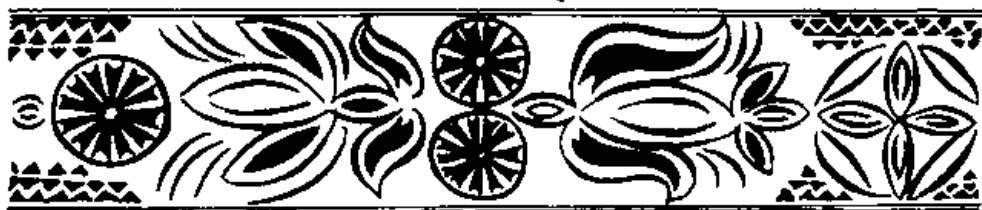
A szerző a fentebb említett, Sági és Töröcsik által összegyűjtött anyagot az archaeodermatológia szemszögéből vizsgálja: az agyagedényeken fennmaradt köröm- és ujjlenyomatokból von le következtetést a kultúrát hordozó etnikum (nép) hovatartozását illetően. Végső megállapítása az, hogy a Tapolcai csoport kultúrájának megteremtői dél felől, a Balkán félszigetről érkezett gracilis, alacsony termetű, ún. protomediterrán népek voltak.

A keszthelyi Helikon Kastélymúzeum tudományos munkatársa, dr. Füzés Miklós itt közölt munkájában ugyancsak a fenti ásási anyagot veti vizsgálat alá az archaeobotanika aspektusából, *A Dunántúl korai növénytermesztése és növényletelei* címmel. A mély szakmai ismeretekről tanúskodó terjedelmes tanulmány azonban nemcsak a Tapolcai csoport leletcinek részletes vizsgálatára tér ki, hanem kiterjeszti azt a Kárpát-medence – illetőleg annak határain túli – hasonló leletanyagára is.

A kötet két rövid tanulmánnyal zárul. Az Erdélyi Balázs–Kása Imre szerzőpáros nem kevesebbre vállalkozott, mint hogy meghatározza a Tapolcai csoport régészeti leletanyagának *abszolút korát*. A budapesti Műszaki Egyetemen végzett termolumineszcens vizsgálatok eredményeként megállapítják, hogy a Tapolcai csoport anyaga a Kr. e. V. évezred közepére datálható. E tanulmányt jól egészíti ki Varga István dolgozata, aki természetudományos vizsgálatai alapján megállapítja, hogy a tapolcai régészeti anyag egykori telepről származik, azaz Tapolca – közelebbről az állandó hőmérsékletű, meleg vízű tó partja – már az újkőkor korai szakaszában is emberi településnek adott helyet.

A Bibliotheca Musei Tapolcensis sorozat első, röviden bemutatott kötetét – mely a tapolcai Városi Múzeumból (8300 Tapolca, Városi Múzeum) utánvéttel is megrendelhető – melegen ajánljuk mind a szakemberek, mind pedig a régészettudomány iránt érdeklődők számára. (Tapolca, 1991.)

Török Lilla

Vetelő díszítésének részlete, Kalotaszeg, XIX. szd. közepe (Székely Judit)

A honismeret a hazai sajtóban

Augusztus

1. Minden év első augusztusi vasárnapján, Tatán megrendezik a Porcinkula néven ismert, a ferences barátok által meghonosított búcsút, amikor is a városból elszármazottak hazlátogatnak (MN). – A Kunszentmártoni Helytörténeti Gyűjtemény 1968-ban kapott végleges helyet a volt Nagykun Kerületi Börtönben. Itt őrzik a Tiszazug tárgyi, szellemi kultúráját (ÜN). – A Csesztregen megnyílt szakrális és néprajzi tábor tagjai négy országból érkeztek és a falu Szent István alapította plébániatemplomának felújításán, s a község néprajzi gyűjteményének konzerválásán munkálkodnak (ÜM). – Az abonyi Abonyi Lajos Falumúzeum Baráti Köre tervei között szerepel, hogy méltóan megemlékezzenek Arany Jánosról, foglalkozásokat tartanak népi játékok készítéséről s a diákokat helytörténeti dolgozatok írására ösztönzik (ÜN).
3. A Győr-Moson-Sopron megyei tűzoltóparancsnokság vándortáborát szervez gyerekek részére, s 12 napig járják a megyét, miközben tűzoltó-relikviákat gyűjtenek, tűzvédelmi próbákat teljesítenek (KA). – Gömörszőlősen a szabadtéri múzeumban Szombathy Pál és Tóth Sámuel néptanítók emlékére emlékoszlopot állítottak, melynek díszítő motívumait egy nemzetközi alkotótábor résztvevői faragták (ÉM). – A csongrádi Tari László Múzeumban Lábadi Károly előadást tartott a drávaszövegi magyarság tíz településének történetéről, néprajzáról s a jelen idők tragédiáiról (DV). – Kétszáz éve emelték mezővárosi rangra a most csak nyolcszáz lelket számláló Nágocs községet. A jubileumi ünnepre gazdag helytörténeti kiállítás nyílt. (SH).
4. A bagi Helytörténeti Baráti Társaság Bag 600 éves elnevezéssel alapítványt hozott létre, elsősorban egy emlékmű költségének biztosítására. Helytörténeti pályázatot is hirdettek s a beérkező munkákat Bagi emlékek címmel kiadványban jelentetik meg. (PMH). – A zsáki művelődési ház honismereti szakköre a Lakitelek Alapítvány támogatásával országjárást szervez Szarvasra és Egerbe. (HBN).
5. Az abai Patria Egyesület a fehérvári István Király Múzeum szakmai támogatásával honismereti tábort szervez az abai fiatalok részére. A táborozók gyűjtéséből kiállítást fognak rendezni. (FMH). – A mezőkövesdi népművészeti napok keretében, Család és otthon Matyóföldön címmel kiállítás nyílt a közösségi házban. (ÉM).
8. A tiszaföldvári Hét Vezér Alapítvány szervezésében nemzetközi tábor nyílik, ahová közel száz gyerek érkezik Erdélyből, Kárpátaljáról és a Vajdaságból (ÜN). – A szolnoki szervezésében kisebbségi nemzetközi tábort nyitnak meg Ábrahámhegyen, ahol mintegy száz fiatal programjának alapfogalata a honfoglalás felidézése lesz (ÜN).
10. Kutatótábort szervez a maribori és a Zala megyei levéltár a múlt iránt érdeklődő fiatalok számára. Előbb Szlovéniában Muravidéken, Csentében és Lendván, majd Lovásiban és Szécsiszigeten gyűjtik a múlt emlékeit (ÜM).
11. Falukutató egyetemisták járják a Hernád völgye településeit s a szervezők a falurajzokat kiadványban is összegeznék szeretnék (DH).
12. A győrzámolyi helytörténeti múzeumban egyetemisták segítkeznek a tárgyi emlékek rendezésében, dr. Filep Antal professzor vezetésével (KA). – A mesztegyői faluházban nemzetközi honismereti találkozót tart a Honismereti Szövetség, a Somogy Megyei Honismereti Egyesület és a Mesztegyői Honismereti Egyesület (MN). – A kanizsai városvédő egyesület a városról és környékéről filmet készített. Elkészült egy 28 perces olasz nyelvű változat is, amelyet a közeljövőben az olasz televíziók is bemutatnak (ZH). – Litér 1982-ben volt 900 éves, akkor a falu vezetői nem vállalták a megemlékezést. Most tízéves kiséssel került sor az ünnepségre, melynek keretében a honismereti kör tagjai kiállítást rendeztek (NA). – Az Eszterházy Károly Tanárképző Főiskola honismereti köre dr. Kozári József vezetésével Boldog községben táborozott, ahol egy évvel ezelőtt felfedezték avar temetőben folytattak feltáró munkát (HMH).
13. A debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Intézete gondozásában az utóbbi évtizedek során több mint 150 néprajzi kiadvány látott napvilágot. Az intézet vezetőjével, Ujvári Zoltán professzorral hosszabb beszélgetést közölt az Új Magyarország (ÜM).
14. A hajdúság története és néprajza című állandó kiállítás nyílt meg a Hajdúsági Múzeumban (MN).

16. A sárospataki Rákóczi-várban felavatták a Pro Patria Hagyományörző Gyermekszövetség zászlaját s ezzel a Magyarok III. Világtalálkozójának társrendezvényeként megkezdődött a határainkon innen és túl élő hagyományörzők első nemzeti testvér-találkozója (VH).

17. A novai Hegyközségi Hagyományörző Egyesület és a polgármesteri hivatal a novai hegyen Szent Orbán tiszteletére szobrot állíttatott fel (ZH).

19. A Somogyi Hírlap A múlt és a szülőföld vonzásában címmel interjút közöl Kanyar Józseffel, a Honismereti Szövetség elnökével (SH).

21. A 16. alkalommal meghirdetett Győr-Moson-Sopron megyei Szülőföldünk elnevezésű honismereti, helytörténeti és néprajzi pályázatra 89 tanulmány érkezett (UM).

22. A debreceni megyei közgyűlés Kölcsey Ferenc-díjjal tüntette ki Ujváry Zoltán néprajztudóst, Naghy Zoltán festőművészt és Szamosújvári Sándor honismereti szakkör-vezetőt (HBN).

26. Hajdúhadházán emlékszobát rendeztek be Madai Gyula volt nemzetgyűlési képviselő munkásságáról (HBN).

27. Kiskunfélegyházán az egykori kiskun kapitány, Kalmár József és felesége, Fazekas Anna emléktábláját ismét visszaállították régi helyére. Az ünnepi megemlékezést Fekete János helytörténeti kutató tartotta (PN).- A berkenyei önkormányzat egy régi

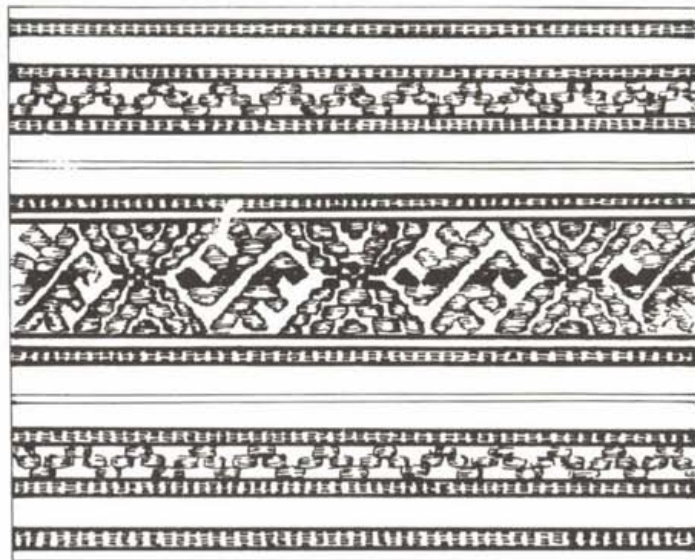
épületet vásárolt, amelyben német nemzeti-ségű helytörténeti gyűjteményt kívánnak létesíteni (NMH).- A Nemzeti Örökség Bizottság a közelmúltban a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei Csengerben és Nagygyécen kihelyezett ülést tartott. A tanácskozáson a testület nemzeti örökséggé nyilvánított 32 dunántúli és budapesti templomot (UM).

29. A Répce-mente történetére és néprajzára vonatkozó gyűjteményt, amely Szabó József egykori honismereti kutató hagyatéka, a büki önkormányzat megvásárolta az örökösöktől (VN).

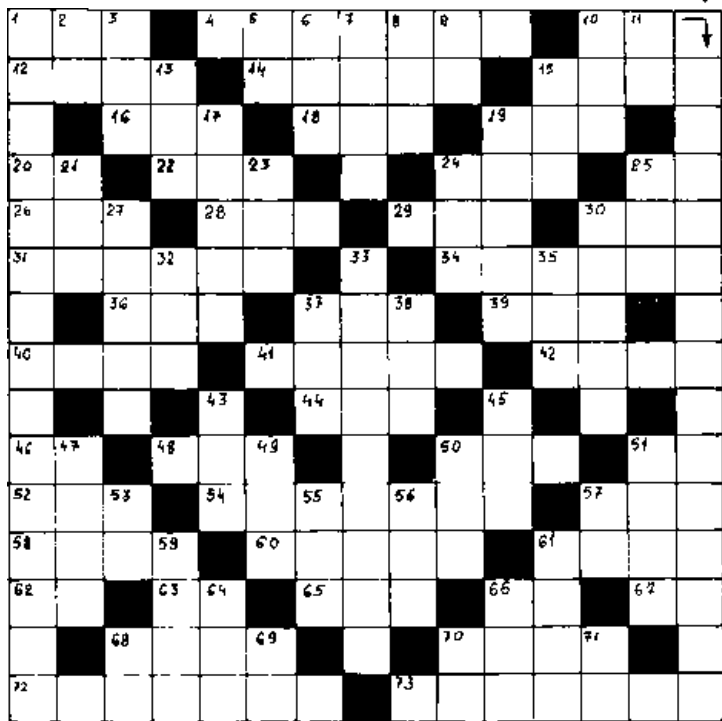
31. A Sárvári Huszármúzeum Baráti Köre huszártalálkozót hívott össze, amelyre 17 országból érkeztek a valamikori magyar huszárok (MN).

A figyelt újságok:

Délvilág (DV), Esti Hírlap (EH), Észak-Magyarország (EM), Heti Pesti Riport (HPR), Heves Megyei Hírlap (HMH), Kisalföld (KA), Magyar Nemzet (MN), Napló (Na), Nógrád Megyei Hírlap (NMH), 24 óra (Ó), Pest Megyei Hírlap (PMH), Petőfi Népe (PN), Reggeli Délvilág (RDV), Somogyi Hírlap (SH), Új Dunántúli Napló (ÚDN), Új Néplap (UN), Zalai Hírlap (ZH).

Bukovinai vászonszöttes, részlet. Tervező-kivitelező: Lőrincz Aladárné, Majos (Székely Judit rajza)

KOSSUTH-IDÉZET

- Ne civakodjunk afölött, hogy mik voltunk: (lásd folytatását függőleges 1., vízszintes 10. sor alatt.)

VÍZSZINTES: 1. ...los németül végtelen. 4. Zeusz féltékeny és szeszélyes hitvesének szülőhelye volt. 12. E városban lakott 1848. október 19-től 22-ig Kossuth Lajos. 14. Munkahely. 15. Helység Borsod-Abaúj-Zemplén megyében. 16. Folyadékot. 18. Menyasszony. 19. Cínke angolul. 20. Kimondott betű. 22. Tápláló ital. 24. Minőség-ellenőrző röviden. 25. Vas Károly monogramja. 26. Fanyar gyümölcs. 28. Omladék. 29. Van ilyen munkás is. 30. Ébred. 31. Trappolás. 34. Magában élő ember. 36. Ilyen fűtőkészülék is van. 37. Ezen az oldalon helyezkedik el a szív. 39. Gléda. 40. Idegen férfinév. 41. Birói öltözék. 42. Hegy Jeruzsálem déli részén. 44. Gyom. 46. Nádasdy Kálmán monogramja. 48. Testrész. 50. Építészeti stílus. 51. Belgiumi és norvégiai gépkocsik jelzése. 52. Másik testrész. 54. Dalárdák. 57. Kecsfajta. 58. Víz szintje lejjebb megy. 60. Nem rokon. 61. Pénzintézet. 62. Rádium vegyjele. 63. Két különböző magánhangzó. 65. Ilyen lövészet is van. 66. Tantál vegyjele. 67. Kicsinyítőképző. 68. ...egyenleg a televízióban. 70. Pásztorvisélet. 72. Úrmös palinka. 73. Kisebb darabokra vág.

FÜGGŐLEGES: 2. Kettős betű. 3. Nem áll szilárdan. 5. Szív közepé. 6. Azonos a 18. vízszintessel. 7. Latin haladék. 8. Nem ide. 9. Salamon Anikó monogramja. 10. Nem ezt. 11. Molnár István monogramja. 13. Legelő. 15. Dunántúli

csatorna. 17. Női név. 19. Folyó a Bánságban. 21. Füg. 23. Jövendőmondó. 24. Latol. 25. Magot hint. 27. Pénzt visszaad. 30. Övez. 32. Csak félig táncol. 33. Enkitől agyagból készített lény, aki az élet vízében leszállott az alvilágba Innin feltámasztása végett. 35. Ruhát tisztít. 37. Helység Pest megyében. 38. Höemelkedés. 43. Horoszkópjel. 45. Széptevés. 47. Kerti szerszám. 49. Szánkó. 50. Azonos a vízszintessel. 51. Azonos a 61. vízszintessel. 53. Rádium vegyjele. 55. Óra keverve. 56. Széles csik. 57. Bárium vegyjele. 59. Ékítmény. 61. Játékszer. 64. Csigafajta. 66. Földet művel. 68. Betű kimondva. 69. Tendo. 70. Azonos a 9. függőlegessel. 71. Ausztriai és belgiumi gépkocsik jelzése.

Mokos István

Beküldendő a szerkesztőség címére a függőleges 1. vízszintes 10. Határidő: 1993. február 28. A helyes megfejtők között a Lakitelek Alapítván ajándékként tíz értékes könyvet sorolunk ki.

Az 1992/6. számban megjelent keresztretjén helyes megfejtése: MUROKORSZAG - PÁSZTÓN - ÖLVASÓKÖR - KÉPES LEVELEZŐ LAP - BATTHYANYIGNÁC. A helyes megfejtők közül jutalmat nyertek: Bocz Péter, Hajdúdorog - Czomba Zoltán, Paszab - Fehér Ildikó, Budapest - Fehér László, Üllő - Kozma Dániel, Budapest - Petrányi Kálmánné, Győr - Kosta Ferencné, Budapest - Tótkáné Kiss Ilona, Acsa - dr. Varga Györgyné, Budapest - Verebéli András, Mátравerebely.

A jutalomkönyveket a Lakitelek Alapítványtól a nyertesek postán kapják meg.

Kenderesi katolikus templom

A Horthy család Kenderesen

A Horthy család képviselői – özvegy Horthy Istvánné és fia István, a Magyar Tengerészeti Egyesülete, a Vitézi Rend képviselői – augusztus 20-án tárgyalásokat folytattak a helyi önkormányzattal Horthy Miklós hamvai hazahozatalának lehetőségeiről, hogy végső nyughelyére, a kenderesi családi kriptába helyezhessék el. A tárgyalások további előmenetelétől függ, hogy jövő ősszel talán sor kerülhet erre az eseményre.

Szabó Sándor felvételei

*A Horthyak
családi kriptája*

*Diszörtség
egykori honvédruhában...*

